

sadržaj

BROJ 81–82, MART–APRIL 2005, GODINA X

uvodnik

Sonja Biserko
Haška prinuda 3

srbija i hag

Bojan al Pinto - Brkić
O strasti i teretu 5

kosovo: godina odluke

Miroslav Filipović
Nema zamene za nezavisnost 7
Dokumenti
Rešenje za Kosovo - u evropskom kontekstu 8
Teofil Pančić
Imate li jaja 10
Ričard Holbruk
Novi smer za Kosovo 11

aktuelno sećanje

Boris Buden
Poruka narodu 14

opasnost življenja

Stipe Sikavica
"Našijenski" obrazac bezbednosti građana 15

civilno društvo u srbiji

Sonja Biserko
Nacija protiv pojedinca 18

mediji i politika

Velimir Čurgus Kazimir
Ko to tamo laže 27
Nastasja Radović
Ko štiti ubice novinara 29

državna zajednica

Vojislava Vignjević
Gorke pilule 30

obnovljena debata o monarhiji

Todor Kuljić
Monumentalizacija srpske monarhije 32
Olga Popović Obradović
Odnos prema kralju i monarhiji 40

jovan pavle drugi (1920–2005)

Slobodanka Ast
Papa koji je promenio svet 43

sećanje na stojana cerovića

Latinka Perović
Suština i privid 47

povelja na licu mesta

Gordana Perunović Fijat
Kikinda: Grad iz anegdote 48

naša pošta

Rade Vukosav
Izbjegavanje saobraćajnih veza Srbije sa F BiH 50

umesto eseja

Nenad Daković
Nasilje 51

kutak za kulturu

Zlatko Paković
Buntovnik s razlogom 49

nova izdanja

Latinka Perović
Jedna monumentalna knjiga 53

sport i propaganda

Ivan Mrđen
Uhvati zvezdu i sačuvaj je na nebu 55

malo poznata istorija

Olga Zirojević
Donme 56
Branko Pavlica
Povratak (ratnih) raseljenika (II) 58

HELSINŠKA POVELJA – glasilo Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, ISSN 1451-6195

Zmaj Jovina 7, Beograd; tel. 011/3032-408; fax. 2636-429; e-mail: povelja@eunet.yu

Internet izdanje: <http://www.helsinki.org.yu>

Glavni urednik: Seška Stanojlović

Korice: Ivan Hrašovec

Ovaj broj Helsinške povelje štampan je zahvaljujući pomoći
Norveškog helsinškog odbora za ljudska prava

PIŠE: SONJA BISERKO

Haška prinuda

Pitanje saradnje sa Haškim tribunalom je bilo i ostalo najtraumatičnije pitanje za celokupnu političku elitu u Srbiji. Nespremnost za suočavanje neminovno je vodila svojevrsnoj racionalizaciji odgovornosti plasiranjem teze o antisrpskoj zaveri. Mada je pritisak međunarodne zajednice varirao tokom poslednje decenije od nastanka Haškog tribunala, vreme je nesporno pokazalo da je saradnja sa Hagom "pitanje svih pitanja" za sve zemlje nastale na teritoriji bivše Jugoslavije, ne samo zbog ispunjavanja međunarodnih obaveza, već i zbog toga što Tribunal simboliše temeljne vrednosti savremene evropske civilizacije.

Potpisivanjem Dejtonskog sporazuma Slobodan Milošević se obavezao na saradnju sa Haškim tribunalom; odnosno, da će "strane u potpunosti saradivati sa svim entitetima uključenim u primenu ovog Mirovnog sporazuma, kao što je opisano u aneksima ovog Sporazuma, ili onima koje je Savet bezbednosti UN na drugi način ovlastio, u skladu sa obavezom svih Strana da saraduju u istrazi i krivičnom gonjenju vezanim za ratne zločine i druga kršenja međunarodnog humanitarnog prava".

Tako je još u vreme Slobodana Miloševića otvorena kancelarija Haškog tribunala u Beogradu, a izručeni su Dražen Erdemović i Slavko Dokmanović. Već tada je bilo jasno da je strategija Beograda da se amnestira JNA i politički vrh i da se kompromituje Sud kroz kontrolisanje svedoka. Upravo je Slavko Dokmanović bio žrtva takve strategije, jer je odgovornost za vukovarsku tragediju prebačana na lokalne lidere i teritorijalnu odbranu.

Tek podizanjem optužnice protiv Slobodana Miloševića počelo je ubrzano kadriranje Srbije i njene odgovornosti za ratove na teritoriji bivše Jugoslavije. Dolaskom DOS na vlast, međunarodna zajednica je očekivala veću spremnost za saradnju sa Haškim tribunalom. Međutim, vrlo brzo je postalo jasno da se DOS podelio na tom pitanju. Vojislav Koštunica, tada predesdenik SRJ, insistirao je na donošenju Zakona o saradnji sa haškim tribunalom pribegavajući legalizmu kao načinu da se ona izbegne. S druge strane, Zoran Đinđić, premijer Srbije, je veoma brzo shvatio da je saradnja sa Haškim tribunalom, ne samo međunarodna obaveza, već i moralno pitanje za srbijansko društvo.

Vlada Zorana Đinđića je isporučila Slobodana

Miloševića i još 15 optuženika, ali je istovremeno bila izložena ogromnim pritiscima i pretnjama, uključujući i predsednika SRJ, Vojislava Koštunicu. Posle ubistva premijera Đinđića, saradnja sa Hagom je takoreći prestala, da bi se pod pritiskom međunarodne zajednice ponovo obnovila tek početkom 2005. Taj prekid je imao pogubne posledice za Srbiju, jer je doprineo stagnaciji u zemlji, zbog odnosa međunarodne zajednice, pre svega, MMF i Svetske banke, prema njoj.

Vojislav Koštunica je svoju premijersku funkciju počeo tako što je nastavio sa negiranjem Haškog tribunala, tvrdnjom da izručivanje ratnih zločinaca Tribunalu neće biti prioritet njegove vlade. Široko je prihvaćen njegov stav "da ne treba žuriti sa ispunjavanjem želja gospođe Del Ponte, jer to nije ni pravedno, ni dostojanstveno, ni patriotski". Dobio je podršku SPS (i radikala), pre svega, na tome da "nema više slanja u Hag po komandnoj odgovornosti". Ona je i za mnoge druge postala "opšte mesto kritike", a Boris Tadić je objasnio da je "insistiranje haškog Tužilaštva na komandnoj odgovornosti samo zamagljivanje individualne odgovornosti za eventualno počinjene zločine". Jedan od Koštuničinih argumenata za nesaradnju bio je i to da, "saradnju sa Hagom, ali i sagledavanje vlastite odgovornosti za zločine, otežava i to što su Albanci i njihove vođe skoro potpuno amnestirani od odgovornosti pred haškim sudom".

Zakon o pomoći haškim optuženicima i članovima njihovih porodica uzbudio je čak i domaću javnost, jer je za pomoć, prema nekim grubim proračunima predviđeno 100.000 eura po optuženom godišnje. Dragoljub Mićunović je ovaj Zakona protumačio kao državnu ponudu da stane iza optuženih i prizna kolektivnu krivicu, a mnogi komentari u medijima su cinično primetili da se radi "o izvozu robe i međunarodnoj trgovini ljudskim glavama".

Saradnja sa Haškim tribunalom je gotovo prestala nakon decembarskih izbora 2003 godine, zbog čega je predsednik Haškog tribunala, Teodor Meron, uputio pismo Savetu bezbednosti. U pismu se ističe da nije reč samo o nespremnosti za hapšenje haških optuženika, već i o nespremnosti omogućavanja pristupa svedocima i dokumentaciji od ključnog značaja za istrage. Jedan od Koštuničinih savetnika, Aleksandar Fatić, je pismo okarakterisao kao "ozbiljnu samodiskriminaciju

Tribunala”, koji “sve više gubi obeležje pravosudne institucije i sve više dobija obeležje jedne jednostrano orijentisane političke ustanove”.

Razumniji glasovi na političkoj sceni Srbije, posebno oni koji shvataju važnost saradnje za uključivanje Srbije u evropske procese, poput Gorana Svilanovića, upozoravali su da će pismo Teodora Merona Savetu bezbednosti imati negativne posledice po ugled zemlje u svetu i da Vlada Srbije treba hitno da definiše svoju politiku prema Hagu. Upozoravao je na to da Vlada treba hitno da formira Nacionalni savet za saradnju sa Tribunalom kako bi neko preuzeo odgovornost za njegovo dalje funkcionisanje i nglasio da “Vlada može da zauzme stav da neće da saraduje, ali da to treba da objasni i da prihvati odgovornost”.

Međutim, i pored pojačanog pritiska da se isporuči Ratko Mladić, kao i brojnih tvrdnji Tužilaštva da se on nalazi na teritoriji Srbije, Vojislav Koštunica je uzvraćao da je “teško dokazati da se neko ne nalazi na teritoriji jedne države, i da zbog toga mora da postoji jedna vrsta poverenja, i dvosmerna saradnja sa Haškim tribunalom, ali i sa zemljama sa kojima SCG saraduje”. U odbranu haških zatvorenika, posebno Mladića i Karadžića, ustali su i predstavnici SPC. Vladika Grigorije je apelovao da se “konačno podvuče crta” i da se, ako je potrebno u “Hag preda hiljadu ili petnaest hiljada Srba”, dok je Jeremija Starovlah otvoreno rekao i da je dužnost svakog srpskog sveštenika da pomogne Radovanu Karadžiću.

Karla del Ponte je povodom ovih i sličnih izjava optužila Crkvu da je “uključena u političke delatnosti i da krije optužene za ratne zločine”, a Mitropolit Amfilohije je uzvratilo da se ona “ponaša prema crkvi kao agitpropovci sovjetskih vremena i nekadašnji sekretar komiteta komunističke partije”. A Koštuničin ministar pravde, Zoran Stojković, je čak odbio da se sretne sa Karlom del Ponte mada mu to spada u opis radnog mesta.

Osuđujući agresivnu retoriku nacionalista protiv Tribunala i Tužilaštva, Karla del Ponte je iznela i podatke o postojanju organizovane mreže koja podržava optužene za ratne zločine, koja ne samo da vrši pritisak na sudije i svedoke, nego i preti da će destabilizovati zemlju ako vlasti saraduju sa Tribunalom. Suočen sa sve ozbiljnijim i nepopustljivijim ultimatumima međunarodne zajednice za безусловno ispunjavanje zahteva Haškog tribunala, Koštunica je polovinom aprila 2004, izjavio da “svemu mora doći kraj, pa i procesima u Hagu”. Vremenom se kroz medije afirmisla njegova teza da je “dobrovoljna predaja daleko najpovoljniji oblik saradnje, najbolja opcija i za samu državu u svetlu njenih međunarodnih obaveza”, jer “ona pruža određene pogodnosti optuženima, ali i obavezuje državu da im pruži odgovarajuću pomoć”. Zaokruživanje ove strategije, Koštunica je krunisao izjavom da “Hag predstavlja pitanje svih pitanja” i da se mora “rešavati na temelju jasno utvrđene državne strategije”.

Kasnije je premijer čak našao i filozofsko objašnjenje,

jer kako kaže, “niko od nas nema iluzija o haškoj pravdi” i to potkrepio činjenicama da su dva predsednika bivših jugoslovenskih republika osumnjičena tek posle smrti, a jedan od osumnjičenih se sada kandiduje za kosovskog premijera. Ali, sada već sa filozofskom mudrošću, on kaže da “nije stvar za igranje – saradjivaće se, ali ne može sve odmah, jer morali su se doneti zakoni, koje prethodna vlada nije donela, što znači da se ne može sve istovremeno”.

Sve je to bio uvod u “dobrovoljne predaje” koje su usledile jedna za drugom, uključujući i trojicu generala, Pavkovića, Lazarevića i Lukića u prvih nekoliko meseci 2005. godine. Mada su sve predaje bile praćene odgovarajućom medijskom halabukom, odlazak generala Lazarevića imao je posebnu pažnju državnog vrha. Koštunica je tom prilikom izjavio da “on lično, Vlada Srbije i država Srbija visoko ceni i poštuju patriotsku, moralnu i časnu odluku generala Lazarevića”. Sličnu izjavu je dao i Boris Tadić, dok se u saopštenju SPC kaže da “SPC poštuje i visoko ceni odluku generala Lazarevića da sledi ovaj tešak put u interesu otadžbine” i to u trenutku kada se “kao narod i država suočavamo se sa velikim iskušenjima od kojih je svakako najveće pitanje sudbine Kosova i Metohije”.

Koštuničina agonija sa Haškim tribunalom dobila je i svoj epilog: savet ministara EU odobrio je Studiju izvodljivosti, koja otvara put Srbiji za Sporazum o stabilizaciji i asocijaciji i ulazak u Partnerstvo za mir. Radi se o političkoj odluci EU koja ima za cilj zaokruživanje politike priključivanja zapadnog Balkana evropskim integracijama. To je svakako kvalitetni pomak za ceo region koji je kapitalizirala vlada čiji premijer Haški tribunal u početku tretirao kao “poslednju rupu na svirali”. Brojni srpski patrioti su razočarani ovakvim ishodom jer smatraju da je Studija izvodljivosti samo “mamac za Srbiju”, jer “Haški tribunal je samo jedna od faza programiranog procesa i sredstvo globalnih imperijalističkih sila za uništenje Srba, gašenje srpskog duha i preuzimanje srpskih teritorija”. Srećom, o tome se oni više ne pitaju.

0 strasti i teretu

PIŠE: BOJAN AL PINTO-BRKIĆ

Može li čovek da promeni mišljenje, i kako će to iskazati? Koliko je vremena potrebno da okolina prihvati novo? Ova pitanja neminovno provejavaju u razmišljanjima o politici premijera čija je vlada u poslednjih tri meseca u pravcu pritvorske jedinice Haškog tribunala otpravila tuce optuženih za ratne zločina, promenivši dominantnu struju u odnosima međunarodne zajednice i nečega-što-sazreva-u-globalno-javno-mnjenje prema Srbiji.

Vojislav Koštunica prešao je jedan put. Sredinom januara 2001. godine, govorio je o stomaćnim nelagodama i odbijao komunikaciju sa Haškim tribunalom. Sećam se da sam tada na regionalnom savetovanju o tranziciji, s ciljem da oživim diskusiju, branio njegovo pravo kao predsednika Jugoslavije da se ne susretne sa glavnim tužiocem Karlom del Ponte prilikom njene prve zvanične posete Beogradu, objašnjavajući da je to stvar protokola i političke procene, što nema veze s činjenicom da se optuženi moraju izručiti, dokumenta predati na uvid, a odluke poštovati, jer je to pravo. Koštunica zna da mora ispuniti obaveze i povesti proces evropeizacije, bile su reči nakon kojih je jedan od organizatora u polemičkom žaru pao sa stolice.

Lider DSS skupljao je jeftine političke poene odlučnim tiradama protiv svih koji su pokazivali spremnost da sarađuju sa Tribunalom, čak jasnim porukama podrške beguncima od pravde. Do promene u njegovoj retorici nije došlo ni posle atentata na premijera Đinđića, kada je bilo jasno da je to akt struktura nastalih u ratovima, na zločinu i pljački, već početkom 2005. godine, kao proizvod tajne nagodbe sa američkom administracijom (o čemu svedoči i podatak da su put Šeningena pošli svi optuženi za zločine na Kosovu). Suočio je optužene sa izborom i oni su netom odbacili dalje izbegavanje pravde. Na stranu da li to govori o njegovoj ubedljivosti i privrženosti evropskom putu Srbije, Koštunica je danas na čelu vlade s čijim je nivoom saradnje Karla del Ponte "zadovoljna". Pitajte hrvatskog premijera Ivu Sanadera koliko je teško zadovoljiti glavnog tužioca Haškog tribunala.

Od izuzetne je važnosti da shvatimo kako je došlo do formiranja novog mišljenja, odnosno kako se srbijanski premijer, poznat po svojim rigidnim stavovima i ponašanju - konfučijanskim rečnikom - pognuo pod vetrom poput bambusa.

Dakle, bila je druga polovina januara: došao je kraj slavskih trpeza, a sa njim i kraj verovanja da Jočić,

Stojković i Bulatović mogu impresionirati većinu u biračkom telu. Suočen sa brojnim pritiscima, Koštunica je nevoljno sagledao budućnost svoje stranke i odlučio da se naprasno dopadne međunarodnoj zajednici. Koga je najvažnije i, verovatno, najlakše impresionirati? Naravno, Amerikance. Kako impresionirati Amerikance? Pa, valja samo uraditi deo onoga o čemu je Vuk Drašković uzaludno pričao godinu dana. Koštunica se lukavo setio da je Drašković, pored toga što je Daničin muž, takođe i ministar spoljnih poslova, koji, ako ništa drugo ne radi, skuplja razne signale i poruke koje stižu sa strane. Bilo je dovoljno da odgovori na jednu od tih poruka i stvari su počele da se dešavaju. Možete li da zamislite haos u glavama onih koji rukovode aparatom sile kad im je predloženo da treba da ubede "naše heroje" da se predaju Haškom tribunalu? Imam utisak da je Koštunica dobro znao zašto bira kompromitovane saradnike za ostvarenje svojih ciljeva koji često podrazumevaju oštre zaokrete.

Po ceni "ne moraju sad Karadžić i Mladić", sklopljen je čudesan kupoprodajni ugovor o budućnosti DSS. Prodavac, administracija predsednika Džordža W. Buša, obavezala se da će kupcu, Vojislavu Koštunici, preko evropskih filijala, a ređe direktno, obezbeđivati opstanak na političkoj sceni dokle god on sledi upute iz Vašingtona, ili je to iz drugih razloga korisno. Prodavac neće postavljati nezgodna pitanja koja nisu u vezi sa predmetom ugovora, a kupac će svoje obaveze izvršavati u skladu sa poznatom domaćinskom tradicijom. Radi ostvarenja optimalnog, ustanovljavaju se sledeći instrumenti ugovora: vazdušni most Beograd-Hag-Beograd, kreditna linija za podršku vlade i bankarska garancija izvršavanja obaveza. Ne treba dodatno objašnjavati zašto su poslednja dva poverena G17plus...

Koštunica svoje obaveze izmiruje u čvrstoj valuti. Službe bezbednosti su i tako radile uz pomoć štapa i kanapa, još im je samo falilo da izdržavaju haške optuženike, njihove familije i brojnu pratnju. Pravi domaćin na čelu partije, pardon: na čelu države, izvršio je preko potrebnu realokaciju sredstava. Skrivanje svakog optuženog za ratne zločine košta više stotina hiljada eura na godišnjem nivou; skrivanje najtraženijih, košta nekoliko miliona. E, sad, optuženi za ratne zločine su dugotrajni proizvodi, čija vrednost konstantno pada. Troškovi čuvanja, održavanja, to sve vremenom postaje nepodnošljivo, da ne pominjemo sitna izvoljevanja tipa "ovaj vam je tajni objekat neprovetren, hajde da prošetamo". Premijeru su haški optuženici jednostavno prestali biti strast i postali teret. Kad je shvatio da ih se može osloboditi uz minimalna ulaganja i još to predstaviti delom evropeizacije Srbije, njegovoj sreći mora da nije bilo kraja. Zamišljam da je sedeo u polumračnom kabinetu, sa olovkom u ruci, i manirom nekog ko je u školi stalno bio posvađan s matematikom, proveravao koliko novca može da odvoji za dobro plaćene predaje, uz nežan stisak ruke i obećanje da će uvek brinuti o svemu.

Jeste li primetili kako su u premijerovim govorima najednom osvanule evropska kultura i civilizacija, koje kada ih Koštunica pominje deluju daleko i nestvarno, ili bar futuristički? Za razliku od evropskih vrednosti, koje su tu, na dohvata ruke, premijer posebno voli evropske vrednosti. To je novi refren. Kad mora da objasni zašto je Lukić otišao u Ševeningen u bolničkoj pidžami, a Pavković iz vikendice prijatelja, gde se zadržao na dužem vikendu - otprilike četiri nedelje dužem - Koštunica je rad da pomene promovisanje evropskih vrednosti. Glas mu se promeni. Zatreperi. Pomisao na eure, kao najopipljiviju vrednost Evrope, duboko ga dirne.

Razume se, dobri birač DSS ne može da shvati o čemu premijer, u kojeg se do juče zaklinjao, govori. Gde su tu ustav, zakoni i država, gde je tu srpstvo, svetosavlje, kad "naši heroji" izlaze iz zbegova k'o puževi posle kiše i polomiše se ko će pre da se preda tom nehumanom tribunalu? Šta radi taj Koštunica, obećava neke garancije i priča o evropskoj kulturi, civilizaciji i vrednostima? Pa, to je radio Zoran Đinđić! Još da nas upiše u tu evropsku porodicu naroda, ni rakiju nećemo smeti da pečemo.

U ime moralne odgovornosti

Pismo Predragu Markoviću
predsedniku Narodne skupštine Republike Srbije

Poštovani gospodine Markoviću,

U julu 2005. godine navršava se deset godina od najvećeg zločina počinjenog u Evropi nakon Drugog svetskog rata i najsravnijeg zločina koji je obeležio ratove u bivšoj Jugoslaviji – genocida nad bosanskim Muslimanima u Srebrenici. Masakr u Srebrenici, koji se sistematski sprovodio od 10. do 19. jula 1995. godine, danas je dokumentovan i priznat. Pred Haškim tribunalom do sada su za zločine u Srebrenici osudjeni general Radoslav Krstić i Dražen Erdemović na osnovu sopstvenih priznanja. General Krstić osudjen je za pomaganje i podsticanje genocida. Time je pojam genocida po drugi put – uz nacistički pogrom Jevreja – neslavno uključen u istoriju Evrope.

Gotovo ceo svet obeležiće deset godina genocida nad bosanskim Muslimanima u Srebrenici. Donošenjem deklaracije o Srebrenici, Skupština Srbije bi se pridružila demokratskom svetu, koji će podsećanjem na ovaj zločin izraziti odlučnost da se užas organizovanog i masovnog ubistva ljudi samo zbog njihovog identiteta nikad više ne ponovi u istoriji čovečanstva.

Pretpostavljamo da Vam je poznato da je Žalbeno veće Haškog tribunala utvrdilo da su neki članovi Glavnog štaba srpske vojske imali genocidne namere protiv bosanskih Muslimana koji su tražili zaštitu u srebreničkoj enklavi, i da su ti vojnici delovali s namerom da sprovedu nasilni i masovni masakr nad Muslimanima u Srebrenici.

Takođe smo sigurni da znate da je Komisija Vlade

Birača DSS nije mnogo. Zapravo, kada bi sutra bili izbori, Koštunica bi loše prošao. Njega košta koalicija sa G17plus, koštaju ga i Vuk i Velja, združeni-razdruženi, kakvi god, i sve bi ih najradije u Hag, ali ne može. On je u ovom trenutku toliko slab da ga ni Miloševićeva podrška ne može spasti na duže staze. Njegovi birači jednostavno nisu očekivali da će on ikada poslati bilo koga u Hag, makar i na turističko putovanje. Uključio je pogrešan taster u njihovoj političkoj percepciji i nikakva Evropa ne može to promeniti. Što je posebno loše, on je uspeo da se otuđi od takozvanih "rekreativnih glasača" (bude lep dan, oni izađu u šetnju do glasačkih mesta). Jer, kome bi danas, eto, palo na pamet da glasa za Koštunicu koji će nas pre ili kasnije, verovatno kasnije, uvesti u Evropu? Međunarodna zajednica je oduševljena Koštuničinim tempom, za koji misle da je pravi tempo za Srbiju. Čuli ste već od nekoga da je Đinđić vukao prebrzo? Zapitajte se, na kraju, ko je nama kriv što se četiri i po godine posle petooktobarskih promena međunarodna zajednica oduševljava što se neki Nebojša Pavković čekirao u Ševeningenu...

Republike Srpske, koja je istraživala zločine u i oko Srebrenice jula 1995, utvrdila i javno saopštila da je tada ubijeno od 7.000 do 8.000 Bošnjaka. Ovi se podaci zasnivaju na dokumentaciji, informacijama, saznanjima i drugim dokazima koje je prikupila Komisija. Juna 2004. Komisija je objavila i da je otkrila 32 do tada nepoznate lokacije masovnih grobnica, kao i da su informacije o njima dobijeni isključivo od izvora iz same Republike Srpske (organi Vlade i svedoci na terenu). Komisija je utvrdila i rekonstruisala učešće vojnih i policijskih jedinica, uključujući i specijalne jedinice MUP Republike Srpske.

Konačno, zbog zločina u Srebrenici holandska vlada podnela je ostavku 2002. godine. Vlada je u celini prihvatila odgovornost za svoje vojnike u okviru trupa Ujedinjenih nacija koji nisu ništa uradili da spreče genocid u Srebrenici.

Donošenjem deklaracije o Srebrenici, Skupština bi ne samo legitimisala Srbiju kao demokratsku i odgovornu državu, nego i pokazala da ova zemlja i njena javnost osećaju moralnu odgovornost zbog sudbine žrtava srebreničkog masakra. Verujemo da bi takav gest doprineo saradnji sa susedima, pre svega sa Bosnom i Hercegovinom, i snažno preporučio Srbiju evropskoj integraciji.

Beograd, 20 april 2005 godine

Dostavljeno:
Predsedniku Srbije Borisu Tadiću
Premijeru Srbije Vojislavu Koštunici
Ambasadama EU
Ambasadi SAD, Kanade i Rusije
Misiji Saveta Evrope Delegaciji EU

Grupu 8 nevladinih organizacija sačinjavaju: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Fond za Humanitarno pravo, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beogradski krug, Centar za kulturnu dekontaminaciju, Žene u crnom, Komitet pravnika za ljudska prava, Građanske inicijative

Nema zamene za nezavisnost

PIŠE: MIROSLAV FILIPOVIĆ

A propos Kosova, svima se žuri. Žuri se Evropi i svetu da skinu problem Kosova sa vrata i kase, žuri se kosovskim Albancima da saznaju u kojoj i kakvoj državi žive, žuri se kosovskim Srbima da počnu da žive životom dostojnim čoveka. Ne žuri se samo zvaničnom Beogradu. Naši političari, "ravnodušni prema plaču", kao da imaju svo vreme ovog sveta, uporno i istrajno drže sunarodnike na Kosovu kao taoce svojih svoje borbe za skupštinske mandate. Kao i za Miloševića, Kosovo je i za aktuelne srpske političare samo jedna velika glasačka kutija.

Za to vreme na Kosovu počinje pretposlednji čin. *Status quo* je neodrživ. Nakon šest godina međunarodnog protektorata tokom koga nije postignuto bogzna šta, rešenje konačnog statusa Kosova je postalo pitanje koje zahteva hitno rešenje pre svega za građane Kosova, ali i za interese međunarodne zajednice. Očigledno je trebalo da prođe tih šest godina pa da sazri saznanje da je upravo protektorat međunarodne zajednice glavna smetnja za razvoj kosovskog društva i države. Da bi prestalo da bude opasnost za bilo koga i bilo šta, Kosovo mora da izgradi stabilan sistem vlasti i lokalne samouprave, mora da razvije privredu i javne službe, bankarski i fiskalni sistem, obezbedi savremenu zaštitu ljudskih sloboda i prava, smanjujući polako zavisnost od međunarodne zajednice. Sve to nije moguće ako osnovne prerogative vlasti drže međunarodne organizacije.

"Država ima stabilnost samo ako nema dileme gde vaša zemlja počinje, a gde se završava. Kada postoje jasne granice, jasna administracija, vlada koja ima legitimitet i autoritet u građanstvu, međunarodnu prihvatljivost, tada imate i potencijal međunarodne stabilnosti", ocenio je nedavno Janus Bugajski, šef odseka za Istočnu Evropu u Centru za strateške i međunarodne studije u Vašingtonu.

Verovatno je to bio razlog da se na nedavno održanom sastanku Kontakt grupe u Prištini definitivno utvrdi i javno objavi polazna tačka politike međunarodne zajednice prema statusu Kosova. Odluku je objavio domaćin susreta, politički direktor u ministarstvu inostranih postova Nemačke, Mihael Šefer, rekavši da je "Kontakt-grupa jasno stavila do znanja da će Kosovo ostati jedinstvena teritorija, da nema povratka na stanje iz 1999. godine, nema podele i nema spajanja Kosova sa nekom drugom državom. To su stavovi političkih direktora zemalja članica Kontakt grupe" a "napredak ka definisanju konačnog statusa zavisice od daljeg sustinskog ispunjenja standarda",

završio je Šefer.

Dakle, za međunarodnu zajednicu nije sporno da nema dobre zamene za odluku o nezavisnosti Kosova i da osnovni problem predstavlja, ne dogovor o tipu i vrsti konačnog statusa već samo dogovor o redosledu koraka koji bi vodili ka rešavanju konačnog statusa, uz odgovarajuće "nagrade" za Srbiju, koja svojim svakodnevnim državnim aferama i skandalima lišava međunarodnu zajednicu dobrog dela naklonosti i obzira koje je "zaradio" pokojni premijer.

Već smo nebrojeno puta pisali da je odluka o konačnom statusu Kosova odavno doneta i da se o bilo čemu na Kosovu nikad više neće odlučivati u Beogradu. Ono što sada traži međunarodna zajednica, to je način da Srbima saopšti da je nezavisnost Kosova svršeni čin, a Albancima, da na tu nezavisnost moraju da čekaju izvestan broj godina. Pri tome je veoma važno shvatiti da nisu Srbi ti od kojih na Kosovu išta zavisi.

To se sve češće, direktno ili indirektno "nabija na nos" zvaničnom Beogradu. I dok strani državnici gorke istine saopštavaju biranim rečima, niže rangirani službenici nisu toliko fini. Tako je nedavno savetnik predsednika SAD, Brus Džekson, gostujući na grčkoj televiziji "Mega" rekao da je stav Srbije bez ikakvog značaja za odluku o statusu Kosova: "Neprihvatanje nezavisnosti Kosova je stav za koji srpski političari verovatno smatraju da treba da ga iznesu, ali taj stav nema nikakvog značaja za ovo pitanje. Srbija kao i sve evropske zemlje može da iznese mišljenje, ali nema pravo veta jer je na međunarodnoj zajednici, a ne na Beogradu, da odlučuje o statusu Kosova", rekao je Džekson, dok je Džems Lajon, šef beogradske kancelarije Međunarodne krizne grupe pre samo nekoliko dana rekao da "nije u pitanju da li će Kosovo biti nezavisno, već je pitanje kada će se to desiti i pod kojim uslovima. Drugim rečima, jedino mesto na svetu gde još postoji nedoumica da li će Kosovo postati nezavisno jeste Srbija".

U čemu je, dakle, osnovni problem Srbije?

Posle smrti premijera Đinđića, međunarodna zajednica nema u Srbiji nijednog čoveka koga smatra ozbiljnim i poverljivim partnerom sa kojim bi želela i mogla da razgovara o važnim i teškim pitanjima domaće zbilje, pa i o Kosovu. Lažljivi srpski političari koji vašarskim štosovima tipa: "ko, je l' ja? uporno nastoje da prevare najmoćnije i najobaveštenije svetske državnike su odavno "pročitani" i sa njima se ne razgovara o vizijama i idejama, njima se ne saopštavaju dileme i strahovi, njima se ne nudi saradnja niti se od njih traži mišljenje ili savet. U duhu diplomatske etikecije poštuje se njihova funkcija, ali im se samo, s vremena na vreme, saopšti ono što su već mogli da pročitaju u novinama, a i to ne direktno već redovno preko treće strane, najčešće velikih informativnih agencija.

Ma koliko to paradoksalno zvučalo, svako nastojanje Beograda da spreči ili uspori osamostaljivanje Kosova samo ubrzava taj proces i učvršćuje predstavnike

međunarodne zajednice u nameri da čak i preko reda i bez jasnih i nedvosmislenih dokaza da su saziali da imaju državu, daju Kosovarima nezavisnost. Čak se stiče utisak da izjave naših političara sateruju međunarodnu zajednicu u ćorsokak iz kojeg je davanje nezavisnosti jedini izlaz. Umesto da jasno i glasno i što je moguće jednostavnije objave svetu šta je to za našu zemlju prihvatljivo i za šta imamo nameru da se kao zemlja i narod zalažemo, borimo, pa i zamolimo ako treba, naši političari i dalje isprazno govore o onome šta nećemo i šta za nas nije prihvatljivo. Zamislite da iz prepunog menija u restoranu odaberete dva jela koja nećete i onda sedite i očekujete da vas konobar posluži grdeći ga što vas ignoriše.

Tako se događa da čak i da hoće da nas uzmu za ozbiljne sagovornike, međunarodni političari to ne mogu, bar ne na osnovu javnih reći naših političara koje redovno korespondiraju isključivo sa domaćim glasaćima. Tu "doktrinu" je do savršenstva doveo Milošević koji je više od polovine svog, najpre ostanka a potom i opstanka na vlasti dugovao nekim jadnim Srbima koje je neko maltretirao, ugnjetavao i ubijao, a on ih je branio. A, ako kojim slučajem nije bilo takvih Srba, on je odavde slao svoje eskadronne ubica i

novinara koji su tamo zametali kavgu i palili vatru koju je on posle sa tv ekrana gasio. Aktuelni srpski lideri su očigledno dobro naučili lekciju, pa bi maj ove godine mogao da bude sličan martu prošle.

Već smo konstatovali da Srbija ima važne i legitimne interese na Kosovu, interese koje priznaju i kosovske vlasti i o kojima žele da razgovaraju sa Beogradom. Umesto da se zalažu za zaštitu državne i privatne imovine, za istorijske spomenike, za zaštitu prava Srba koji su ostali na Kosovu, za rešenje kosovskog dela spoljnog duga, srpski političari kad god pomenu Kosovu misle da je počela predizborna kampanja i hvataju se samo za najkrupnije teme među kojima su prolivena nevinna srpska krv i spaljene crkve svakako na najpočasnijem mestu.

Za to vreme, albansko društvo na Kosovu se polako kreće ka ispunjenju standarda. Kosovski zaštitni korpus je zabeležio vidan napredak u ostvarivanju standarda broj osam, koji se bavi pitanjem unapređenja rada. Takvu je ocenu izrekao šef Civilne misije UN na Kosovu Soren Jesen Petersen: "Čestitao sam generalu Čekuu za veliki napredak koji je KZK postigao u ispunjavanju standarda osam. I ono što je još značajnije čestitao sam generalu Čekuu i KZK na poslu koji čine u stvaranju

DOKUMENTI

Rešenje za Kosovo - u evropskom kontekstu

1) Ova godina će biti od ključnog značaja za buduće uređenje regiona. Vlada u Beogradu, privremene institucije samouprave i svi akteri na Kosovu i međunarodni partneri mogu da započnu proces pronalaženja trajnog rešenja za Kosovo, u skladu sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija. Kontakt grupa je odlučna da počne da radi sa svima vama da taj proces učini lakšim.

2) U ovom važnom trenutku, zemlje Zapadnog Balkana imaju jedinstvenu priliku: rešenje konačnog statusa Kosova biće sastavni deo evropske perspektive celog regiona. Doprineće zaokruživanju evropskih intergacionih procesa Srbije i Crne Gore, i drugih zemalja u regionu. Nećemo dozvoliti da ova prilika bude propuštena: Kontakt grupa podseća na čvrsto opredeljenje Evropske unije da podrži pripremu Zapadnog Balkana za dalju integraciju i konačno članstvo u Evropskoj uniji.

3) Četiri pitanja će bitno odrediti budućnost Srbije i Crne Gore kao uspešne evropske države:

- dogovor o Kosovu, koji se zasniva na multietničnosti, zaštiti manjinskih prava i regionalnoj stabilnosti;
- puna saradnja sa Međunarodnim sudom za zločine počinje na teritoriji bivše Jugoslavije, naročito kada se radi o glavnim optuženicima;

• konstruktivan pristup Državnoj Zajednici Srbija i Crna Gora;

• dobrosusedski odnosi na Balkanu.

4) Napredak, kada je reč o Kosovu, je ključan preduslov regionalne bezbednosti i stabilnosti, i u interesu je svih zainteresovanih strana. Da bi se poboljšali politički, ekonomski i socijalni uslovi za sve na Kosovu, uključujući i kosovske Srbe i druge manjine, svi se moraju konstruktivno angažovati. Politički proces koji se odnosi na dalji razvoj biće sveobuhvatan.

5) Kontakt grupa ističe značaj suštinskog dijaloga Beograda i Prištine, i svih zajednica na Kosovu, naročito dijaloga između kosovskih Albanaca i kosovskih Srba. Svi politički akteri, uključujući Srbe na Kosovu, moraju se brzo uključiti u dijalog na svim nivoima, i opredeliti za aktivno učešće u reformi i decentralizaciji lokalne vlasti, koji su u toku, kao i u drugim radnim telima od zajedničkog interesa. Srbi na Kosovu treba ravnopravno da učestvuju u radu privremenih institucija samouprave. Podrazumeva se, takođe, da treba da imaju ulogu u procesu definisanja statusa.

6) Što je najvažnije, napredak u procesu odlučivanja o budućem statusu Kosova zavisice od daljeg sprovođenja standarda za Kosovo. Očekujemo da će se temeljna revizija obaviti sredinom 2005. godine, ukoliko se steknu odgovarajući uslovi. Ni revizija, ni nalazi do kojih bude došla ne predstavljaju neizbežan zaključak.

7) Zaštita manjina je ključan element sprovođenja standarda. U tom kontekstu, naročito je važno da se proces decentralizacije odvija aktivno i brzo, tj. da se pilot-projekti realizuju na konstruktivan način. Njihov je cilj da svim ljudima, naročito kosovskim Srbima i

multietničkog, demokratskog i stabilnog Kosova kakvo svi želimo”, rekao je šef UNMIK.

Istovremeno je Joakim Riker, šef dela UNMIK zaduženog za ekonomski razvoj i kopredsedavajući u radnoj grupi za standarde, pohvalio rad radne grupe za privredu i institucije Kosova za angažovanje na ostvarivanju standarda i napredak koji je postignut u toj oblasti.

Napredak je vidan i u Kosovskoj policijskoj službi. Toliko vidan da je Šeremet Ahmeti, rukovodilac KPS rekao da će se ta služba uskoro osamostaliti na celom Kosovu, i da će ubrzo početi pripreme za formiranje ministarstva unutrašnjih poslova kojem će KPS odgovarati za svoj rad.

Čak i ovlaš obavešteni izvori u najzabitijim delovima sveta veruju da će Kosovo za ne više od polovine decenije postati nezavisna država. Isti izvori, prateći ono što se dešava na političkoj sceni u SAD i u EU, znaju da je odavno među relevantnim faktorima unutar Stejt dipartmenta prevladao stav da će Kosovo biti nezavisno, a u Briselu, ne samo da je slično već je, kako se tvrdi, “Evropskoj uniji preko glave srpskih neodgovornih političara pa je ubeđenje da Kosovu treba dati nezavisnost u Briselu još jače nego u SAD”.

drugim manjinama, osiguraju bezbednu i prosperitetnu budućnost u multietničkoj sredini, i da, istovremeno, učine lokalnu vlast efikasnijom.

8) Ukoliko bi došlo do daljeg značajnog napretka u sprovođenju standarda, to bi utrlo put za pokretanje procesa razgovora koji bi vodili dogovoru o budućem statusu Kosova.

9) Do kakvih će nalaza doći revizija, prevashodno zavisi od napora i opredeljenosti svih političkih lidera na Kosovu. Privremene institucije samouprave treba da stave sprovođenje standarda u centar svojih aktivnosti. Neophodan je dalji, konkretan napredak, naročito kada se radi o tretmanu i zaštiti etničkih manjina. Ukoliko ne dođe do istinskog napretka, proces će biti odgođen i moraćemo da odredimo datum za narednu reviziju sprovođenja standarda.

10) Istovremeno, očekujemo da sve strane pokažu dobru volju za postizanje uzajamno prihvatljivog rešenja. Od svih strana se očekuje da se suzdrže od opstruiranja procesa.

11) Svaki dogovor o statusu do kojeg se dođe mora osigurati da se Kosovo ne vrati na situaciju od pre marta 1999. godine, kao i dalje napredovanje Beograda i Prištine ka evro-atlantskim integracijama.

12) Rešenje statusa Kosova, pored sprovođenja standarda, će

- biti zasnovano na multietničnosti, uz puno poštovanje ljudskih prava, uključujući pravo izbeglica i raseljenih lica da se bezbedno vrate u svoje domove;

- obezbediti efikasne ustavne garancije za zaštitu manjina, uključujući i mehanizme za njihovo učešće u centralnoj vladi i novim strukturama lokalne uprave,

Ono što naši političari ne mogu ili neće da shvate je činjenica da baš oni svojom trapavom i nemuštom politikom primoravaju međunarodnu zajednicu na ubrzanu nezavisnost Kosova. Greške koje Beograd uporno čini ne ostavljaju međunarodnoj zajednici nikakvu drugu mogućnost, osim da što je moguće pre priznaju nezavisnost nekadašnje južne srpske pokrajine. Posle teških i groznih zločina na Kosovu od kojih još uvek drhti planeta Zemlja, nama je, kao rđavim roditeljima oduzeto starateljstvo nad detetom i ostavljen rok da se popravimo i uzmemo pameti. Umesto toga, mi smo nastavili da hodamo putem zla. Zločin protiv Albanaca u Srbiji je više nego ikad pre, herojsko delo, a zločinci heroji. U takvim uslovima svet nije mogao i ne može ništa osim da Kosovo zaštiti od nas – nezavisnošću. Osim nas, to zna ceo svet.

Možda je zgodno za kraj ovog teksta još jednom citirati Džemsa Lajona: “Kada pratim medije u Srbiji, postavljam sebi pitanje da li uopšte postoje Albanci na Kosovu, da li su svi oni ‘šiptarski teroristi’, ili postoji i neka druga strana te priče? Kosovski Srbi su taoci beogradskih medija, jer svaki put kada se u medijima u Srbiji pojavi neka vatrena priča o Kosovu, budite sigurni da će zbog toga ispaštati Srbi na Kosovu”.

uspostavljenim kroz proces decentralizacije koji olakšava koegzistenciju različitih zajednica;

- uključiti posebne garancije za zaštitu kulturnog i verskog nasleđa;

- promovisati efikasne mehanizme za borbu protiv organizovanog kriminala i terorizma.

13) Rešenje statusa Kosova mora ojačati regionalnu bezbednost i stabilnost:

- shodno tome, neće biti prihvatljivo nijedno unilateralno rešenje, niti rešenje proizašlo iz upotrebe sile, i neće se menjati sadašnja teritorija Kosova (tj. nema podele Kosova, niti ujedinjenja Kosova sa drugom zemljom ili delom druge zemlje nakon rešenja statusa Kosova);

- mora se u potpunosti poštovati teritorijalni integritet susednih zemalja u regionu;

- rešenje statusa će osigurati dalji održiv razvoj Kosova kako politički, tako i ekonomski;

- takođe će osigurati da Kosovo ne predstavlja vojnu ili bezbednosnu pretnju svojim susedima.

14) Svako rešenje mora u potpunosti da bude u skladu sa evropskim vrednostima i standardima, i mora doprineti ostvarivanju evropskih perspektiva Kosova i regiona.

15) Svako rešenje mora prihvatiti činjenicu da će Kosovo i u buduće iziskivati civilno i vojno međunarodno prisustvo koje će garantovati bezbednost i zaštitu manjina, pomoći celovito sprovođenje standarda i na odgovarajući način nadzirati sprovođenje odredbi dogovora o statusu.

(Osnovne poruke političkih direktora Kontakt grupe tokom posete Beogradu i Prištini, 11-13. april 2005)

PIŠE: TEOFIL PANČIĆ

Imate li jaja

Iako Oktobarski salon još nije ni blizu – tek što smo ljudski ušetali u proleće – naši vredni performer, konceptualni umetnici i slična bratija uveliko se već nadobudno kandiduju i preporučuju se pažnji njegovih selektora svojim *ambijentalnim radovima* po beogradskim ulicama, stubovima i zidovima. Najupečatljiviji nastup te vrste imali su živopisni alternativci okupljeni oko izvesnog Borisa Stajkovca, avangardnog performerera koji predstavlja nezavisnu umetničku asocijaciju PSS (poznatu najširoj javnosti po neodoljivoj animiranoj maskoti zvanog Bogoljub, nekoj vrsti *balkanskog Alfa*), a koja se nametnula svojom kreativnom likovnom intervencijom u trivijalnu “stvarnost”: izložili su, naime, plakat na kojem je poznati lik Gorana Svilanovića, donedavnog ministra spoljnih poslova Srbije (nominalno i Crne Gore) “oplemenjen” kečedom, tradicionalnom belom kapom koju nose neki kosovski Albanci - mahom stariji seljaci - a na kečetu piše UCK, što je neverovatno smela estetska inovacija i provokacija, s obzirom da se zna da taj patrijarhalni svet nema baš običaj da na svoje kape nadeva reklamne i druge slogane... *Mon Dieu*, kakav dar, kakav duh... Ljudi božji, šta još čeka taj Muzej savremene umetnosti, što ne otkupljuje to dok još nije preskupo?!

Sasvim ozbiljno govoreći, “vickasto” ulično mahnitiranje tih sterilnih samozvanaca sa Karićevog spiska za markicu & topli obrok samo je marginalno, “folklorno” ospoljenje jedne kudikamo ozbiljnije hajke pokrenute na Svilanovića kao na drskog Donosioca Loših Vesti. A sam taj simbolički (?) javni linč i ostrakizam imaju znatno šire i dublje implikacije od samog “slučaja Svilanović”, to jest od političke sudbine čoveka koji se izložio – a morao je bar naslutiti šta ga

čeka – ovom uvaljivanju u katran i perje u nastavcima, kombinovanom sa cipelarenjem na izvol’te, kako se već kojem slučajnom političkom ili medijskom prolazniku učini zgodnim. Dobro, šta je to tako strašno učinio Goran S. pa da zasluži ovakav kafkijanski tretman? E, to ćemo ovde pokušati ukratko da raščivijamo.

Šta smo, dakle, ovde imali? Imamo “slučaj” jednog čoveka koji je, kao član jedne neformalne, ali respektabilne i uticajne Grupe za Balkan međunarodnih političara i eksperata pod vodstvom Đulijana Amata, bio supotpisnik jednog predloga za rešavanje kosovske krize; tim se predlogom predviđa da famozni “konačan status” Kosova bude i formalna nezavisnost, ali tek nakon što kosovske vlasti ispune razne nimalo naivne uslove, i tek nakon još barem deset godina čvrsto definisane međunarodne supervizije. Od svega toga, ono što isuviše laskavo nazivamo “srpska javnost”, čulo je samo reč *nezavisnost*: dalje nije ni slušalo, nego se iz petnih žila razvikalo. E, sad, koliki se razdor u percepciji stvarnosti između Srbije i ostatka sveta stvorio u ovih košmarnih petnaestak godina – i ispada da se još i produbljuje, mada nakon pada Miloševića po nekoj “zdravorazumskoj” političkoj logici naprosto “ne bi trebalo” da bude tako – može se lepo videti i na ovom tugaljivom slučaju. Dovoljno je, recimo, da otvorite ugledni londonski “Gardijan”, gde ćete u komentaru Džonatana Stila (Jonathan Steele), inače vrsnog novinara koji se odavno bavi Balkanom i čija reč nikako nije bez težine, videti kako on taj isti taj strašni Predlog opisuje kao “konzervativne zaključke” narečene Komisije, štaviše, kao “užasavajuće popustljivi hibrid koji će razbesneti Kosovare (vid’ sad! – op. T. P.) i ostaviti pitanja vlasništva i imovine u pravnom limbu koji ometa investicije”. Otuda Stil – kao i toliki drugi – preferira predlog Međunarodne krizne grupe, koji predviđa da Kosovo i brže i lakše stigne do nezavisnosti, a obaška što, za razliku od ozloglašenog *načertanija* Amatove grupe, gotovo sasvim isključuje Beograd iz cele priče.

U redu. Hajde da sada vidimo šta je to što je toliko dramatično uzbivalo Mrtvo More domaće (para)politike, i dovelo na rub hysterije onaj zapravo sasvim *virtuelni* – pošto, naime, stvaran život ide svojim tokom i stanuje negde drugde - deo javnosti koji uzgaja podočnjake od silnog dežuranja nad “patriotskim brigama” (ergo, mahom patopolitički, subintelektualni i nadrinovinarski polusvet iz Kruga Dvojke)? Svilanovićev potpis, odnosno sve ono što je naknadno izrekao “objašnjavajući” taj čin stvar je zapravo gotovo trivijalna – ako bi trebalo tražiti neku zamerku, pre bi se u tome mogla naći. On je, dakle, samo jedno u spoznajnom smislu, takoreći “suvišno”, ali politički ipak važno priznanje jedne nedvojbene realnosti, one koja se ne može pobediti, nadvladati iliti “transcendirati” nikakvom rodoljubivom galamom ili hipnotičkom snagom volje (kao onaj Čeh kod Bohumila Hrabala, koji je stao na prugu i hipnotisao nemački okupatorski voz ne bi li ga zaustavio...): još od 10. juna 1999. Autonomna pokrajina Kosovo je protektorat

UN, i na njenoj teritoriji država Srbija nema nikakvih izvršnih ovlašćenja. Naravno, legendarna Rezolucija Saveta bezbednosti br. 1244 – na koju se “trijumfalno” poziva svaki dokoni srpski domobran – diplomatski konstatuje zatečeno stanje, tj. da je u tom trenutku Kosovo deo države čiji se glavni grad zove Beograd, ali poučitelno napominje da je njegov budući status... hm... prilično *otvoren*. Šta mislite, u kom pravcu?! Ne, nisam pitao šta *želite*, nego šta *mislite*! A mišljenje se, znate, najpouzdanije upražnjava tako što se “saberu dva i dva” i iz toga izvuku suvisli i validni zaključci. Sve ostalo je rodoljubiva epika, dokono guslanje uz rakiju i mezetluk.

Zato, hajde da stvari krajnje uprostimo i sažmemo, ali tako da ne iskrivimo rezultat “sabiranja”: ostavićemo, dakle, sada po strani razglabanja na temu kako i zašto je do toga došlo i da li je moglo da bude i drugačije, tek, fakat je da je Srbija “izgubila” Kosovo pre najmanje šest godina (u bitnom političkom smislu izgubila ga je godinama ranije, u populacijskom vekovima ranije: razmenila ga je za Vojvodinu, i odlično prošla!). Za taj je definitivni i neopozivi, doslovno “fizički” gubitak zaslužna turbo-giga-megapatriotska vlast Miloševića, Šešelja i ostalog haškog društva: “izdajnici” su tada bili duboko u opoziciji, sabijeni do *javnog nepostojanja* izvan svog geta.

Kako je onda došlo do toga da se mi i dan-danas jalovo i nemoćno, ali utoliko više isfrustrirano i histerično, bakćemo nečim što je pluskvamperfektna zaostavština našeg uhaženog plebiscitarnog tiranina?

Zar ne bi bilo pametnije da se bavimo nečim što nas se em tiče, em možemo na to da utičemo? Naravno, ali ovo *progresivno umnožavanje idiotskih situacija* (koje rađaju svoje apsurdne “negativne junake”, trenutno Gorana S.) zakonita je posledica ogromnog kukavičluka i još veće nedoraslosti/nekompeticije najvećeg dela DOS-ovskog političkog establišmenta: taj, naime, nije beskompromisno podvukao crtu i krenuo sa nulte tačke (što podrazumeva iscrpno *inventarisanje nastale nepopravljive štete!*) u stvaranje uistinu nove i bolje Srbije (bolje za sebe i svoje građane) ni u mnogo lakšim pitanjima, a kamoli glede Kosova. Na taj je način, protokom vremena u kojem se ništa suvislo nije preduzimalo, naprosto “zaboravljena” činjenica da smo “mi” Kosovo već bili izgubili – ne onomad na Kosovu Polju, nego nedavno, u Kumanovu – pa je otuda prilično blesavo da ga sada retorički “čuvamo”, ne bismo li fasovali nešto prigodnih aplauza od onog najjače anestetiziranog dela “javnog mnjenja”. Ne možete, dakle, “čuvati” nešto što već ne posedujete: možete ga samo “vratiti u posed”, ili se pak od njega oprostiti. A može li Srbija da “vrati” Kosovo? Budimo ozbiljni, naravno da je to besmisleno: politički, ekonomski, populacijski, vojno, kako god hoćete; veće su šanse da Srbija postane kanton u Švajcarskoj konfederaciji ili da Čičevac postane glavni grad Sjedinjenih Američkih Država nego da Uroševac/Ferizaj ponovo bude pod kapom Beograda, bilo da je ta kapa šajkača, keče ili beretka. Da li je to jasno svakome kome su namirene svrake milostivo ostavile bar infinitezimalni delić mozga,

Novi smer za Kosovo

PIŠE: RIČARD HOLBRUK

Značajne političke razlike između prvog i drugog mandata predsednika Buša sve su vidljivije. Posle godina, moglo bi se reći, proračunatog ćutanja u Beloj kući, ministar spoljnih poslova Kondoliza Rajs počela je da otkriva svoj stil i vrednosti, i to naravno uz predsednikovo odobrenje. Ona je pragmatično-konzervativan političar, orijentisan na rešavanje problema, a i zagovornik je u biti neideološke politike. Ona je dovoljno oprezna (i politički mudra) da se u svim svojim izjavama konzistentno pridržava neokonzervativnih vrednosti, ali istovremeno, na ne mnogo skup način, ističe sebe u prvi plan velikim brojem putovanja, čiji je cilj poboljšanje narušenog imidža Amerike i poremećenih odnosa sa ostatkom sveta. U tom smislu, od velikog značaja su sledeći događaji:

- Dramatičan politički obrt – koji je lično osmislio predsednik Buš – u vidu odluke da se ne stavi veto na rezoluciju Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija koja se odnosi na odobrena ovlašćenja Međunarodnog krivičnog suda po pitanju događaja u Darfuru. To je ujedno u poslednje četiri godine prvo odstupanje Bušove administracije od ustaljene prakse protivljenja bilo kakvoj akciji ili autorizaciji ovlašćenja Međunarodnog krivičnog suda;

- Posle glasanja u UN, vremenski dobro osmišljen put zamenika ministra spoljnih poslova, Roberta Zelika, u Sudan, da bi iznuodio relevantni pristanak kartumske vlade za tu odluku. Zelik je bio prvi američki zvaničnik koji je prihvatio sugestije nekoliko osoba, pre svega Kofija Anana, senatora Hilari Rodam Klinton i Džona Korzina, da bi NATO mogao da pruži podršku formiranju mirovnih snaga Afričke unije. (Sledeći korak u tom procesu je imenovanje visokog specijalnog izaslanika za Darfur, i posebnog, stalnog ambasadora akreditovanog pri Afričkoj uniji.)

- Imenovanje bivšeg predsednika Svetske banke Džejmsa Volfensona, na novo mesto specijalnog koordinatora za razvoj u Gazi. Ovo je, koliko nadahnut izbor, s obzirom na Volfensonovu reputaciju na tom planu, toliko i smeo, za administraciju poznatu po podvrgavanju kandidata političkom lakmus-testu, koji

pa bio taj “patriota”, “izdajnik” ili biciklista, sasvim svejedno? Naravno. Međutim, u potpuno *intelektualno degenerisanoj* atmosferi koja je stvorena, u okruženju (dakako, veštački uzgojena!) sveopšte retardacije mišljenja i osećanja realnosti do onog infantilnog nivoa na kojem je dovoljno zatvoriti oči pa da postaneš nevidljiv ili da svet počne da izgleda onako kako ga ti zamišljaš, *sama stvarnost postaje neizgovoriva*. Posledica: ako želiš biti respektabilnim delom Zajednice, naročito ako želiš da u njoj budeš vlast ili neki drugi oblik “glavnog toka”, ne samo da ćeš to prećutkivati nego ćeš upravo *ritualno odricati stvarnost*; ako te činjenice svakodnevno demantuju, reći ćeš “utoliko gore po činjenice” i ponovo posegnuti za magijskom formulom Snage Volje. Zato ovih dana razni političari i politoidi, “nacionalni radenici”, predsednički i premijerski savetnici, kolumnisti-rezervisti na požarstvu i slično društvo mantraju kako se, eto, “ne sme govoriti” onako kako je to učinio Svilanović, jer to nam “slabi odlučnost, volju i samopouzdanje”. Kao da se radi o programu za mršavljenje ili odvikavanje od pušenja!

Detaljnije pretresanje floskula koje su biserno rasute ovim povodom pretvorilo bi ovaj tekst u knjigu; dovoljno je notirati patetične detonacije Koštuničinog savetnika Miše Đurkovića (uspud, čovek tvrdi da je filozof, ali se to iz njegovog pisanja nigde i nikada ne *razvidi*, pa otuda verujem da se radi o ganutljivom poremećaju samopercepcije...) o tome kako Mi Nikada Nećemo Dati Ono Što Nemamo, ili solilokvij Dušana T. Batakovića, budućeg Tadićevog savetnika za Kosovo, koji

liberalni Volfenson, Klintonov pulen, ranije izvesno ne bi prošao.

No, jedna politička promena je bukvalno prošla nezapazeno, i to ona koja se odnosi na Kosovo. Posle četiri godine zaborava i greški, administracija je u pogledu Kosova značajno promenila kurs. Sve od NATO kampanje bombardovanja koja je trajala 78 dana, a zahvaljujući kojoj su kosovski Albanci 1999. godine konačno bili oslobođeni čeličnog zagrljaja Slobodana Miloševića, politička kontrola Kosova je bila u polukompetentnim rukama Ujedinjenih nacija, dok je NATO održavao krhki mir između većinskog albanskog i manjinskog srpskog stanovništva.

Po Rezoluciji 1244. Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, konačni status Kosova bi trebalo da bude odlučan putem pregovora, čiji bi rezultat bio ili nezavisnost, ili podela, ili vraćanje Kosovu starog statusa – iz vremena bivše Jugoslavije – u novoj zemlji koja se sada zove “Srbija i Crna Gora”. No, umesto da taj proces započnu pre nekoliko godina, Vašington i Evropska unija su osmislili politiku odlaganja nazvanu “standardi pre statusa”, a ta fraza je ustvari skrivala birokratsku pasivnost unutar diplomatski nejasnog žargona. Kao posledica toga, u protekle četiri godine, nije bilo ozbiljnih diskusija o budućnosti Kosova. Štaviše, i najmanja mogućnost za razrešenje ovoga pitanja odmah je zatvarana, dok je

u nedeljniku “NIN” zgroženo upozorava na “anahronost etničke podele” do koje bi, eto, došlo uvažavanjem zahteva za nezavisnošću Kosova. Ovo je baš potresno, ali se nešto ne sećam ni Batakovića ni bilo koga drugog iz cele te ideološki klonirane ekipe Savetnika da su tako grmeli protiv “anahronosti etničke podele” one čuvene leopardove kože zvane Bosna i Hercegovina; naprotiv, skoro bez izuzetka su bili – neko tiši, neko glasniji – sufleri i simpatizeri rasističkog projekta “Republike Srpske” sa svim njegovim neizbežnim konsekvencama. Osim stotina hiljada ubijenih, opljačkanih, raskućenih i uništenih ljudskih života, konsekvencu tog projekta bio je, ilustracije radi, i onaj izbruh autentično psihopatološke mašte kada je Radovan Karadžić, tokom onih pregovora oko “brčanskog koridora”, predložio da se izgradi nekakav *nadvožnjak* kojim bi Bošnjaci prelazili preko “srpske teritorije”, ne dodirujući tako Časni Pravoslavni Drum. Vizuelizujte taj prizor u glavi, i imaćete pravu sliku jednog Organizovanog Ludila. Kako god bilo, “međunarodna zajednica” je, nakon mnogo godina sramne kilavosti, osujetila bar neke od posledica ovog divljanja, između ostalog tako što je sačuvala famozne “avnojevske granice”, dobro znajući da su one, u najmanju ruku, daleko najbolje od svih loših rešenja. Tja, u Srbiji je svih tih godina bilo sasvim normalno da se “avnojevske granice” osporavaju: naravno - *granice drugih*, ne same Srbije! Samo su “avnojevske” granice Srbije bile svete i nedodirljive! Samo je Srbija mogla da se širi, a ostali su imali da se *skupe* za onoliko koliko je Srbiji (pardon: “srpskom narodu”) potrebno!

napetost između Srba i Albanaca rasla. Onda su u martu prošle godine izbili krvavi nemiri u kojima je poginulo 8 Srba i 11 Albanaca, a oko hiljadu ljudi povređeno, dok je regija ostavljena u stanju koje bi lako moglo da eksplodira u novi rat. Napetost je otada ostala velika. I pre dva dana došlo je do bombaškog napada na kacerarije jedne opozicione stranke na Kosovu.

Prošlog meseca, nakon upozorenja Filipa Goldberga, višeg američkog diplomate u Vašingtonu, da je situacija na Kosovu vrlo eksplozivna, Rajs je poslala podsekretara za spoljne poslove Nikolasa Bernsa u Evropu na sastanak sa maltene umirućom Kontakt- grupom (SAD, Velika Britanija, Francuska, Italija, Rusija i Nemačka). Berns im je saopštio da je situacija na Kosovu inherentno nestabilna, kao i da će nasilje eskalirati uz dugoročno vezivanje NATO snaga i američkih trupa za tu oblast, ako se ne ubrzaju napori usmereni ka određivanju konačnog statusa pokrajine.

Zahvaljujući američkom pritisku – uvek potrebnom sastojku u odnosima sa tromom, dugim procesima sklonom Evropskom unijom – nova politika Kontakt-grupe počela je da se pomalja. Ovoga leta specijalni predstavnik UN će “odlučiti” da li je Kosovo ispunilo potrebne standarde – samoupravu, pitanje izbeglica, povratnika, slobode kretanja, itd. – te da li je shodno tome spremno za razgovore o statusu. (Naravno, sve

Rezultat ovog mahnitavanja biće moguće, kada Kosovo stekne i formalnu nezavisnost ove ili one vrste, opisati sintagmom *poliveni polivač*. Da je to okrutno – jeste, ali se ne može reći da je lišeno logike i nekog strogog, “protestantskog” poimanja pravednosti.

I ova će fertutma oko Svilanovića nekako da mine, ali obespokojavajuće je to što je ona – jasnije nego ikada do sada – razotkrila svu bedu, nezrelost i neodgovornost naših “elita”, one političke pre svih, ali i dobrog dela akademske, medijske etc. Šta, naime, znače sva ova zaklinjanja i proklinjanja, sva busanja u rutava junačka prsa? Šta znači to kada notorni Ivica Dačić kaže da je “Kosovo moguće izgubiti samo na bojnopolju” (jel’ njega bila ujela muva ce-ce, ili šta, pa je prespavao 1999?!), a ne i za “zelenim stolom”? Dobro, on je pripadnik starog režima – i skupštinski garant novog... – ali šta ćemo sa Nebojšom Čovićem koji onomad klikće kako bi Srbija, ako bi morala da “bira između Kosova i Evropske unije, izabrala Kosovo”? Zamislite samo taj izbor, kao da ste u kvizu “Milioner”... Šta znače i kuda vode mantranja i čantranja vodećih ljudi srpske politike – i na vlasti i u opoziciji – kako “nikada nećemo pristati na nezavisnost Kosova”?

Hajde da pogledamo ovako. Možda je sve ovo što ste pročitali gomila gluposti kojoj ne treba pridavati značaj, možda je to defetističko “bacanje klipova u točkove” veličanstvenog povratka Srbije na njeno vekovno i mitsko Raspeto Kosovo. Ako je tako, sve je u najboljem redu, Kosovo je srce Srbije a Srbija je večna jer su joj deca verna, jedino sam se ja malo obrukao i ugruvao

ovo je trebalo da bude urađeno pre više godina, ali bolje kasnije – nego nikada.) Onda, na red dolazi najteži deo: kakav bi trebalo da bude konačan status Kosova? Zasebna država, srpska pokrajina, podeljena oblast?

Mada niko o tome zvanično ne govori u Vašingtonu ili u Evropi, po meni, za Kosovo ne postoji drugo rešenje osim nezavisnosti, i to u fazama u toku nekoliko sledećih godina. No, takav ishod iziskuje jake garancije za ugroženu srpsku manjinu na Kosovu, njih između 100.000 i 200.000 ljudi. Zaštita kosovskih Srba će iziskivati neku vrstu stalnog međunarodnog bezbednosnog prisustva. Osim toga, duboko podeljeni kosovski Albanci, čiji se poslednji premijer sada u Hagu suočava sa optužbama da je počinio ratne zločine, moraju da postignu viši nivo političke zrelosti.

I konačno, Beograd će morati da prihvati za njega teško političko rešenje, to jest, moraće da se odrekne srpskih aspiracija na Kosovo, koje Srbi smatraju svojom istorijskom prapostojbinom. Srbi će morati da se odluče između pokušaja da se pridruže Evropskoj uniji, ili aspiracija ka vraćanju Kosova u srpsko okrilje. Ako se opredele za borbu za izgublenu pokrajinu, završiće tako što neće dobiti ni nju, a neće ući ni u Evropu. Ali, ako se opredeli za budućnost, a ne za prošlost, Srbija će imati blistavu budućnost kao član Evropske unije, a i na dohvat ruke će biti san o ekonomski integrisanoj,

glede manjka patriotskog žara, ali nema veze, navikao sam. Samo, da li biste na nekoj imaginarnoj kladionici uložili makar pet *svojih* eura na tu mogućnost?! A šta ako ipak ne bude onako kako to bujna *patriotska imaginacija* zamišlja? Razmotrimo ovaj scenario, svojevrstni “plan B” kakav bi svaka ozbiljna politika morala da ima: međunarodna zajednica priznaje neku varijantu nezavisnosti Kosova, ali Srbija “plebiscitarno” ignoriše to, “ne odričući” se Kosova po cenu sveobuhvatne izolacije i daljeg propadanja. Ništa EU, ništa investicije, ništa normalan život, samo beskrajna i uzaludna “metafizička” patnja u nejasne i neostvarive svrhe. Šta ćemo onda da radimo, kršni junaci i delije iz beogradskih salona, predsednici i savetnici, ministri i ministranti, senatori i kolumnisti?! Može li i sme li Srbija, sastavljena od *stvarnih* ljudi i njihovih problema koji bi trebalo da budu rešivi za kratkog ovozemaljskog života, krotko i mazohistički da sačeka dok vi ne istutnjate ama baš sve svoje fantazije, i dok glavama ne poudarate u sve preostale zidove ovog sveta! Na to nikakvog suvislog odgovora jošte nema. Zato mi cela ova razgrajana “elita” sa svojim bajanjima o Kosovu sve više liči na čoveka koji je rešio da napravi kajganu: ima ispravan šporet, ima tiganj, ima ulje, ima so... jedino, vidi vraga, nema jaja. I eto, ta jedna mala sitnica, taj *detalj* takoreći, na njegovo veliko čuđenje i ljutnju, sprečava ga da napravi kajganu, a baš bi divnu kajganu umeo da spremi, samo da nije dušmanskih činjenica. Šta mislite, imaju li srpski političari i društvo oko njih jaja bilo koje sorte?

mirnoj Jugoistočnoj Evropi (uključujući Grčku i Bosnu i Hercegovinu). No, Evropska unija mora da postigne stvarni dogovor o Kosovu kao integralnom delu procesa učlanjenja za Srbiju.

U celom ovom procesu postoji mnogo međuzapleta, koji se tiču Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Albanije, UN, EU i NATO. No, sada je važno to, što posle četvorogodišnjeg ignorisanja ovoga pitanja, američka administracija nešto radi na Balkanu, gde, uostalom, ništa i ne može da se dogodi bez američkog liderstva. S obzirom na istorijsku činjenicu da se nestabilnost sa Balkana – a Kosovo je sada veoma nestabilna regija – širila na druge delove Evrope, i da ta regija leži u srcu rastuće NATO sfere interesa, ova vrsta problema mora se razrešavati odmah, da ne bi ponovo prerasla u veliku krizu.

Ričard Holbruk, predsednički izaslanik za Bosnu i Kosovo u vreme Kilintonove administracije, *Washington Post*, 20. april 2005.

Poruka narodu

PIŠE: BORIS BUDEN

Ispričat ću vam jedan moj parakulturni doživljaj iz predratnog Beograda. Krajem osamdesetih, mislim da je to bilo u rano proljeće 1989, tadašnji zagrebački magazin "Start" poslao me u Beograd da napravim intervju s filozofom Ljubomirom Tadićem. Kako u to doba još nisam bio profesionalni novinar, svoju sam zadaću shvatio krajnje profesionalno i već mjesec ili dva prije intervjuja nabavio gotovo sve što se od Tadićevih publikacija moglo u Zagrebu naći. Marljivo sam to isčitao, konzultirao se s ljudima koji su ga poznavali i savjesno se pripremio za intervju. I sam sam, naime, studirao filozofiju, prevodio u to vrijeme Sigmunda Frojda i bio, u intelektualnom i socijalno-kritičkom pogledu ipak neki učenik zagrebačkih *praksisovaca*. I Tadić je, naime, svojedobno bio *praksisovac*. U tome i jest bio moj najveći problem. Kako, zaboga, netko tko je svoj intelektualni identitet izgradio na univerzalističkim idejama lijevog, liberalnomarksističkog humanizma, može preko noći postati nacionalist?

U Beograd sam dakle pošao po odgovor na to pitanje. Vjerovao sam da mora postojati neka tajna veza između onoga što je Tadić pisao u svojim knjigama i onoga što je tada zastupao u srpskoj javnosti. Bio sam, međutim, naivan. U Beogradu sam našao čovjeka koji je izgledao kao da u životu nije pročitao ništa drugo osim Ustava iz 1974. Ništa, ali baš ništa od onog njegova znanja za koje sam pretpostavljao da još uvijek posjeduje, nije se više moglo aktivirati. Nestalo je bez traga, kao da ga nikada nije bilo. Ono proturječje između univerzalnih humanističkih principa i desnopopulističke, nacionalističke prakse, proturječje zbog kojeg sam Tadića u razgovoru namjeravao „pozvati na red“, za njega uopće nije postojalo. Odnosno, postojalo je samo u mojoj fantaziji. Moje isprazno vjerovanje da je u sferi kulture, negdje u samoj njezinoj biti, čvrsta humanistička jezgra koja se nikada ne može do kraja rastvoriti u drugim sferama društvenog života, na primjer u politici. Htio sam Tadića oljuštiti do te jezgre, za koju sam vjerovao da

je ipak negdje skrivena u njegovu djelu, u onim knjigama koje je napisao, u onom intelektualnom, moralnom i političkom otporu koji je svojedobno pružio totalitarnoj praksi jugoslavenskog komunizma. Ili, skromnije, htio sam se sam, u svom tada već jasno formiranom antinacionalističkom stavu, povući do te univerzalne humanističke jezgre kulture, kao na zadnju liniju obrane pred nacionalizmom koji je zaprijetio potpuno progutati stvarnost u kojoj smo živjeli.

Uzalud. Ispod ljuski Tadićeva nacionalizma, koje su se usput rečeno same rastvorile, nije bilo ničega, nikakve tvrde jezgre. Naprotiv, preobrazba filozofa u Srbina bila je potpuna i bespovratna. Crv, ako je nekada i bio leptir, nije više znao letjeti. Sve što sam od Tadića izvukao, bila su opća mjesta srpske antibirokratske revolucije, nešto elokventnija artikulacija onoga što se tada svakodnevno moglo čitati u onoj slavnoj "Politikinoj" rubrici. Od Tadića *praksisovca*, humanističkog intelektualca, liberala, disidenta, itd., ostala je tek personifikacija čiste populističke forme. Na mjesto mislećeg čovjeka, stupio je njegov *Odjek i reagovanje*.

Tako sam zahvaljujući spomenutom intervjuu pravodobno prestao vjerovati u kulturu. Kada se koju godinu kasnije gotovo kompletna intelektualna i kulturna scena Hrvatske pretvorila u ratnohuškačku rulju, nisam se čudio, niti sam se zgražao nad takozvanim civilizacijskim padom, kulturnom regresijom, barbarizacijom, ili, kako se često govorilo, sveopćim poseljačenjem. Nikakav se pad nije dogodio, jer onih kulturnih visina s kojih se moglo pasti ionako više nije bilo. Stara modernistička, u stvari Veberova ideja kulture kao autonomne, odnosno poluatonomne sfere društva, intrinzično odvojene od sfere ekonomije, religije ili politike, bila je epohalno mrtva i prije naših ratova. Zato se Tadića i njemu slične ne može jednostavno optuživati za onu izdaju intelektualca o kojoj je svojedobno pisao Benda. Oni nisu izdali univerzalističke principe kulture zarad partikularnih interesa svojih nacija, jer

te univerzalističke principe nije zastupao više nitko, pa čak ni ona jedina Partija koja je na njima izgradila svoju karijeru. I ona distanca koja je svojedobno kulturu u njezinoj autonomiji odvajala od stvarnosti i koja je omogućavala kritiku društva s pozicije i u ime kulture, također je nestala, zajedno s intelektualcima tipa Krleže ili Kiša koji su tu kritiku tako sjajno predstavljali. Zato je devedesetih ono seljenje intelektualaca iz rubrike „Kultura i umjetnost“ u rubriku „Glas naroda“ bilo tako masovno i tako samorazumljivo. Taj „glas naroda“ nije bio ništa manje kultura od kulture same. Zato ne treba oplakivati iluzije. Oni koji se još danas zgražaju nad našim ratnim rasulom kao nekom vrstom kulturne, odnosno civilizacijske dekadencije, čine to da bi skinuli sa sebe svoju političku - ne kulturnu - odgovornost za to rasulo. I da bi ponovo osigurali svoj elitni status u društvu. Jer, što je nacija bez svoje kulturne elite?

Pored te veoma korisne pouke da takozvana autonomna kultura nije više nikakav bastion esencijalnih humanističkih vrijednosti, još sam nešto tada naučio u Beogradu. Za samog trajanja intervjua pokojna Klara Mandić, u čijem smo stanu razgovarali, povremeno bi izlazila iz svoje zubarske ordinacije i pred pacijentima u čekaonici, odvojenoj tek jednim zastorom od dnevnog boravka u kojem smo se Tadić i ja nalazili, dovikivala „Nek poruči Hrvatima...“ To se indirektno odnosilo na mene. Ja sam bio taj koji je ono što je Tadić govorio, trebao, pretpostavljam vjerno, prenijeti hrvatskom narodu. Dok sam ja, dakle, radio intervju s jednim intelektualcem, taj je intelektualac zapravo razgovarao s Hrvatima. Ne naprosto kao Srbin, nego kao spomenuti glas srpskog naroda, kao čovjek bez ostatka poistovjećen s „voljom svoga naroda“. Priznajem, bio sam u šoku. Otišao sam u Beograd po intervju za „Start“, a vraćam se noseći u torbi, na magentofonskoj vrpici, ni manje ni više nego „poruku srpskog naroda Hrvatima“. Komu da je predam? Uredniku u redakciji? Ili da je izdeklamiram na tadašnjem zagrebačkom Trgu Republike. Ionako je bila jednostavna. Kad bih s nje skinuo ono suvišno - uglavnom moje uzaludno nastojanje da od Tadića izvučem nešto što bi bilo individualno, kulturno i misaono relevantno - ostala bi od te poruke možda jedna jednostavna rečenica koju mi je umjesto Tadića mogao u ono doba reći bilo tko u Beogradu i koja bi otprilike glasila: „Ako ne prestanete podržavati šiptarski separatizam, jebaćemo vam ustašku majku.“ Premalo, da se zamislimo nad tim riječima, ali dovoljno da njima započnemo rat. No, tako to uvijek biva kad kulturna elita nacije stane zastupati istinu i volju svoga naroda. Ako u tome ima neka pouka, onda je ona to što imam danas poručiti slovačkome narodu.

“Našijenski” obrazac bezbednosti građana

PIŠE: STIPE SIKAVICA

Figurativno rečeno, bezbednosni prostor Srbije nalik je minskom polju (Zoran Đinđić je svojevremeno upotrebio isto poređenje u ne bitno drugačijem kontekstu): samo u poslednja dva meseca u njemu je aktivirana serija “nagaznih mina” od kojih je svaka emitovala stanovitu opasnost po sigurnost građana (čak i po njihovu elementarnu sigurnost), što će reći i po bezbednost društva i države. Nevolja je, međutim, u tome da ni građani (oni posebno), ni društvo, pa ni država nisu ni registrovali odnosne događaje kao rizične u odnosu na vlastitu bezbednost; preciznije: bezbednosna optika na sva tri pomenuta nivoa zatamnjena je konzervativizmom i kojekakvim drugim naslagama, a na državnoj ravni još i (i to naročito) oportunitetom i demagogijom.

Na ovom bismo mestu tek nakratko da zastanemo samo nad nekim među novonastalim tačkama bezbednosne konfiguracije Srbije iz kojih se već emituju, i posebice iz kojih bi tek mogle da se emituju ozbiljnije implikacije po bezbednost građanina kao jedinke, pa dakako, i po bezbednost države i društva.

Neverovatno tragična pogibija beogradskog gimnazijalca Nikole Kovačevića zauzima čelnu poziciju na ovoj crnoj listi. Budući da je ovdašnje javno mnjenje takvo kakvo već jeste, o smrti nesrećnog mladića više se nigde javno niti govori niti piše, pa se sa velikim stepenom verovatnoće može pretpostaviti da ta tragedija nije prekrivena zaboravom još jedino u krugu porodičnih uspomena. U nekim normalnim prilikama, roditelji đačke populacije u Srbiji ne bi odustajali od protesta sve dok od države ne bi dobili čvrste garancije da će im se deca zdrava i čitava vraćati iz škole.

Umesto takvih garancija, i umesto opšte mobilizacije države i društva na otkrivanju uzroka poplave nasilja u školama u Srbiji, ministar prosvete u vladajućoj ekipi, Slobodan Vuksanović, na brzinu je sklepaio nekakav čas "ljubavi i tolerancije" u celoj državi (u Beogradu još i uz hodočašće od mesta tragedije do hrama sv. Save, jer u Srbiji valjda više ništa ne može da prođe bez prisustva i blagoslova crkve), kao da ljubav i tolerancija tek tako mogu da uspevaju na tlu na kojem već 15 godina u kontinuitetu džiklja kultura smrti i zločina. O tome, uostalom, svedoče i primeri što slede.

Negde na Ibarskom drumu zločinačka ruka je svirepo ispalila revolverске hіce u glavu beogradskog taksiste Nezira Šišića. Ne zna se da li je u motivu ubistva "participiralo" Šišićevo ime, odnosno njegovo etničko poreklo. Ivani Dulić Marković, ministarki poljoprivrede u Vladi Srbije, srećom, život nije bio u opasnosti, ali je njen entitet bio žestoko napadnut baš na osetljivoj tački etničke (hrvatske) pripadnosti.

Na opštu sramotu ovdašnje političke elite, pa i cele političke javnosti, napad je izveden u parlamentu Srbije, što asocira na neka daleka ružna vremena. Nema nikakve sumnje da se uzroci nasilja i svakojakog drugog kriminala, koji brutalno ugrožavaju bezbednost građana, mogu pronaći i u skupštinskim debatama na kojima se učestalo, i to pred tv kamerama, demonstrira verbalno nasilje i drugi primitivizmi, a kao što se videlo, i nasilje u nacionalističkom maniru. Otuda i nije za čuđenje to što je Beogradom (nažalost, bez veće zabrinutosti stanovnika srbijanske prestonice) protutnjao i martovski talas antisemitske parade.

A šta je to čime je ministarka Dulić Marković sa skupštinske govornice izazvala burnu reakciju srpskih radikala i socijalista? Obrazlažući razloge zbog kojih se domaća poljoprivreda (kao i cela privreda, uostalom) nalazi u prilično žalosnom stanju, ministarka je u skupštinskoj raspravi krajem marta učinila i jednu duhovitu, mada surovu digresiju o tome kako su u Srbiji "umesto bresaka u hladnjačama prevoženi leševi"! Narodni poslanici izrazito patriotske i "patriotske" provenijencije (a takvih je bar polovina) hitro su skočili na noge podsetivši ministarku da ona ne pripada većinskom etničkom korpusu u Srbiji, odnosno: ona bi mogla da bude "izabrana i u hrvatski Sabor". Kakve hladnjače, kakvi leševi! "To je davno potrošena priča" - gremeli su poslanici, zahtevajući od ministarke da se

izvini njima i srpskom narodu.

Međutim, činjenica da je i ta digresija izazvala bes "srpskih patriota" govori i o njihovoj nečistoј savesti, dakle i o tome da je država Srbija još uvek daleko od spremnosti da se suoči sa zločinima koji su činjeni pod njenim barjakom i u njeno ime. Transport leševa (koliko je poznato, pretežno albanskih civila) sa Kosova u masovne kopnene i podvodne grobnice po Srbiji, svojedobno je podveden pod taktičko-tehničku radnju "asanacije bojišta". Teoriju o "asanaciji kosmetskog bojišta" lansirao je general Vladimir Lazarević, sada verovatno najveći živi heroј Srbije, koji je u Hag ispraćen (podsetimo se!) uz neposrednu brižnost prvaka sekularne i crkvene vlasti, premijera Koštunice i patrijarha Pavla.

Drugi veliki savremeni "srpski heroј", Nebojša Pavković ovaj se put nije poneo heroјski: odbacivši pozive da dobrovoljno otputuje u Hag, general je pre mesec dana na volšeban način pobegao neznanu kud. Nestao čovek po istoj uhodanoј trasi po kojoj je nestao i Goran Hadžić; po kojoj je nestao i Legija, da bi po toј istoj ravni niotkud i "vaskrsao"; nestao Pavković po istoj onoj shemi po kojoj je Ratko Mladić bezbroј puta "tamo-amo" forsirao Drinu. Koštunićini resorni ministri i šefovi tajnih službi pustili su u javnost nemušto saopštenje, nešto kao da oni pojma nemaju gde se krije Pavković, i time surovo nasrnuli na zdrav razum građana. Jer, jednostavno nije moguće da odbegli heroјi izvode takve manevre (Mladić već punu deceniju), ma koliko bili daroviti stratezi i taktičari, bez logističke i svake druge podrške skrovitih centara moći kojima izvesno, gospodare službe. (Dakle, službe koje bi po prirodi stvari trebalo da brinu i o – bezbednositi građana!)

Snažan oslonac toј tvrdnji pruža i nedavna javna ispovest (videti dnevni list "Danas" od 11. aprila ove godine) Miroslava D. Petrovića. Taj, do samo pre pet meseci profesionalni pripadnik ovdašnje oružane sile u činu vodnika prve klase teško je optužio vrhove Ministarstva odbrane i Vojske SCG, jednako kao i tajne vojne službe, odnosno agencije (igra preimenovanja servira se javnosti kao respektabilan doseg transformacije Vojske). Našavši se kao inženjerac (dakako, prema vlastitoј priči) na zadatku deminiranja terena na jugu Srbije, Petrović je slučajno nabasao na jedan punkt nelegalne trgovine oružjem u kojoj su učestvovalе i starešine Vojske SCG. Budući da je odbio ponuđeno mu učešće u toј kriminolnoj raboti i budući da se zbog toga nadnela opasnost nad njegov fizički opstanak, on je u novembru prošle godine emigrirao u "vojnu bazu u jednoј od susednih zemalja" sa trenutnim satusom "dezertera pod zaštitom SAD".

Ipak, ključni fragment njegove ispovesti jeste onaj u kojem on tvrdi da se Ratko Mladić skrivao u famoznom "objektu posebne namene" u Topčideru i da su vojnici – gardisti Dražen Milovanović i Dragan Jakovljević "za tren oka" ubijeni u oktobru prošle godine, jer su

videli "onoga koga nisu smeli da vide", to jest, videli su najčjuvenijeg haškog optuženika. Taj fragment Petrović je potkrepio tvrdnjom da je jedno vreme bio u jezgru Mladićevog neposrednog obezbeđenja, "živo meso" generalove zaštite, kako se dezertier izrazio.

Naravno, priča može biti izmišljena, ali čovek je stvaran, što je priznala i Uprava za odnose sa javnošću u Ministarstvu odbrane u zvaničnom saopštenju (nedeljnik "Vojska", 14. april ove godine). Ono, međutim, što je za čuđenje jeste to da službenici Uprave nisu osporili Petrovićevo priču nijednom činjenicom, ni jednim jedinim relevantnim podatkom, nego je to jalovo saopštenje sročeno u stilu Orvelovih junaka: pa je tako Petrović "izvesni Petrović"; on je "dobro poznat organima Vojske i policije"; i pre nego što je stupio u Vojsku "organi reda su protiv njega podnosili krivične prijave"; pre nego što će mu se "izgubiti svaki trag", "imenovani se samopovredio udarajući glavom o vojničke kasete"; i tako do kraja. Upravo ta nemoć Ministarstva, Petrovićevoj priči daje snagu uverljivosti.

Evo i primera bez kojeg bi u ovom tekstu zjapila praznina. Srpski pokret obnove ponudio je krajem marta Skupštini Srbije predlog Zakona o otvaranju i izmeštanju političkih dosijea iz službi bezbednosti Republike na građanima dostupno mesto, ali se tome energično usprotivila Vlada Vojislava Koštunice u čijem obrazloženju stoji i to da se rečenim predlogom "narušava princip nedeljivosti i jedinstva arhivske građe kao istorijske i kulturne baštine (...)". Razume se da razlog odbijanja predloga nije u tome, niti u ostalim navodima Vladinog prilično opširnog obrazloženja, nego, između ostalog, u Koštuničinom poimanju države i čoveka kao jedinke u njoj, pri čemu je intertes države uvek iznad interesa građanina; razlog je i u premijerovoj nespemnosti i nesposobnosti, jednako kao i u nespemnosti i nesposobnosti njegovih saradnika i savetnika da se suoče sa prošlošću u kojoj su bujali zločin i kriminal i odvoje se od nje.

U redu, Vojislav Koštunica će jednoga dana otići sa političke scene Srbije i eventualno će ostati upamćen jedino po tome što je u suštini u kontinuitetu nastavio politiku Slobodana Miloševića. Ali, problem je u političkom i kulturnom miljeu iz kojeg izrastaju političari Miloševićevog i Koštuničinog tipa. Vladino odbijanje predloga o kojem je reč, jedva da je i imalo nekakvu rezonancu u javnosti. Kao da se to i ne tiče ovdašnjih građana, njihovih ljudskih i građanskih prava; kao da im je svejedno živeli u uljuđenoj demokratskoj ili u partijskoj državi.

I Srbija – dakako, zajedno sa Crnom Gorom – dobila je pozitivnu Studiju o izvodljivosti. Mogli bismo da se kladimo da bar trećina Koštunićinih ministara nema pojma ni o značenju Studije, ni o njenom značaju za ovdašnju sumornu stvarnost. Uprkos tome, Vlada je taj briselski dar dočekala i medijski propratila prvenstveno kao produkt vlastite politike i vlastite pameti. Dobro, neka Vlada politički i kapitalizuje Studiju. A šta ćemo

sutra? Demokratski i proevropski kapaciteti aktuelne vladajuće garniture – za koju su, naklonjeni joj, a uticajni politički analitičari, čim je stupila na političku scenu, tvrdili da je najbolja koju je Srbija ikada imala – jedva da premašuju ovu prvu evropsku stepenicu. Nismo sigurni da ova garnitura vlasti u Srbiji stremi ka Evropi iz ubeđenja i dragovoljno; pre će biti da je shvatila da više nema manevarskog prostora za uzmicanje, i zato što je valjda i njoj jasno da ovo posrnulo i u svakom pogledu istrošeno društvo jedino i može preživljavati od međunarodnih zajmova i donacija.

Na toj istoj ravni može se iščitavati i poruka sa promocije Strategije odbrane i tzv. *Bele knjige* odbrane u izvedbi ministra Prvoslava Davinića, a uz asistenciju predsednika Srbije Borisa Tadića, početkom aprila. Naime, uz veliki rizik da mu se pripiše malicioznost, potpisnik ovog teksta drži da obe knjige pre imaju revijalni karakter nego što su dokumenti trajnije vrednosti; da su to zapravo dokumenta na temelju kojih bismo mogli iskamčiti još koji poen od, za naše demokratsko zdravlje zaduženih činovnika međunarodne zajednice na putu ka evroatlantskim integracijama.

Ne zvuči li paradoksalno: javnosti pompezno prezentujemo Strategiju odbrane i *Belu knjigu*, odnosno emitujemo hvalospeve o našoj ovakvoj i onakvoj vojničkoj, odbrambenoj i uopšte bezbednosnoj sposobnosti, a danima se specijalci Vojske i policije muče i nikako da izvuku autobus koji se sa sve putnicima survao u Tisu. Porodicama nastradalih se najpre nude uveravanja da će olupina sa nesrećenima biti relativno brzo izvučena iz rečnog mulja; pošto se brzo potrošila ta obmana, saopštava se da specijalci oružanih snaga ulažu nadčovečanske napore da izvrše zadatak koji je ravan ratnom; ali džaba naponi kad nema adekvatne opreme; na lice mesta brzo su stigli i predsednik Republike Tadić i resorni ministar Jočić; proglašen je i dan žalosti; i sve će brzo – kao što u nas po pravilu biva – prekriti zaborav.

I to je taj prokleti "našijenski" obrazac bezbednosti građana! S takvim mentalitetom i navikama, sa teškim ratnim prtljagom kojeg sadašnja politička i intelektualna elita nije u stanju da razveže – Srbija će ostati zemlja opasnog življenja. Bila formalno u Evropi ili ostala u pustolini balkanske izolacije, gotovo da je svejedno. ■

Nacija protiv pojedinca

PIŠE: SONJA BISERKO

Civilno društvo u Srbiji, kao i u većini postkomunističkih zemalja nema isto značenje kao u zapadnim demokratijama. Pre svega, u srpskoj istoriji ne postoji razdoblje prosvetiteljstva i racionalizma u kojima su sazrevala moderna evropska društva. To ne znači da u Srbiji nisu postojale neke forme civilnog društva, međutim, one nisu bile izraz spontanog organizovanja građana, već su sistemski dizajnirane i organizovane od strane države. Osnovna razlika svakako leži u činjenici da građanin u socijalističkom sistemu nije posedovao ekonomsku samostalnost kao preduslov za stvarni razvoj civilnog sektora. Može se reći da je civilno društvo uglavnom bilo okupljeno oko državnih struktura. Organizaciono sve forme civilnog društva u bivšoj Jugoslavijisu bile su u okviru Socijalističkog saveza i one su se tokom vremena širile. Krajem osamdesetih u okviru socijalističkog društva osnovan je i Odbor za ljudska prava na čijem je čelu bio profesor Vojin Dimitrijević. Postojao je i zakon, koji je još uvek na snazi o udruženjima građana. Zakon je pokriva (pokriva) sve forme udruživanja građana od organizacija za ljudska prava do udruženja pčelara.

Koncept civilnog društva koji se razvijao u Jugoslaviji osamdesetih godina prošlog veka bio je izraz težnje, kao i u ostalim istočnoevropskim zemljama, da se organizuje alternativni politički koncept. Međutim, u Srbiji nije imao snagu poput onih u Poljskoj ili Čehoslovačkoj. Prvi razlog je taj što je jugoslovenski socijalizam sa 'humanim licem' bio široko prihvaćen u Srbiji, a drugi, što se srpska politička elita nakon Titove smrti opredelila na rešavanje srpskog nacionalnog pitanja, a ne za demokratizaciju društva.

Početak osamdesetih godina, nakon Titove smrti u Jugoslaviji je došlo do svojevrstne pluralizacije društvene javne scene što je bila posledica krize socijalističkog modela, pre svega ekonomskog. U senci komunističke države, organizuju se grupe koje pokreću razne inicijative, poput one o ukidanju verbalnog delikta, objavljuju se brojne knjige i časopisi. Paralelno sa procesom liberalizacije, srpska elita se priprema za rekonstrukciju Jugoslavije, koja se neminovno nametnula kao preduslov njene demokratizacije.

Antibirokratska revolucija

Međutim, odgovor Srbije na zahteve za veće osamostaljivanje republika, bio je priprema rata, a kasnije i sami ratovi. To je Srbiju vratilo na ideologiju koja je prethodila ideji univerzalne socijalističke ideje - na nacionalnu posebnost i mitove. Nacionalna

homogenizacija ukinula je sve forme udruživanja koji su bili izraz različitih interesa, i posebno sve forme aktivnosti koje prethode tranziciji i demokratizaciji. Već antibirokratskom revolucijom (1989) Srbija je poništila reformsko nasleđe koje je stečeno u drugoj Jugoslaviji, demonstrirajući tako da je bila i ostala njen najkonzervativniji element.

Antibirokratska revolucija je učvrstila koncept narodne države koji neguje autoritarni tip vladavine. Slobodan Milošević je imao punu podršku, u jednom periodu takoreći, plebiscitarnu, za takav oblik vladavine. U takvoj državi nema mesta za višepartijski sistem, jer pitanje je, kako kaže Patrijarh Pavle, "da li su partije dovoljno uzrasle da bi odnos u društvu bio organski".¹ Mihajlo Marković, poznati filozof koji je pripadao *Praxis* grupi, a kasnije postao glavni ideolog SPS, zalagao se za "jednopartijski pluralizam", što je kasnije kao koncept preuzela i Mirjana Marković, predsednik JUL i supruga predsednika Slobodana Miloševića. Ukratko, reč je o modelu koji u celini i sistematski odbacuje same temelje modernog demokratskog društva i države.

Prvi višepartijski izbori u Srbiji održani su krajem 1990g, nakon što su već bili obavljani u ostalim republikama SFRJ. Višepartijski život u Srbiji više je bila simulacija, jer se radilo o brojnim partijama koje su karakterisali lideri, manje više, sa istim nacionalnim konceptom. Nekoliko sasvim malih partija, poput Građanskog saveza Srbije, kasnije i SDU, zatim Liga sociodemokrata Vojvodine, koje su bile liberalno orjentisane, a pri tome i antiratne, nisu imale značajniju podršku. Međutim, njihov značaj, kao proevropske političke alternative u Srbiji, bez obzira na malu podršku u društvu, je ogroman.

Socijalistička partija Srbije je sve do 1996/7 uživala masovnu podršku, pre svega, kao državna partija i partija kontinuiteta valsti u odnosu na prethodni period monizma. Osim toga, dve trećine pristalica ove partije manifestuje autoritarne tendencije.²

Srpski velikodržavni koncept, definisan u krugu oko Dobrice Ćosića, svoju snagu je crpio iz patrijarhalnog kolektivističkog modela društva i države. Srpska pravoslavna crkva je uvek imala ključno mesto u promovisanju ove koncepcije zbog njene tradicionalne uloge u srpskom društvu. Slobodan Milošević je vešto koristio i promovisao SPC za mobilisanje srpskog naroda. Međutim, tek odlaskom Miloševića i dolaskom nove vlasti otpočeo je ubrzan rad na institucionalnom napuštanju sekularnog principa na svim nivoima društva i države, a posebno na onima koji imaju ključnu ulogu u oblikovanju nacionalnog identiteta i ukupnog kulturnog modela mladih. Značaj uloge crkve je utoliko veći što ona ovakvu ulogu obavlja u uslovima razorenog društva, krize identiteta i opšteg vrednosnog vakuma kojeg su za sobom ostavili nedavni ratovi, za koje i sama crkva snosi znatan deo odgovornosti; uz to, vrednosti koje crkva promoviše protive se samim temeljima modernog društva, jer se zasnivaju na opiranju privatnoj svojini i trzisnoj privredi, elementarnim političkim i individualnim ljudskim pravima.³

Velikodržavni koncept

Okretanje velikodržavnom konceptu imalo je negativan uticaj na razvoj civilnog društva u Srbiji. Homogenizacija srpskog naroda na nacionalnoj osnovi sprečila je rekonstrukciju Jugoslavije, koju su Srbi doživljavali kao gubitak svoje jedinstvene države. Instrumentalizovanje etničkog identiteta (srpskog) pod parolom "prvo država, pa onda demokratija", blokiralo je demokratizaciju i sprečilo nužnu pluralizaciju interesa. Umesto toga, srpska elita je prihvatila nacionalni program, koji je artikulisan kroz *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti*, koji je objavljen 1986 godine.

Ovaj dokument je imao ogroman uticaj na stvaranje političke i društvene klime u Srbiji. Srpsko nacionalno pitanje formulisano je kao državno pitanje, što je značilo da je njegovo rešavanje moguće samo pravljjenjem nove države na temeljima stare Jugoslavije. Polazište ovakavog pristupa sadržana je u tezi da Srbi, nakon raspada Jugoslavije ne mogu živeti kao manjina u Hrvatskoj, odnosno u Bosni, pri čemu se i hrvatsko i muslimansko pitanje doživljavaju kao antisrpska. S druge strane, *Memorandum* je u drugim jugoslovenskim republikama izazvao duboko uznemirenje, dok je u samoj Srbiji došlo do političke podele u rukovodstvu. Ivan Stambolić, predesdnik CK SK Srbije, koji je tada bio smenjen okavlikafikaovalo ga je na sledeći način "To je tačka našeg definitivnog razlaza u Srbiji i uvod u politički obračun". Taj obrašun je, nažalost, Ivana Stambilića kasnije koštao života (2000, godine, krajem avgusta).

Sa ovako definisanim nacionalnim programom, logično se postavlja pitanje potencijala i karaktera civilnog društva. Gledano iz današnje perspektive, nakon svih ratova i činjenice da je srpska politika planski sprovela genocid u BiH i pokušala genocid na Kosovu tokom 1999, nameće dilemu da li je bio moguć i drugačiji scenario i, ako nije, zašto nije. Da bi se adekvatno prišlo ovoj temi, neophodno je dati nekoliko uvodnih napomena začetnicima civilnog društva u Srbiji. Srbija je zemlja sa seljačkom strukturom stanovništva, na početku industrijalizacije, sa vrlo niskom pismenošću, i još tradicionalnom strukturom svesti seljačkog, pre svega patrijarhalnog društva (koju je model prinudnog industrijskog razvoja kasnije samo privremeno supstituisao, čak i konzervirao kolektivističkim egalitarnim utopijskim modelom).

Nagla industrijalizacija u okviru bivše Jugoslavije dramatično je promenila socijalnu i obrazovnu strukturu u Srbiji. Za samo trideset godina (od 1945, do 1981), šest miliona stanovnika (podatak za celu bivšu Jugoslaviju) iz ruralnih područja preselilo se u gradove. Dominantna socijalna koalicija u celom tom periodu bila je politička elita i manuelno radništvo. Ta koalicija funkcioniše i dan danas na osnovu sistema tradicionalnih vrednosti socio-kulturne sredine, pre svega egalitarizma, autoritarnosti, zatvorenosti i inercije.

Civilno društvo u Srbiji nije nastajalo na način koji

se podrazumeva u evropskom smislu te reči. Srbijansko društvo su više karakterisali određeni društveni slojevi kao što su vojska, činovnici i sl. vezani isključivo za državni aparat. Srbija je oduvek imala slabo građansko društvo, što je posledica, s jedne strane, svojevrsnog istorijskog siromaštva građanstva, koje nije imalo neophodnu finansijsku samostalnost i uglavnom je bilo u funkciji države i državne ideje. Nacionalno pitanje u Srbiji je tokom dva veka sagledavano isključivo kao teritorijalno pitanje, tj. proširivanje države. Brojni ratovi koji obeležavaju savremenu istoriju Srbije i njihovi ciljevi jasno ilustruju ovu tezu. Srpska elita je nestajala u svakom od spomenutih ratova i obnavljala se uvek na istoj matrici – kosovskom mitu.

Nacionalna homogenizacija

Ovakav profil građanske klase odredio je i njene osnovne karakteristike. Program razvoja nikada nije bio primaran. Razvoj i prosperitet države mereni su, pre svega veličinom njene teritorije. Militarizacija društva je stoga bila neophodna radi ostvarivanja tako defnisanih državnih prioriteta. Militarizacija Srbije je intenzivirana nakon smrti predsednika Tita. Na čelo Srbije tada dolazi Nikola Ljubičić, koji je 13 godina bio na čelu Jugoslovenske narodne armije. Njegovo stanovište da će "Jugoslaviju braniti Srbi i JNA" reflektovalo je dominantno shvatanje Jugoslavije kao srpske države i JNA kao njene vojske. Jedan drugi general, Petar Gračanin posle smene Ivana Stambilića došao je na čelo Srbije. To takođe, ukazuje na još jedna važnu činjenicu, da je JNA institucija koja tradicionalno uživa podršku i poverenje građana Srbije. I sada su vojska i crkva jedine institucije koje uživaju poverenje građana. Nije zanemarljiv učinak i tajnih službi, i policijskih i vojnih. Osim toga, treba imati u vidu da je centar moći u tradicionalnim društvima izvan institucija i da su tzv. neformalni centri moći odlučujući kada je u pitanju sudbina države i društva. U slučaju Srbije taj centar intenzivno deluje još od donošenja ustava iz 1974, kada je i počela priprema za Titovo nasleđe, a okuplja se oko književnika Dobrice Ćosića. On je uspeo da poveže partijske dogmatske snage, intelektualnu i kulturnu, kao i crkvenu, vojnu i policijsku elitu. Ova sprega je i sada glavna okosnica moći u Srbiji.

U društvima tranzicije snaga civilnog sektora najbolje pokazuje stepen transformacije autoritarnog u demokratsko društvo. U Srbiji se desio obrnuti proces. Došlo je do homogenizacije na nacionalnom pitanju, čime je zatvoren prostor za stvaranje i delovanje civilnog društva. Zbog slabe demokratske javnosti, s jedne, i slabe komunikacije unutar društva, s druge strane, civilno društvo nije uspeo da se odupre ratnoj propagandi. Mediji su bili jedini vid komunikacije⁴, što je otvorilo prostor za ogromnu manipulaciju. U istorijskim krizama kakva je pogodila balkanski prostor, nerazvijena društva kakvo je srbijansko, nemaju šansu da se suprotstave državnom konceptu rešavanja krize. Pri tome, elita je i sama učestvovala u propagandi tako

sto joj je dala "naucno" pokriće. Naime, u rubrici "Odjeci i reagovanja", koja je trajala pune tri godine od 1998 do 1991, u dnevnom listu *Politika*, akademska elita je imala ključnu ulogu. Preko takve uloge elita je ostvarivala svoje različite interese, od materijalnih do profesionalnih.

Osim toga, važno je ukazati i na neke druge indikatore koji daju ključ za razumevanje srbijanskog društva: da je ono populističko i autoritarno, inertno i apatično društvo koje se opiralo promenama i demokratskoj modernizaciji krajem osamdesetih. Tako je ekonomska reforma koju je sproveo poslednji savezni premijer bivše Jugoslavije Ante Marković krajem osamdesetih odbijena i umesto nje prigrljena je parola o "svim Srbima u jednoj državi". Anitbirokratska revolucija najavila je karakter promena u samoj Srbiji. Milošević je uspeo da strah od "gubljenja stečenih socijalnih prava i strah od kapitalizma preusmeri u strah od gubljenja nacionalnog identiteta i ugrožavanje nacionalnog interesa Srba i državnosti Srbije".⁵ Srpsko krilo SKJ se uoči rata jasno artikuliralo protiv suštinskih promena privrednog sistema⁶, verujući u reformu socijalističke društvene privrede. Srbija je u predvečerje rata insistirala na jakoj centralizovanoj vlasti sa osloncem na represivni aparat, posebno na vojsku.

Najpre, početkom devedestih, ideologija vladajuće SPS, oslanjajući se pretežno na kolektivistički mentalitet srbijanskog društva, uspešno je funkcionisala na principu nekoliko veoma efektivnih floskula, kao što su Srbija je "pobednik u ratovima, gubitnik u miru", u Jugoslaviji su "svi narodi dobili, a Srbi izgubili", te Srbija je "povratila svoju državu i dostojanstvo" (tako je objašnjeno donošenje novog Ustava Srbije) i Srbija "samo kroz slogu može da omogući prosperitet srpskog naroda" (uvod u homogenizaciju).⁷ Upravo kolektivistička ideologija koja je krajem XX veka svoj izraz našla u spoju srpskog tradicionalizma i komunizma postala je oslonac političkom programu i delovanju SPS. Tehnologija koju je koristio SPS i sada je dominantna samo što sada ima desni predznak.

Mediji su imali posebnu ulogu u osmišljavanju dehumanizacije tzv. neprijatelja, drugih jugoslovenskih naroda, čime su stvoreni preduslovi za njihovu destrukciju, ali i stvaranje atmosfere da su Srbi žrtve. Ta brutalna propaganda onemogućila je značajniju pobunu protiv rata, jer se na njega gledalo kao na opravdano sredstvo za odbranu Srba. Mediji su imali ključnu ulogu i u pripremi za ustavne promene i za navodnu ravnopravnost Srbije u federaciji, i konačno za osvajanje Jugoslavije. Počinju kampanje na temu navodne ugroženosti Srba, najpre na Kosovu, a potom i u Hrvatskoj. Početkom 1989. potencira se ugroženosti Srba u Hrvatskoj. Dobrica Ćosić tada vešto plasira tezu, po kojoj "decenijama Srbi u socijalističkoj Hrvatskoj nemaju nacionalna prava koja su imali u Austro-Ugarskoj carevini..... Zar je srpska sudbina u Hrvatskoj u ratu – genocid, a u socijalističkom miru – diskriminacija i asimilacija".⁸

Začeci civilnog pokreta

U atmosferi nacionalne homogenosti i eufrije, bilo je nezamislivo iniciranje pluralnosti i artikulisanja alternative, koja bi Srbiju uvela u tranziciju i pomogla njeno adekvatno angažovanje na neophodnoj demokratskoj transformaciji Jugoslavije, kao jedinom načinu njenog očuvanja ili mirnom razlazu. Početkom devedesetih, artikulise se antiratni pokret koji nije imao značajniji uticaj, ali ni masovnost, osim u slučaju mobilizacije mladih regruta. Pokret se kasnije institucionalizovao preko Centra za antiratnu akciju. Međutim, pokret (osim nekih izuzetaka) je imao problem sa definisanjem karaktera rata. Tako je, na primer, dominirala definicija da se radi o građanskom ratu, te da su Milošević – Tuđman – Izetbegović podjednako odgovorni. Ovaj pristup nije se promenio ni sada. Demonstracije od 9. marta 1991, bile su u suštini antiMiloševićevske, odnosno antikomunističke. Radilo se, naime, o borbi za sprovođenje koncepta koji je Milošević preuzeo od nacionalističke elite. Kako je tada u celoj Evropi komunizam doživeo slom, ove demonstracije su, takoreći, bile u duhu vremena.

U okviru ovih demonstracija paralelno se rađao i studnetski pokret koji je imao veliku ulogu u delegitimisanju Miloševića. Ovaj pokret, međutim, nije bio i antiratni pokret. Već 1992 podrška koju je Milošević uživao u Akademiji, SPC, Vojsci značajno opada, pre svega, zbog nacionalnog pitanja, a kod građana zbog ekonomske situacije i dramatičnog pada standarda. Za pljačku stanovništva Milošević je koristio sve monetarne mehanizme. Osim toga, često se zaboravlja činjenica da je Srbija sve vreme finansirala, tzv. Republiku Srpsku Krajinu i Republiku Srpsku čiji opstanak nije bio moguć bez finansijske podrške iz Beograda. Vremenom, Milošević je od neprikosnovanog nacionalnog lidera sve češće bio primoravan da vodi i politiku koja će mu osigurati ličnu vlast. Pokazalo se da mu je lična vlast značajnija od nacionalnog projekta za koji je dobio tako široku podršku. Demonstracije protiv Miloševića koje su bile česte tokom rata u BiH više su bile u funkciji očuvanja koncepta, koga je on bio spreman da napusti zbog međunarodnog pritiska.

Demonstracije su bile vođene iz neformalnog centra moći, onog kojim je dominirao Ćosić i njegova grupa. U svim kritičnim situacijama ona je preuzimala komandu nad situacijom ne samo u Srbiji, već i u BiH i delovima Hrvatske pod kontrolom Srba. Ta grupa je donosila sudbonosne odluke koje su se ticale buduće države srpskog naroda. Milošević je bio instrumentalizovan kao što je veoma često bilo i samo civilno društvo. U demonstracijama se gubila ta jasna linija između onih koji su bili samo protiv Miloševića i onih koji su bili i protiv njega, i protiv rata i njegovih ciljeva.

U to vreme osnivaju se i prve nevladine organizacije, a pitanje ljudskih prava postaje tema i u samoj Srbiji. Veliki talasi izbeglica, pre svega Muslimana, neki su prolazili i kroz Srbiju, nalaze prvu podršku u tim organizacijama.

Istovremeno, i manjine u Srbiji, posebno, Hrvati, Bošnjaci i Albanci su na udaru "mekog etničkog čišćenja". Radikalizacija u Srbiji nije izazvala reakciju u široj javnosti, sem kod jednog broja nevladinih organizacija kao što su CAA, Fond za humanitarno pravo i Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

Nakon masakra u Srebrenici u julu 1995, međunarodna zajednica je bila prinuđena da interveniše zbog sopstvenog kredibiliteta. Genocidna politika u Bosni bila je isplanirana do u detalje i počela je na samom početku rata u Bosni, aprila 1992. i intenzivno je trajala do jula 1992. godine, a završila se masakrom u Srebrenici 1995. Srbijansko društvo nije reagovalo na taj zločin i može se reći da je pokazivalo moralnu ravnodušnost⁹ za sve patnje civilnog stanovništva. Zbog neintervencije Zapada koji se, i pored svih indikatora koji su upućivali na genocid, odlučio za neutralnu poziciju u sukobima u Bosni i time *de facto* podržao beogradsku politiku i pokolj. Na taj način je Beograd dobio odrešene ruke da sprovede svoju genocidnu politiku u BiH. Unutar same Srbije došlo je do racionalizacije zločina, a protesti protiv Miloševića imali su, pre svega socijalno-ekonomsku pozadinu. Čak su istaknuti antiratni aktivisti govorili da se "Bosna mora podeliti, jer je to realna situacija na terenu".

Srebrenica je postala moralno pitanje za ceo svet, osim za Srbiju. Dejtonski sporazum je doneo mir u region, ali je istovremeno, *de facto* podelio Bosnu po etničkom principu. Odredbe Sporazuma koje su imale za cilj poništavanje rezultata rata, pre svega, povratak izbeglica (Annex VII Dejtonskog sporazuma) i kažnjavanje počinitelja masovnih zločina, nisu pravovremeno primenjeni da bi imali pravi efekat i na Srbe u Bosni. Oni su, naprotiv, shvatili da su ostvarili svoje ciljeve i postali su gorljivi zagovornici *statusa quo*. Opozicija i civilni sektor su u najvećoj meri bili protiv Dejtonskog sporazuma, ne zbog nepravde nanete Muslimanima, već zbog gubljenja 25 odsto okupirane teritorije koju su Srbi morali vratiti Muslimanima. Milošević tada postaje faktor mira i stabilnosti u regionu. U suštini, pobjeda Srba u BiH presudno je uticala i na njihovo ponašanje prema Albancima na Kosovu. Milošević je vešto testirao prave namere SAD i EU, kada je reč o intervenciji na Kosovu. Prevideo je da je jug Balkana tačka koja može da destabilizuje ceo region i otvori prostor mnogo većem sukobu. Naime, američki predsednik Buš stariji je 1992. *Božićnim pismom* upozorio Miloševića da će SAD intervenirati, ukoliko Milošević krene na Kosovo. Time je stanje na Kosovu i u Makedoniji hibernirano sve do Dejtonskog sporazuma koji nije uzeo u obzir legitimne zahteve Albanaca na Kosovu.

Masovne demonstracije 1996/97

U novembru 1996. godine počele su u Srbiji tromesečne demonstracije, kao reakcija na krađu izbora na lokalnom nivou. Te demonstracije ostaće zapamćene kao svojevrsni fenomen u modernoj političkoj istoriji Srbije. Međutim, pokazalo se da elitu, ne samo politička,

nema ni dovoljno hrabrosti, ni viziju da energiju tih demonstracija usmeri u pravcu suštinskih promena režima i njegove politike. Imajući u vidu nedostatak alternativne ponude, sami građani su pokazali više zrelosti za situaciju koja je trajala puna tri meseca. Ove demonstracije, mada nisu postigle stvarni cilj - uklanjanje Miloševića - bile su, u suštini, početak delegitimizacije Slobodana Miloševića i njegovog režima. Ipak, ni ove demonstracije nisu napravile značajan napredak u denunciranju njegovog političkog koncepta. Tako, na primer, zahtevi studenata svode se na sledeće: formiranje republičke izborne komisije, smenu rektora univerziteta i smenu studenta pro-rektora. Međutim, studentski protest je demonstracijama dao ton, a i vremensku istrajnost. Bez njegove energije, teško bi i opozicioni protest izdržao toliko dugo.

Koalicija "Zajedno", koja je predvodila ove demonstracije, nije bila u stanju da tokom tri meseca trajanja demonstracija formuliše ozbiljnije ciljeve. S obzirom da je povod za demonstracije bila krađa glasova, njihovi zahtevi su bili minimalistički. U to vreme došlo je do kolapsa albanske države, što je politička elita u Srbiji videla kao povoljnu okolnost za rešavanje kosovskog pitanja, jer je matična država izgubila legitimitet. Istovremeno, Albanci se radikalizuju zbog nezadovoljstva što Dejtonski sporazum nije uzeo u obzir i kosovsko pitanje. Pokušaj nekih zapadnih krugova da od koalicije "Zajedno" iznude nekakvu izjavu o Albancima nije uspeo, sto pokazuje da oni nisu bili spremni da se bave temama koje su se ticale državnog projekta.

Studentski pokret tokom demonstracija 1996/97, imao je značajnu ulogu, jer je uživao simpatije široke javnosti, i jer se nije u celosti poistovetio sa koalicijom "Zajedno". Jedan deo studentskog pokreta je bio pod kontrolom Demokratske stranke, koja ga je kasnije preuzela i time se značajno revitalizovala i modernizovala. Gledajući iz sadašnje perspektive, na političkom planu, Zoran Đinđić je jedini uspevao da profilise stranku u duhu vremena i zahteva za stvarne promene. Tokom demonstracija 1996/97, Đinđić je bio glavni mobilizator energije za sve akcije, što se nastavilo i u periodu rušenja Miloševića. Tada u suštini, dolazi do prave inicijacije pokreta za rušenje Miloševića. Koliko je civilni pokret bio slab i neefikasan najbolje govori činjenica da je uklanjanje Miloševića bilo moguće tek nakon NATO intervencije, koja je Miloševića, ne samo bacila na kolena, već je protiv njega podignuta i optužnica. Podizanje optužnice objektivno je predstavljao i početak postmiloševićevske ere, jer je ona na svojevrsan način postavila međunarodni okvir za rešavanje jugoslovenske krize i, po prvi put, postavila temelj vrednosnim kriterijumima.

NATO intervencija je oslabila Miloševića čime se stvorio politički vakuum, ali tadašnja opozicija nije imala snagu da značajnije ugrozi njegovu poziciju, jer je za vreme intervencije stala na njegovu stranu.¹⁰ Isto se desilo i sa civilnim sektorom, koji je kasnije pokušao racionalizovati svoju poziciju preko teze da je "Milošević mali igrač u opakoj militarističkoj igri, u kojoj smo mi

samo pokusni kunići". Za takvu racionalizaciju dobili su podršku evropske i američke levice, zatim antiglobalista i antimondijalista i, posebno, svih onih koji su se udružili u svojevrsnom antiamerikanizmu.

Represija u Srbiji rasla je proporcionalno procesu delegitimizacije režima, što se posebno odrazilo na stanje u nezavisnim medijima. U to vreme na sceni je nekoliko nezavisnih medija, među kojima jedan od najpoznatijih *Naša borba*, do čijeg gašenja dolazi u oktobru 1998. Diskriminatorni Zakon o informisanju iz 1998 doveo je do disciplinovanja medija, pa je intervencija postala tema koja se na isti, ili sličan način tretirala u skoro svim medijima. Time se skoro potpuno zatvorio prostor za delovanje civilnog sektora.

Pojava omladinske organizacije Otpor bila je uvod u mobilisanje društva za definitivno skidanje Miloševića. Međutim, ni ta akcija nije bila bez podrške inostranstva. Najveći deo aktivnosti *Otpora* planiran je iz vana, mnogi aktivisti su bili trenirani u susednim zemljama. Finansijska podrška je uglavnom došla od američke administracije i EU. Okupljanje opozicije na istom projektu (skidanje Miloševića), takođe je pomogla i inspirisala SAD i EU. Razjedinjena i slaba srbijanska opozicija ne bi sama uspela da organizuje tako nenamerno skidanje režima. Civilni sektor, odnosno NVO i *Otpor* imali su veliku ulogu u skidanju Miloševića, što se u kasnijoj fazi, reflektovalo i na njihovo ponašanje. Naime, najveći deo civilnog sektora ponašao se kao da je deo vlasti, što Dosovska vlast nije prihvatila sa simpatijama, pre svega, zbog sopstvene slabosti. Civilni sektor je doživljavao kao konkurencija. Kadrovska insuficijencija DOS, dovela je do preliivanja NVO kadra u vladine strukture, što je dodatno ojačalo utisak da je deo NVO uzeo vlast.¹¹ Ovakva simbioza vlade i NVO u velikoj meri je marginalizovala ovaj sektor, čemu je doprineo i stav međunarodne zajednice da se isključivo fokusira na izgradnju institucija. Takva odluka međunarodne zajednice je donekle bila i razumljiva, s obzirom na nasleđe i stanje u institucijama koje je Milošević ostavio. Ogroman entuzijazam i malo iskustvo nove vlade i civilnog sektora doveli su do toga da je propuštena prilika da se napravi uvid u Miloševićovo nasleđe, što je bio preduslov za diskontinuitet sa njegovom politikom i stvaranje prostora za značajniju ulogu civilnog sektora.

Međutim, kada se analizira period do Đinđićevog ubistva, jasno je da takav uvid i nije bio moguć, jer je 5. oktobar imao samo jedan cilj da smeni Miloševića, a zadrži kontinuitet za njegovom politikom. Vojislav Kostunica, koji je tada postao i predesnik SRJ, imao je ulogu čuvara tog kontinuiteta kroz politiku legalizma. Zoran Đinđić kao glavni organizator svih demonstracija od druge polovine devedestih, uspeo je da se nametne kao premijer prve Dosovske vlade i da oktobarsku energiju usmeri ka reformama i tranziciji. U tom pokušaju bio je svestan da bez saradnje sa Haškim tribunalom takva politika nema šanse. Njegova hrabrost da isporuči Slobodana Miloševića Haškom tribunalu (i još 15 optuženih) stvorila je prostor za alternativu i stvaranje alternativnog političkog koncepta. Premijer

Zoran Đinđić bio je jedan od retkih političara na političkoj sceni Srbije, koji je shvatao dubinu krize i stvarne potrebe za transformacijom Srbije. Sažimajući istoriju srpskog naroda u poslednja dva veka, on je rekao da je "još od Prvog srpskog ustanka Srbija neprestano na klackalici, unutar gotovo svakog pojedinca i naroda, kao celine... Ako se gleda na srpsku istoriju od 1804. do danas, svi veliki sporovi su bili između modernista i antimodernista, reformatora i onih koji su se bojali bilo kakvih promena. Nažalost, do sada su obično stradali reformatori"¹².

Podrška EU i SAD civilnom sektoru nakon NATO intervencije je podstakla osnivanje brojnih organizacija, koje su delovale na lokalnom nivou I, u suštini su se uključile u pokret za uklanjanje Miloševića. Inicijativa malih grupa unutar Srbije počela je tokom NATO intervencije nakon prvih ljudskih gubitaka u Kraljevu, Čačku, Valjevu... Mnoge od njih su prestale da postoje i mogu se kvalifikovati kao *grass-root* organizacije. Veoma je mali broj organizacija koje profesionalno mogu da obavljaju poslove za koje su osnovane i uglavnom se nalaze u Beogradu i u nekoliko drugih većih gradova. U to vreme, pokrenuto je i niz građanskih inicijativa na lokalnom nivou i, zajedno sa naporima OEBS i Saveta Evrope, NDI, *Freedom House*, i drugim, napravljen je značajan pomak u obuci ljudi za lokalnu upravu.

Demonizacija civilnog sektora

Civilno društvo u Srbiji nije bilo moguće bez te podrške, jer unutrašnja podrška i dan danas izostaje, pogotovo kada su u pitanju ljudska prava. Tako je civilno društvo postalo "uvozni produkt"¹³, koje je zbog toga često bilo na udaru kampanja posebno u periodima kada se režim osećao nesigurnim. Kampanje su obelodanjivale upravo taj inostrani elemenat, pa je glavna diskvalifikacija sadržana u sintagmama 'strani plaćenici', 'sorosevci', 'mondijalisti', 'izdajice', 'ustaše'. Vrlo često se išlo na ličnu diskvalifikaciju i poluistine, što je ukazivalo da su u tome obično učestvovali i razne tajne službe. Civilni sektor je i inače, stalno bio na njihovom udaru (kroz informativne razgovore, podmetanje, intrige i drugi metodi) što dodatno ukazuje na slab integritet građana. Međutim, međunarodna podrška civilnom sektoru je srbijansko izolovano i heremtično društvo, uvela u proces globalizacije, pa nije ni čudo što je odijum prema tom sektoru tako veliki.

Za arhitekta srpskog nacionalističkog projekta, Đinđić je postao remetilački faktor koji je otvorio put evropeizaciji Srbije. Njegova rešenost da napravi raskid sa Miloševićevim nasleđem, koštala ga je života. Njegovo ubistvo je još nerazjašnjeno, ali se ne može izbeći njegova politička pozadina. Za samo nekoliko meseci nakon ubistva ostvareni su gotovo u celosti ciljevi *puzećeg puča*, uprkos pokušaju međunarodne zajednice da održi kurs reformi kroz, pre svega, prijem SCG u članstvo Saveta Evrope već tokom vanrednog stanja. Sve aktivnosti ujedinjenih snaga (cela opozicija, većina relevantnih nevladinih organizacija i medija) bile su usmerene

na kompromitaciju i obaranje Đinđićeve vlade. Na prevremenim izborima u decembru 2003, pobedile su one snage koje su zbog rešavanja "nacionalnog pitanja" odlagale tranziciju i demokratizaciju društva.

Pobeda desnog bloka na decembarskim izborima 2003, u Srbiji je u suštini, označila nastavak istog političkog programa, sa kojim je Đinđić pokušao da napravi diskontinuitet. O tome efektno svedoči činjenica da je Koštuničina vlada¹⁴ ustoličena kao manjinska uz podršku SPS. Takva koalicija omogućila je politički povratak svim nosiocima Miloševićeve politike.

Višepartijski sistem zvanično je u Srbiji ustoličen 1990. godine, ali Srbija još uvek nije suštinski pluralna. Osiromašena, frustrirana i demoralisana, nije u stanju da nađe unutrašnju ravnotežu uspostavljanjem modernog oblika države, nego se ponovo priklanja jakoj državi i jakoj vlasti kao garantu društvene sigurnosti i statičnosti. Srbija još nije ni počela proces demokratske tranzicije koja podrazumeva društvenu rekonstrukciju svih struktura, odnosno temeljnu transformaciju ideološko-političke, ekonomske, kulturne i duhovne sfere. Nakon raspada Jugoslavije i ratova koji su sledili, potencijal Srbije za tranziciju je fatalno potrošen, kako materijalni, tako i ljudski.

Poraz etnonacionalnog projekta nije doveo do preispitivanja samog projekta. Naprotiv, insistira se na njegovoj odbrani i obnavljanju. Onda kada se Evropa umori – "Srbi trebaju da budu spremni za reviziju svog poraza"¹⁵ Borba za interpretaciju prošlosti je ne samo odbrana već i sprečavanje otvaranja dijaloga na temu suočavanja. Ubistvo premijera je istovremeno i upečatljiva ilustracija nasilja koje je karakterisalo celu prethodnu deceniju, ne samo na ratištima, već i u političkom životu u Srbiji. Suđenje ubicama premijera Zorana Đinđića se, na samom početku pretvorilo u pokušaj da se ubistvu da kriminalno-mafijaška pozadina. Istovremeno, ubistva Ivana Stambolića, Slavka Ćuruvije i pokušaj ubistva Vuka Draškovića i dalje opterećuju društvo, simbolišući njegovu nemogućnost da izađe iz začaranog kruga političkog nasilja. Zato je odnos prema ovim pojedinačnim ubistvima, posebno prema ubistvu premijera Zorana Đinđića, od ključnog značaja za perspektivu Srbije.

Isporučavanje Slobodana Miloševića Hagu, bilo je tačka diferencijacije unutar DOS, ali i unutar samog društva. Već tada je bilo jasno da je premijer Đinđić prekršio konsenzus u vezi sa Haškim tribunalom, na šta ga je upozorio mitropolit Amfilohije koji mu je poručio, "uradivši to baš na Vidovdan"¹⁶, i na takav način, nisu mogli Miloševiću učiniti veću čast, a sebi i svom narodu veći stid i sramotu pred istorijom"¹⁷. Sa Đinđićevim ubistvom *de facto* je prestala saradnja sa Haškim tribunalom, a rezultati decembarskih (2003) parlamentarnih izbora u suštini označava politički *comeback* Socijalističke i Radikalne partije. Činjenica da su se dva optuženika (general Pavković i Sreten Lukić) i dva haška zatvorenika (Slobodan Milošević i Vojislav Šešelj) našla na listama za parlamentarne izbore je svojevrsna "normalizacija" zločina. Ne samo da su bili

tretrirani kao jednaki u trci za skupštinu, nego je čak i produbljeno uverenje da nije ispravno saradivati sa Tribunalom. Na neki način ti izbori se mogu tretirati i kao referendum protiv Haškog tribunala.

Ubistvom premijera Zorana Đinđića, likvidirana je i alternativa srpskom nacionalnom programu, koju je Đinđić kao političar profilisao i na njoj mobilisao energiju mladih ljudi. Njegovo ubistvo, ne samo da je uklonilo najreprezentativnijeg mobilizatora evropeizacije Srbije, nego na neodređeno vreme sasvim marginalizovalo i njegove sledbenike, kao i pojedince i grupe koji se identifikuju sa takvom idejom o Srbiji. Pokušaj da se Đinđić kriminalizuje i da se ubistvo predstavi kao mafijaški obračun nije sasvim uspeo. Dve godine nakon ubistva, Zoran Đinđić još snažnije simboliše tu ideju, koja u ovom trenutku nema političkog nosioca. Demokratska stranka na čelu sa Borisom Tadićem nije ubedljiva u toj orijentaciji, mada još uvek parazitira na auri Zorana Đinđića. Uklanjanjem svih Đinđićevih saradnika, kao i sprečavanje pravljenja demokratske frakcije unutar DS, čini Demokratsku stranku odgovornom za nedostatak alternative, u trenutku kada Srbija još uvek nema konsenzus u odnosu na evropsku orjentaciju.

Racionalizacija zločina

Odnos prema zločinu bitno je definisao i civilni sektor. Na racionalizaciji i normalizaciji zločina, pored državnih institucija, medija, opozicije (SPS, SRS I sl.), akademije, vojske i policije, upregnut je i civilni sektor. To je najbolje pokazala polemika¹⁸ na stranicama nedeljnika *Vreme* pre dve godine kada je unutar tzv. antiratnog pokreta došlo do razdora upravo na pitanju zločina. Interpretacija na kojoj sada insistira politička i intelektualna elita je svojevrsni kompromis, koji se odvija na četiri načina: eufemizam, legalizam, poricanje odgovornosti i izolacija.¹⁹ *Komisija za istinu pomirenje* koju je osnovao predsednik SRJ Vojislav Kostunica 2001, imala je za cilj da nedavnu prošlost stavi u mnogo širi istorijski kontekst, kako bi se relativizovala odgovornost za sadašnje zločine. Zato je vešto lansirao legalizam kao pravni diskurs koji je omogućio očuvanje kontinuiteta sa Mioševićevom politikom ali i "onemogućio" saradnju sa Haškim tribunalom, jer je to "zabranjeno našim Ustavom". Osim toga, u cirkulaciji je teza, s obzirom da postoje brojni dokazi o srpskim zločinima, da su njih počinile paravojske, naoružane grupe i banditi, van kontrole države.

U Haškoj sudnici se svakodnevno "odvija" nedavna prošlost koju je teško poricati, pogotovo što se među glavnim svedocima Tužilaštva nalaze i Srbi insajderi, koji su i sami učestvovali u projektu. Miloševićeva strategija da diskvalifikuje svakog svedoka preuzali su i ovdašnji mediji koji su ključni za profilisanje javnog mnjenja i stava prema Haškom tribunalu. Tako je televizija B92 uživo prenosila Miloševićevo suđenje, ali su komentatori u studiju uglavnom bili advokati odbrane, novinari i pravni stručnjaci koji su omalovažavali rad Tužilaštva i minimizirali iznete činjenice.

Svojevrsni je cinizam način na koji se u srbijanskoj javnosti, pa i u civilnom sektoru, tretira saradnja sa haškim Tribunalom. I pored sve većeg broja optuženika u Hagu, u javnosti se ta saradnja tretira isključivo kao komercijalno pitanje. Tako je čak i premijer Vojislav Koštunica "od poslednje rupe na svirali" sada Hag proglasio "pitanjem svih pitanja". U takvoj racionalizaciji komercijalizacije Haškog tribunala učestvuje i veliki deo civilnog sektora. Tako su, na primer, prof. Vojin Dimitrijević i advokat Ivan Janković, angažovani u naporu države da se ospori tužba vlade BiH i Hrvatske kod Međunarodnog suda pravde u Hagu kojom se SRJ tereti za agresiju i genocid. Presuda generalu Vojske Republike Srpske Radislavu Krstiću za genocid u Srebrenici bila je snažan udarac za njihov angažman, jer je samo nekoliko dana pre nego što je presuda izrešena Vojin Dimitrijević, jedan od najuticajnijih ličnosti civilnog sektora, je tvrdio "da se radi o mini genocidu, jer su ubijani samo muškarci", te da je "definicija genocida proširena kako bi se Krsticu presudilo i za genocid".²⁰

Pacifikovanjem Srbije nije neutralizovan i njen etnonacionalizam, koji je zbog međunarodnih okolnosti dobio samo perfidniju formu. Istrajavanje na etničkom nacionalizmu kao grubom determinizmu, u suštini, ugrožava ideju intelektualne slobode. Još uvek dominantni etnički nacionalizam u Srbiji ne stremi ideji "civilnog društva" i "vladavine prava", jer, po doktrini etničkog nacionalizma, nema razlike između države i društva. Ishod izbora u decembru 2003. godine je pokazao da na političkoj sceni dominiraju dve ideologije: desna i leva, obe dogmatske i antimoderne. Obe karakteriše kolektivizam, narodnjaštvo,²¹ antizapadnjaštvo, antitržišna orijentacija i suštinsko suprotstavljanje konceptu ljudskih prava. Obe su se susrele na nacionalnom programu.

Obe ideologije su nakon ubistva Zorana Đinđića do kraja ogoljene: pokazalo se istovremeno, da su one nesposobne da Srbiju ponovo mobiliju na bilo kakvom nacionalnom programu, čak i na ujedinjenju srpskih zemalja na kojem istrajavaju. Dejan Medaković tvrdi da u "ovom momentu nije moguće doći do nacionalnog programa zbog partijske razjedinjenosti."

Svoju nemoć i levica i desnica pravdaju time što je "Srbija žrtva osvajačkih pohoda SAD radi preuređenja sveta i uspostavljenja novog svetskog poretka zasnovanog na dominaciji i pljački. SAD nisu imale problema da pokore sve one zemlje koje nisu u svojoj istoriji uvek kapitulirale pred zavojevačima... Sve je međutim zapelo u Srbiji koja inače ima ključni strateški položaj na Balkanu i koja je baš u to vreme dobila sposobno i veoma popularno političko rukovodstvo na čelu sa Slobodanom Miloševićem." Mihajlo Marković posebno ističe da je "Srbija uporno čuvala svoj suverenitet", jer je ona "sledila veliku socijalističku tradiciju srpskog naroda i nije prihvatila ideologiju liberalnog kapitalizma". On smatra da je "Srbija našla srednji put između realnog socijalizma i liberalnog kapitalizma". Po njemu, to je "bio put jednog mešovitog društva, tržišne privrede, ali i državne regulacije, pluraliteta oblika svojine, demokratskog

političkog pluralizma, relativno visokog nivoa socijalne sigurnosti i društvene brige o školstvu, zdravstvu, nauci i kulturi tj. istinskog socijalizma".²²

Nesposobnost da se napravi bilans Miloševićeve ratne politike i stalno insistiranje na svetskoj zaveri protiv Srbije, dodatno izoluje Srbiju i sprečava njeno stvarno integrisanje u evropske procese. Vodeći intelektualci i dalje smatraju da je "Haškom tribunalu predat čovek pod čijim rukovodstvom su srpski narod i srpska država doživeli najveći uspon posle Drugog svetskog rata."²³ Razne izjave uticajnih pravnik govore u prilog tome da oni u suštini ne razumeju nove međunarodne odnose. Tako se za Haški tribunal, između ostalog, kaže, da je "stecište umanjivanja koncepta suverenog nacionalnog zakonodavstva", te da je "suđenje Slobodanu Miloševiću fijasno prava".²⁴ Grupa pukovnika i profesora smatra da je "Srbija u odnosima sa Hagom (i SAD i NATO) u polukolonijalnom odnosu", te ako "isporuči" generale – ima šansu da postane kvinsliška država".²⁵ Njihov gnev je posebno usmeren na one koji se dobrovoljno predaju i pristaju na nagodbe sa Tužilaštvom "da priznaju izmišljenu krivicu i lažno optužuju svoje sunarodnike". Oni ih podsećaju da neće biti pomilovani, ali da će "izgubiti i one poslednje što imaju, a to je čast. Najbolji primeri za to su Biljana Plavšić i Milan Babić".²⁶

Kampanja protiv NVO

Nevladine organizacije, posebno one koje se bave ljudskim pravima, su na udaru političke elite, što reflektuje njeno antizapadnjaštvo. Te NVO se percipiraju kao liberalna mondijalistička opcija, koja želi da "prevaspita srpski narod". U kampanji protiv NVO najviše su angažovani akademici i univerzitetski profesori, koji dobijaju ogroman protor u medijima. Mediji inače imaju poseban angažman u vođenju kampanja protiv lidera NVO, njihovoj diskreditaciji u javnosti i demonizaciji, posebno onih koje se bave ljudskim pravima. O ideologiji ljudskih prava izjašnjavali su se manje više svi akademici i intelektualci patriotskog bloka. Akademik Ljubomir Tadić je svojevremeno rekao da "kod nas imate i naivne i glupe koji u to veruju, ali sigurno imate i one koji su dobro korumpirani, koji za račun te agresivne politike nastupaju protiv interesa sopstvenog naroda."²⁷

Mirjana Vasović, prof. Fakulteta političkih nauka, smatra da su NVO "neformalni centri moći, pogotovo one koje se bave ljudskim pravima. Oni su dominantna politička elita u smislu parapolitičke elite i oni ugrožavaju zdravo jezgro političke elite. Izuzetno su agilni i agresivni. Onemogućavaju artikulisanje političko delovanje, odnosno sprečavaju da se postigne politički konsensus. Naša država je pod strašnim naletima i udarima tih neformalnih centara moći. Oni se nisu regrutovali kao prirodna elita već dolaze iz krugova koji su bili privilegovani pa deprivilegovani. To obično znači da im je najvažniji lični interes. Oni ruže narod, problematizuju čitav narod. Stereotipe koji su oni nametnuli imali su veliki efekat na svetsko javno mnjenje...Njihov legitimitet počiva na postovećavanju sa

vrednostima i interesima spoljašnjih centara moći. Oni hoće da prevaspitavaju, postavljaju se kao namesnici. Oni su se povukli u 'političku ilegalu' i bave se subverzivnom delatnošću u odnosu na sopstvenu državu. Većiti poštovaoci nečijeg 'lika i dela'. Privreženici neformalnih centara moći koji svoju 'misiju' ostvaruju zagovarajući 'nadzorne organe' i vanparlamentarnu demokratiju.²⁸

Kritike (i zavist) najviše se odnose na donacije koje NVO dobijaju od stranih donatora, uglavnom zapadnih. Provejava stav da ih treba staviti pod kontrolu naročito kada je reč o njihovom izveštavanju o situaciji u Srbiji. U njihovim ocenama prevladava stav da se radi o "marginalcima i intelektualnim bastardima". Dejan Medaković, akademik, kaže da su "tzv. nevladine organizacije vrlo aktivne i koje odrađuju svoje prinadležnosti iz nekih sredstava, kasa koje nama nisu dostupne."²⁹ Drugi akademik, Dragan Nedeljković, ističe da je "Smilja Avramov izbrojala 26.000 nevladinih organizacija, većinom plaćeničkih, koje nas truju i ubeđuju, da smo najgori narod na svetu, i mi to počinjemo prihvatati umesto da se tome suprotstavimo."³⁰ Milorad Ekmečić, takođe akademik ističe da je, "čuo od prijatelja da su finasijska sredstva koja po Srbiji troše različite nevladine organizacije viša od celog budžeta zvanične srpske vlade."³¹

I sadašnja Vlada Srbije pokazuje suštinsko nerazumevanje za ulogu nevladinih organizacija, naročito onih koje se bave ljudskim pravima. Osim toga, pokazuje se i svojevrsna matrica shvatanja državne i vladajuće strukture kao ideološkog kontrolora nad slobodom udruživanja. Međutim, reč je i o svojevrsnoj cenzuri nad slobodom udruživanja i ograničavanju slobode mišljenja, odnosno svojevrsnoj "novoj ideološkoj platformi" prema nevladinim organizacijama. Svetozar Stojanović to definiše na sledeći način: "Odavno postoji potreba da neka istraživačka institucija preuzme na sebe sistemsko praćenje, ispitivanje i vrednovanje kompetentnosti i objektivnosti poslanika javne reči i o tome redovno obaveštava javnost. Stavije, ako će javnost od sada imati uvid u finansiranje političkih stranaka, zar to isto ne bi trebalo da važi i za nevladine organizacije i institucije, da bi se napokon videlo koje su od njih I od koga stvarno nezavisne a od koga zavise".

Profesor Pravg fakulteta, Kosta Čavoški, kaže da su "te nevladine organizacije bile nevladine samo u odnosu na Miloševićevu vlast, ali su bile produžena ruka stranih vlada. Pre svega, američke vlade, onda Evropske unije i pojedinih evropskih zemalja. I dan danas se te nevladine organizacije finansiraju iz stranih vladinih izvora.. To su bile nevladine organizacije bilo stranih vlada, ili naše vlade u vreme Zorana Đinđića. Dakle, to uopšte nisu nevladine organizacije sa stanovišta uobičajane zapadne pravno-političke terminologije."³²

Učestali napadi, čak i fizički, na predstavnike NVO su posledica i izrazito negativne medijske kampanje protiv nevladinih organizacija, koja je intenzivirana u poslednjih nekoliko meseci i koja se ne razlikuje od matrice koja je kreirana u vreme Slobodana Milossevicha prema kojoj su nevladine organizacije i njihovi aktivisti

"strani plaćenici koji rade protiv srpskog naroda".

Tako, na primer povodom promocije izveštaja Helsinškog odbora za ljudska prava o medijima, *Nacional* 5. januara 2005. objavljuje tekst sa krupno odštampanim naslovom "Ukinuti nevladine organizacije". Reč je o intervjuu sa Srđom Trifkovićem, koga ovaj list predstavlja kao direktora Centra za međunarodne odnose "Rokford instituta" u SAD o "stanju medija u SCG i RS". Trifković navodi kako su Nataša Kandić, Sonja Biserko i Biljana Kovačević Vučo Sorošovi plaćenici i da "upravo od pristalica rada Helsinškog odbora stižu optužbe da su listovi, koji nisu pod soroševskom kontrolom *Kurir, Balkan, Nacional* i *Večernje novosti*, 'naci i antievropski' listovi, kao i da su njihovi urednici pod uticajem dijaspore". Trifković smatra da bi nevladine organizacije koje se bave ljudskim pravima na području SCG i RS "trebalo da prestanu da postoje. Trebalo bi da budu ukinute. Trebalo bi državni organi Srbije i Crne Gore i Republike Srpske ispitaju izvore njihovih finansiranja. Trebalo bi po kratkom postupku da stave ključ u bravu onih institucija za koje se zaključa da ih finansiraju politički motivisane institucije".

I na kulturnom planu Srbija je krajem XX doživela devastaciju. Velikodržavni koncept je proglasio mit za istoriju, i u tom smislu, napravio selekciju i, još češće, falsifikovao tradiciju, žigosao kosmopolitizam kao "nenarodnu" vrednost, mondijalističku i evropejsku dekadenciju. Kao i u svakom totalitarizmu, kolektiv, krvlju povezan, proklamovan je kao neuoporedivo viša vrednost od individue, a kultura je, primarno, polje individualne kreacije i recepcije.

Dobar deo kulturne elite Srbije, koncentrisan u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, Udruženju književnika i drugim institucijama visokog značaja, ključno je doprineo stvaranju uslova za rađanje i učvršćivanje Miloševićevog režima i davanju osnovnih smernica Miloševićevoj politici. Isti taj "elitni" sloj se kasnije licemerno distancirao od Miloševića, pre svega razočaran njegovim ratnim neuspesima i odstupanjima od inicijalnog nacionalističkog projekta, uvidevši da je i veliki deo njegove opozicije zapravo veran izvornim idejama na kojima se nacija homogenizovala oko Miloševića. U punom smislu su mu verni ostali oni za koje je to bio način da zaštite lične interese, u vidu rukovodećih pozicija u državnim institucijama i blizini državnom novcu, kojim je voluntaristički raspolagala vladajuća klika.

Samo uzak krug stvaralaca i drugih aktera kulturnog života koji je imao hrabrosti da se kritički odredi prema Miloševićevom režimu. U kulturnoj javnosti Srbije devedesetih sporadične pojave su bili i bilo kakvi izrazi solidarnosti sa kolegama u ratom zahvaćenim gradovima, kao i javne osude uništavanja i pustošenja kulturnog blaga Dubrovnika, Sarajeva, Vukovara i drugih mesta u kojima su dejstvovala JNA i srpske paramilitarne snage. Pojedinci koji su glasno osuđivali zločine, bivali su ekskomunicirani iz srpske kulture, pa čak i bukvalno prognani iz Srbije, a za neke od njih je i sada na snazi svojevrsna tiha proskripcija.

Poslepetooktobarska vlast nije pokazala odlučnu nameru da uspostavi diskontinuitet sa sistemom vrednosti koji je uspostavljen u vreme Miloševića, niti je radila na stvaranju društvenog ambijenta u kojem bi došlo do ozbiljne javne debate o odgovornosti kulturne elite za događanja iz prethodne decenije. Za krupne sistemske promene na planu kulture poslepetooktobarska vlast nije imala energije, niti ih je postavila kao prioritete.

Sve ovo navodi na zaključak da je civilno društvo u Srbiji veoma slabo i demoralisano. Ogroman broj organizacija koje su se pojavile pre i posle 2000 godine se utopio ili jednostavno nestao. Preživjele su organizacije koje su uspele da se profilišu, uglavnom u domenu ljudskih prava. Izostalo je značajnije profilisanje medija u tom pravcu, a SPC je i dalje deo državnog projekta, te se mnogo maže bavi pitanjima i te kako važnim za profilisanje civilnog sektora, pre svega socijalnim. Kampanja protiv NVO i drugih delova civilnog sektora je pmanentna, što očigledno ukazuje da se na njih gleda kao pretnju srpskim nacionalnim interesima, onako kako su artikulisani početkom osamdesetih.

Pritisak međunarodne zajednice na premijera Vojislava Košunicu da sarađuje sa Haškim tribunalom napravila je od njega partnera, kakav je bio Slobodan Milošević nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma. Očigledne slabosti i samog civilnog sektora, opredelilo je međunarodne faktore da u sadašnjoj fazi marginalizuju njegov značaj u profilisanju proevropske orjentacije. Ovakav stav međunarodne zajednice, sadašnja vlast koristi za dodatnu diskvalifikaciju civilnog sektora, posebnog onog dela koji ima jasno artikulisane stavove u pogledu nedavne prošlosti i potrebe za reformama.. Politička elita potiskuje civilno društvo na marginu, uz veoma dobro organizovanu medijsku kampanju. Nažalost, diskvalifikaciji se pridružio i jedan deo samog civilnog sektora. Tako je Sonja Liht, dugogodišnji predsednik Sorosove fondacije u Beogradu, a sada predsednica Fonda za političku izuzetnost, više puta izjavljivala da se neke NVO ponašaju kao politička stranka. Ona kaže da "NVO nemaju demokratski legitimitet, i da su one oblik samoorganizovanja građana", te da ona zato poručuje svima koji "žele da igraju značajnu ulogu na političkoj sceni da izađu na izbore". Ona smatra da oni "nemaju pravo da dominiraju političkim životom ako im građani nisu dali mandat da kreiraju naš politički život".³³

Uprkos uspehu nacionalističkog bloka da nametne sebe kao jedinu opciju, problem modernosti se stalno vraća u Srbiju. Modernost u ovom trenutku nema unutrašnju snagu. Otvaranje prostora za nju moguće je samo uz prisustvo međunarodne zajednice. Evropska budućnost Srbije prevashodno zavisi od njenog unutrašnjeg potencijalu da se izbori za modernu alternativu, ali i od razumevanja suštine problema od strane međunarodne zajednice. Međunarodna zajednica, odnosno EU i SAD, imaju ključnu ulogu zbog toga što su svojim angažmanom u protekloj deceniji postali aktivni akter u svim događanjima na Balkanu. Rešavanje problema samo na političkom nivou bez

suštinskog bavljenja samim društvom i prepoznavanje prave alternative (na partijskom nivou, medijskom i na nivou civilnog sektora) koja, za sada, može opstati samo uz međunarodnu podršku, nije dovoljno.

Izgradnja demokratije i civilnog društva je posao za generacije. Problem Srbije, a možda i većeg dela regiona, jeste u tome što su desetine hiljade mladih, obrazovanih i civilizovanih ljudi emigrirali, kako bi izbegli korumpirani, kriminalizirani i represivni režim koji je uništio društvenu harmoniju, koja je ipak postojala. Oni su ostavili (i dalje ostavljaju) društvo koje je u međuvremenu osiromašilo, kriminalizovalo se i brutalizovalo se, postalo cinično i apatično ili bespomoćno. Bez unutrašnje potrebe da se ljudi udružuju i nađu svoj interes u raznim oblastima – obrazovanju, kulturi, ljudskim pravima, ekologiji, ravnopravnosti polova - kroz vršenje pritiska na politiku, neće biti pravih reformi u Srbiji. Srbiji je potrebna efikasna država, ali još više i razvijeno civilno društvo.

Napomene:

¹ Intervju patrijarha Pavla, *Danas*, 5-7 januar 2002. U ovom pogledu SPC se kreće u krugu ideja poznatih pod nazivom "nova srpska desnica", koje su najbliže organicističkom konceptu društva i države. O srpskoj organicističkoj misli videti Mirko Đorđević, (pr.) *Srpska konzervativna misao*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2003, s. 5-33.

² *Partijski mozaik Srbije 1990-1996*, priredio Vladimir Goati, Beogradski krug i AKAPIT, Beograd 1997 str. 139.

³ Sekularni princip moderno doba razdvaja od predmodernog i bez kojeg je danas demokratski poredak nezamisliv. Ovaj princip u Srbiji nije pustio dublji koren, jer su srpsko društvo i srpska crkva, kao uostalom i Balkan u celini, većim delom ostali po strani od velikih pokreta koji predstavljaju ugaone kamenove modernosti-renesanse, reformacije i prosvetiteljstva. Za razliku od zapadnih crkava, koje su i same pretrpele svojevrstu "sekularizaciju", pravoslavne crkve se i dan danas s teškom mukom prilagođavaju ovom, kao i drugim temeljnim načelima modernog doba.

⁴ Mediji i SPC, kao deo civilnog društva, takođe su bili nacionalno ostrašćeni što je umanjilo šansu NVO da se nametne kao alternativni sistem vrednosti. U Poljskoj, na primer, katolička crkva je imala ključnu ulogu u otporu totalitarnom sistemu.

⁵ Marija Obradović, "Vladajuća stranka: ideologije i tehnologije dominacije", u "Srpska strana rata", priređivac Nebojša Popov, Republika, Beograda, 1996.

⁶ Reforma saveznog premijera Ante Markovića iz tog vremena je upravo insistirala na korenitoj reformi privrednog sistema, sa nadom da će tako postepeno doći i do političkih promena.

⁷ Marija Obradović, isto

⁸ *Duga*, br. 406,16-29.09.1989.

⁹ Novinar Zoran Petrović Piroćanac je u svojoj reportaži u dvonedeljniku *Intervjuu* od 21. jula 1995 ovako komentarisao pad Srebrenice: "Za samo pet dana Srbi su obavili čitav posao zauzimanja enklave. Svet je još uvek u šoku od srpske efikasnosti i sposobnosti za faktor iznenađenja. Uvek ih NATO potcenjuje, pa se naknadno pokaje. Iznenađenje se ovog puta zvalo general-major Krstić, načelnik štaba Drinskog korpusa, kojim komanduje general Živanović. Krstić je pre mesec i po unapređen u general majora i u vojničkim krugovima ima rejting sjajnog stratega. Pre nekoliko meseci u ratu je izgubio nogu i kreće se sa protezom. To je sve što sam uspeo da saznam o njemu i, kakve ironije, nemam da priložim čak ni njegovu fotografiju. A svet treba da ga zapamti. Naravno, ne zbog izbeglice, nego zbog načina izvođenja operacije Srebrenica. Izbeglice su u ratu, ma kako drastično zvučalo, periferni fenomen. Kako bi rekli neki od boraca sa tog terena:

“Da nismo uspešno obavili posao, naši bi se dali u bježanju. Tako ti je to u ratu.”

¹⁰ U parlamentu jedinstveno je odbijen plan iz Rambujea. Zoran Đinđić je morao da pobegne iz zemlje tokom intervencije, jer je Slobodan Milošević samo njega doživljava kao opasnost po sebe.

¹¹ Tako, na primer, članovi nekih NVO istovremeno su bili i članovi kabineta ministara i svojih organizacija. Zatim, mnogi eksperti NVO podnosili su nacрте zakona iz raznih oblasti što je kod konzervativnog bloka stvaralo utisak da NVO vrše presudan uticaj na Vladu i sl.

¹² Zoran Đinđić, “Srbija u Evropi”, Beograd, 2003, str.299-300’

¹³ Termin preuzet od prof. Žarka Puhovskog, predsednika Hrvatskog helsinškog odbora.

¹⁴ DSS je pre 5 oktobra bila mala stranka; članstvo te partije se proširilo zahvaljujući “preletanju” SPS ovaca.

¹⁵ Srđa Trifković, 16-17 novembra 2002.

¹⁶ Dan srpskog poraza na Kosovu 1389.

¹⁷ Amfilohije Radović, crnogorsko-primorski mitropolit, Tanjug, 1.jula 2001.

¹⁸ Vidi web site Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji www.helsinki.org.yu

¹⁹ Ovu kategorizaciju je napravio Stenli Koen, vidi Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja, “Stanje poricinja”, mart 2003, broj 69.15, str. 1.

²⁰ U magazinu *Forum* (jun 2004) Vojin Dimitrijević je tvrdio da je “Haški tribunal do sada odbacio sve optužbe za genocid, izuzev u prvostepenoj presudi generala Krstića, koja nije konačna” – ovo je rečeno dva dana pre presude generalu Krstiću. Dimitrijević u istom broju *Foruma* dalje kaže: “Racionalni razlozi se svode na brigu da svi građani Srbije i Crne Gore ne plate za politiku bivšeg predsednika i njegove kamarile. Miloševićeva osuda za genocid mogla bi pasti na teret cele države, to je jedino krivično delo za koje može biti odgovorna država, ona inače krivično ne odgovara”. I još: “Merila koja postavlja Konvencija o genocidu su stroga. Ma koliko strašno bilo masovno izvršavanje zločina, ono ne predstavlja genocid bez genocidne namere ‘potpunog ili delimičnog uništenja jedne nacionalne, etničke, rasne ili verske zajednice’. Da bi se ona utvrdila potrebno je naći dokaz kakav je Nirnberški sud imao u vidu zapisnika s konferencije u Vanzeu, gde je vrh nacističke Nemačke rešio da pristupi brutalnom ‘konačnom rešenju’ jevrejskog pitanja”.

²¹ “U odnosu na nacionalizam, narodnjaštvo je istovremeno ‘jedan korak unazad’. Narodnjaštvo je uradak evropskog Istoka (ne samo Rusije), a nastao je kao kompleksnije gibanje i pojava u sredinama koje su bitno drugačije strukturane od onih zapadnih. Narodnjaštvo je zapravo nastalo u drugačijem i manjkavom, te daleko zahtijevnijem i brutalnijem kontekstu. U krajnoj liniji može se reći da je narodnjaštvo proizvod ‘nerazvijene’ istočnjačke ili čak ‘uske sredine’ Narodnjaštvo je pojava koja se isključivo vrti oko ‘pitanja Naroda’. Pravi dugoročni zadatak narodnjaka je ukidanje razlika između puka i sebe, a tek u bitno manjoj meri odbacivanje svih eksploatora.” Definicija Tonči Kuzmanića u tekstu “Raspad SFRJ i nasljedstvo: narodnjaštvo - a ne nacionalizam” objavljenog u *Nasilno rasturanje Jugoslavije – uzroci, dinamika i posledice*, priredio Miroslav Hadžić, CCVO, Beograd, 2004.

²² Mihajlo Marković, intervju u *Ogledalu* 28. 04. 2004.

²³ Mihajlo Marković, *Ogledalo*, 28. 04. 2004.g

²⁴ *Ogledalo*, 02. 02. 2005.

²⁵ Isto.

²⁶ *Ogledalo*, 08, 09. 2004.

²⁷ *Vreme*, 03. 03. 2005.

²⁸ *NIN*, 20. 05. 2004.

²⁹ *Ekspres politika*, 12. 04. 2004.

³⁰ *Svedok*, 6. 07. 2004.

³¹ *Večernje novosti*, 01. 09. 2004.

³² *Svedok*, 15. 03. 2005.

³³ *NIN*, 31. 3. 2005.

Ko to tamo laže

PIŠE: VELIMIR ĆURGUS KAZIMIR

Da li je laž najveći problem sa kojim se suočava novinarstvo u Srbiji? Postoji, naime, dosta rašireno uverenje da je nivo manipulacije i falsifikovanja svega i svačega u medijima u Srbiji dostiglo takve razmere da to poprma oblik opšte društvene destrukcije. Ta konstatacija je dobrim delom tačna ali ona, sama po sebi, nema nikakvo racionalno, da ne kažemo dublje objašnjenje. Društvene destrukcija nesumnjivo pogađa i one koji je podstiču – ukoliko, naravno, uopšte žive u zemlji i društvu kojima se bave.

Laž i laganje sigurno nisu samo moralni problem. Reč je o nečemu što ima krajnje praktične, i konkretne, posledice. Najmanje je u pitanju stanje uvrednosti i povrednosti, onih koji su oklevetani – mnogo više je reč o jednom uzročno-posledičnom stanju stvari koje stvara nesigurnost i nestabilnost u najrazličitijim delatnostima. Društvo u kojem se ne samo nekažnjeno nego i potpuno slobodno mogu širiti laži i klevete o pojedincima, društvenim grupama i delatnostima, idejama i kompanijama, postaje društvo u kojem je drastično povećan rizik investicija. Normalan ekonomski razvoj, a time i povećanje standarda građana, ne može se odvijati na skladan i kontinuiran način u društvu u kojem se laž proglašava tržišnim interesom. Kada se takav medijski ambijent kombinuje sa nedostatkom pouzdanih statističkih (socijalnih i finansijskih) podataka, informacija o vlasništvu, profitu i troškovima, onda je jasno zašto je Srbija zemlja u kojoj je rizik ulaganja još uvek veoma visok. Politička nestabilnost i nedostatak adekvatne pravne sigurnosti samo još više pojačavaju ovo stanje.

Možda je glavni izvor ovakvog stanja upravo u potpunom odsustvu društvene odgovornosti jednog dela medija u Srbiji. Osim toga, pravljenje medija kojim dominiraju laži i manipulacije u principu je mnogo jeftinije od medija koji poštuje profesionalna pravila i norma ponašanja. (Provera informacije, uzimanje izjava iz najmanje dva izvora, urednički i redaktorski rad na tekstu, korišćenje arhive i drugih izvora informacija, prevod stranih testtova, rad na opremi teksta, lektura... sve je to nužno da bi se na profesionalan i odgovoran način u mediju obradila neka tema. Koji je od postojećih medija u stanju da ovaj posao radi na ovaj način? Zapitajmo se samo koliko još medija koristi usluge lektora u svome radu.)

Pitanje odnosa prema lažima i manipulacijama slično je kao i pitanje ukusa. Tako bi opšta formulacija odnosa između medija i medijskih potrošača trebalo da glasi: Da li želite da vas lažemo ovako kako vas lažemo? Naravno, niko nikada neće javno proklamovati laž kao vrednost oko koje se sve vrti. Umesto toga upotrebiće se pojam

“senzacija”. Nasuprot nečemu što je senzacionalno, znači zanimljivo, postoji ono što je ozbiljno i dosadno. Izbor između zanimljivog i dosadnog je vrlo jednostavan. Svi vole ono što je zanimljivo. Istina je, po našoj definiciji, neizmerno dosadna. (Osim kad je u pitanju “gola” istina.) Primer “gole” istine su fotografije Dafine Milanović na kojima ona pokazuje posledice operacije. Takva “istina” otvara pitanja ukusa i pristojnosti, ali i besmisleni raspravu o “žestini” životnih istina.

Za laž i neukus (oni neprekidno idu zajedno) neophodna je neka vrsta javne saglasnosti da su teme i način na koji su one obrađene deo zajedničkog izbora – izbora po srodnosti. Urednici koji stalno ponavljaju da je mera njihovog uspeha i opredeljenja ono što ljudi traže i vole, ustvari vode svojevrstne političke kampanje u kojima dokazuju da je masovna identifikacija sa medijskim tvrdnjama i “dokazima” najdemokratskiji oblik izjašavanja. Ne bi bilo ništa neobično da sutra neko od ovih urednika utvrdi da su tiraž i gledanost direktna posledica političke podrške građana. U tom pogledu bi parlamentarni izbori imali manju legitimnost od medijske popularnosti. Ovde je svakako reč o stereotipima kojima se ne samo ide na ruku nego i na kojima se intenzivno radi. Ismejati žene, Rome, Albance, pripadnike manjih građanskih stranaka, stare, mlade, debele ili one koji su u nekoj vrsti političke nemilosti predstavlja stalni izazov. Na srpkjoj medijskoj sceni je odavno napravljena precizna karta interesovanja i stereotipa u kojima unapred možete znati koja će društvena grupa ili pojedinac biti napadani ili hvaljeni. Političke analize uopšte nisu potrebne – svi oni koji grade svoju politiku na bazi kulturnih i socijalnih stereotipa lako se mogu identifikovati.

I koliko ovo može da traje? Do kraja? Šta je uopšte kraj na ovakvoj medijskoj sceni? Smrt žigosanih ili prestanak zanimanja javnosti za ovu temu? Kada se neka tema ovde potroši? Da li možemo da zamislimo trenutak kada će “Kurir” prestati da se zanima za Čedu Jovanovića? Ko će zameniti Čedu? Miroljub Labus? Mlađan Dinkić? Kakav bi odgovor mogao da zapuši usta proizvođačima laži i neukusa? Tužba? Sudska presuda? Isključenje iz nekog od postojećih udruženja novinara?

Kako stvari sada stoje, niti je pravosuđe osposobljeno da brzo i efikasno reaguje niti su novinarska udruženja dovoljno organizovana i moćna da mogu nešto da urade. Pristalica sam ideje da se uvedu licence za novinarsku profesiju, sa svim pratećim pravim i obavezama novinara, kao i da se sudstvo organizuje na takav način da može da se suprotstavi bezumnim lažima, klevetama i manipulacijama u medijima. Dok se to ne desi, teško je zamisliti kako se ovaj problem može rešiti.

Postoji još jedan segment cele ove situacije koji dodatno komplikuje stvari. Reč je o podacima o vlasništvu, tiražima, troškovima i profitu medija. Uporno se plasira teorija o poslovnoj tajni kao zaštiti slobode izražavanja. Čudno je da stroga finansijska kontrola, koju sprovodi Ministarstvo finansija, nije na ovom planu ništa uradilo.

Istovremeno: neznanje!

Neznanje je najsigurnija odbrana i sklonište za sve one koji su se zatekli u novinarstvu kao novi politički radnici.

To neznanje je agresivno baš kao i laž koja sve više zaklanja svetlost. Nema dana a da u novinama ne otkrijemo pogrešno navođenje imena, geografskih odrednica ili godina. Osnovni postulati novinarstva: odgovori na pitanja ko, gde i kada, potpuno su izmešani i zbrkani. Do onoga šta je u pitanju često se i ne stiže. Neznanje, naravno, nije preuzelo vlast preko noći. U pitanju je jedan dugoročni proces – dug najmanje 15 godina. Ono što je nekada bilo poznato kao škola novinarstva – u redakcijama “Politike” i “Večernjih novosti” – odavno više ne postoji. Običaj da iskusniji urednici i novinari rade sa početnicima, nestao je zajedno sa mnogim iskusnim urednicima i novinarima. Broj iskusnih novinara koji su napustili struku ili zemlju, veći je verovatno nego i u jednoj drugoj profesiji. Osim toga, godinama se vodila takva kadrovska politika koja je tražila novinare “novih pogleda” i profila. Zbog toga nije ništa čudno da se u sferi opšte kulture i obrazovanosti došlo dokle se došlo. Neobrazovanost poprima razmere prave epidemije – tako ni prevodioci ne umeju više da koriste naslove odavno prevednih knjiga ili filmova, nego ih ponovo prevode. Rubrike kao što su “Svet” i “Kultura”, koje su nekada bile rasadnik najobrazovanijih i najpotpunijih novinara, predstavljaju tužne ostatke stare slave u kojima najveći prostor dobijaju potpuno marginalne, provincijske teme.

Jedno je, međutim, neznanje, a sasvim drugo primitivizam kao odbrana. Sa onima koji ne znaju još i možete da pokrenete neku raspravu. Ali, o čemu raspravljati sa onima koji na srednjoj strani novina, iznad fotografija hostesa sa Sajma automobila, objave veliki naslov “Pičketine”? Da li ih možete podsetiti da se na taj način ni o kome ne može pisati? Ili, da ih upitate da li bi bili toliko “vrcavi” i otvoreni da su na fotografijama njihove ćerke ili sestre? Šta reći o odvratnim vicevima o Romima, Albancima ili crncima? Pri svemu tome, ovi listovi bi se uvredili kada biste ih nazvali satiričnim ili humorističnim. Jer, oni hoće da se bave politikom. Njihove udarne strane su posvećene političarima.

Jedan od primera primitivizam, verovatno sasvim nesvesnog, je da na selu žive babe i čiče, a u gradu starije žene i muškarci? Ovde se, naime, razvila neka vrsta automatskog, podsvesnog, vređanja. Predmet i karakter uvrede su izvan svakog diskursa i više ne zavise od vrste medija. Uvrede na račun žena su stalni izvor zabave i razgovora. To, nekako, ide u rok službe.

Kada svemu tome dodamo količinu besmislenih tekstova sa kojim se suočavamo, kao i potpuno ispraznih tekstova, onda je situacija prilično tragična. U poslednje vreme otkrivamo i jedan broj ukradenih tekstova. Reč je o tekstovima koji izlaze u regionalnim izdanjima, a koje tabloidi prenose bez ikakvog objašnjenja odakle potiču. Tako se dešava da se posle nedelju dana, ponovo objavi neki tekst uz vremensku odrednicu: juče. Odnos između opreme i sadržaja tekstova predstavlja stalnu tajnu za čitaoce i tumače poruka.

Sve ovo o čemu govorim lako se može uočiti u Aktuelnoj arhivi novinskih tekstova na kojoj svakog dana radi “Ebart konsalting”. Od početka 2003. godine do naših dana u našoj se Arhivi našlo preko pola miliona

kompletno indeksiranih tekstova iz svih dnevnih i nedeljnih nacionalnih novina. Najzad, posedujemo alatku koja omogućava pretragu, istraživanja i analize naših štampanih medija. Pitanje je vremena kada će sami novinari početi ozbiljnije da se koriste ovom arhivom. Ali, to je već pitanja odnosa znanja i odgovornosti samih medija. I najzad, jedna frekvencijska analiza: koja je reč bila najfrekventnija u prošloj godini? Nije ni Hag, ni Milošević, ni dan, ni noć već: euro! U svim njegovim oblicima, naravno.

Ko štiti ubice novinara

PIŠE: NASTASJA RADOVIĆ

Godine prolaze, a istraga o političkim ubistvima u Srbiji koja se tiču ubijenih novinara ne daje nikakve, pažnje vredne rezultate. Smenjuju se ministri i njihove vlade, i ono što im je zajedničko, ostaje čvrsto obećanje javnosti, da će otkriti ubice. predizbornim kampanjama, u tv duelima, na početku mandata, ili o godišnjem izveštaju, oni se zaklinju da će posao sigurno obaviti do kraja. Sa druge strane, obeležavaju se godišnjice ubistva, kao nekakva uspomena, ne samo na ubijene, već i na nedostižnost pravde u Srbiji. Nekako se nameće pitanje: kako to da su ubistva ljudi iz medija, jedina ostala van domašaja kakve-takve pravde. Kako se o drugim političkim ubistvima saznalo dovoljno da se zaokruže istrage i povedu krivični postupci? Nekako ispada da su ova ubistva najosetljivija za političke i bezbednosne centre moći... Jer, nije da nije bilo najava da su istrage pri kraju, bilo je fotorobota ubica, prozivanja i informacija da su neki od direktnih izvršilaca zločina, i sami već mrtvi. Zaista, o čemu se tu, ustvari, radi? Kako to da niko nije, ni u akciji "Sablja", progovorio dovoljno jasno o ubistvima novinara, uprkos informacija, sa najvišeg mesta, da su tada otkrivene i ključne informacije za ove istrage? Nedavno smo, na primer, mogli čuti i pročitati, da je "gospodin Legija" u kabinetu ministra policije, videvši plakat sa pozivom da se otkriju vinovnici političkih ubistava, sa ponudenom sumom od po 300.000 maraka za svaku žrtvu, nonšalantno rekao da bi on mogao lako da zaradi par miliona... Niko, izgleda, nije smeo da ga nešto priupita o tome, pa makar dao i sve one milione...

"Oni koji su sproveli zastrašivanje po nalogu, neplanirano su ga ubili. Oko Pantića postoji dosta činjenica, ali nas sadašnji Zakon o krivičnom postupku sputava", bila je jedna od dve "najsenzacionalnije" izjave visokoh zvaničnika aktuelne vlasti. Druga je ona o ubicama Zorana Đinđića koje krije DS... Dejanu Mihajlovu, uspešno je parirao niko drugi, do ministar policije, Dragan Jočić... Ministar koji bi trebalo, po pravu nadzora, da podseti nadležne na nastavak istrage oko ubistva novinara Milana Pantića, dao je još jednu "patriotsku" izjavu: ubili su, u nehatu, tvrdi ministar, nisu krivi, šta li? Ovom izjavom, ministar Jočić ne samo da ostavlja mučne sumnje u javnosti oko politike njegovog

ministarstva i Vlade, već daje na znanje da on zna ko su ubice Milana Pantića. On, međutim, nije rekao da je istraga završena...Više, o slučaju Pantić, nismo čuli ni reči... Ni od policije, ni od tužilaštva, ni do suda... Ministar se ponudio kao "insajder", to je jedini zaključak... Upoznat sa nekim informacijama koje je na ovakav trapav i benevolentan način saopštio porodici, kolegama, prijateljima i javnosti Srbije... Otkud ministru Jočiću takve "ideje"... Jedan od mogućih odgovora je materijal koji mu je NUNS stavio na uvid, koji je u ovo novinarsko udruženje stizao tokom tri-četiri meseca, u okviru kampanje NUNS "Obećali ste, ispunite obećanje"... Ministri pravde i policije, Stojković i Jočić, dobili su kopije tekstova u kojima se otkrivaju detalji zločina izvršenog nad Pantićem... Osoba koja ih je pisala, potpisana je i njena adresa je poznata, ona je, kako tvrdi, krivične prijave protiv neposrednih izvršilaca zločina podnela Specijalnom tužilaštvu. U spomenutim "materijalima", minuciozno se rekonstruiše ubistvo i otkrivaju izvršioци, detlжно se, u crtežima, prikazuje sam čin, čak i obraćanje ubica Pantiću koje je, kako se kaže, on pokušao da ignoriše... Nije, međutim, jasno, da počinioци nisu imali nameru da ga ubiju... Ako to nema nikakve veze sa istinom, onda bi se moglo pretpostaviti da neko iz službi bezbednosti, neko ko zna kako se vizuelno rekonstruiše ubistvo, podmeće sva ta imena istrazi... O tome mišljenje ne bi trebalo, javno, da iznosi ministar policije, da samovoljno procenjuje informacije koje je dobion "na tanjiru". Sa druge strane ove ministre priče, je činjenica da ministar Jočić tri-četiri meseca odbija da odgovori, na bilo koji način, na molbu predstavnika NUNS, da se sa njim sastane u vezi istrage ubistva Milana Pantića. Preko Ministarstva pravde jedva je pribavljena informacija da se, u vezi sa ovim informacijama, u Specijalnom tužilaštvu vodi nekakva istraga. I ništa više.

Svake godine, 11. aprila, obeležava se godišnjica mučkog ubistva novinara Slavka Ćuruvije: oni koji redovno dolaze žale se da ih je i same sramota što je svaka sledeća godina samo repriza prethodne. Slične reči, slični ogorčeni protesti koji se, po svoj prilici, u izvršnoj i sudskoj vlasti, "prime na jedno uho, a na drugo puste". Aktuelna vlada je, kao i prethodna, na početku mandata rasvetljavanje ubistva Ćuruvije, označila kao "državni izazov": "takva tajna iz mračnog vremena ne sme ostati neotkrivena", poručeno je. Ali, nova vlast se odmah i ogradila: "protok vremena, materijalni dokazi, profesionalno organizovano praćenje i ubistvo u ratno vreme", navedeni su kao, unapred dato opravdanje, kao prepreke da se "sa sigurnošću odgovori na pitanje ko je ubio Ćuruviju". Niko više ne pominje ni "dosije Ćuran" koji je potvrđen kao verodostojan dokument o praćenju Ćuruvije na dan ubistva – snažan trag koji postavlja pitanje o odgovornosti SDB i njenih čelnika. Sve do nalogodavaca. Istraga se batrgala nagađanjima ko su i da li su živi neposredni izvršioци zločina. Javnost kao da je pripremana da prihvati objašnjenje da ako prozvani kao ubice, nisu živi, šta ima tu da se dalje postupa... Ministarstvo policije se, u svom godišnjem izveštaju, pozvalo na svoje evidentne uspehe: rasvetljeno je 74 odsto ubistava u Srbiji, pronađeno je, tokom 2004, 2.182

ukradenih automobila, 6.679 falsifikovanih domaćih i stranih novčanica, zaplenjeno je 300.000 piratskih kompaktnih diskova i 7000 video kaseti...

Još jedan tužan povod je obeležio medijski svet: 23. april, godišnjicu bombardovanja zgrade RTS u Aberdarevoj, kada je stradalo 16 radnika iz master sobe. Za ovaj zločin, za koji državni organi i dalje najviše okrivljuju NATO, kažnjen je samo Dragoljub Milanović, generalni direktor RTS u vreme kada se to desilo. Porodice ubijenih radnika RTS, smatraju da Milanović nije jedini krivac i da su krivične prijave protiv niza odgovornih u RTS, neopravdano odbačene. Žanka Stojanović, majka stradalog 26-godišnjaka, tehničara mastera, Nebojše Stojanovića, sakupila je niz važnih dokumenata koji bi mogli biti povod da se istraga obnovi. Ona smatra da niko nije bio iskreno voljan da ispita odgovornost političkog, vojnog i policijskog vrha za ovo stradanje, i nudi dokaze koji potvrđuju izjave Karle del Ponte i Džordža Robertsona, da je vrh države znao vreme kada će RTS biti bombardovan. Ove navode ona će objaviti kao knjigu, i bez mnogo očekivanja, kako kaže, da će to nekoga ko bi to trebalo da procenjuje, navesti da ponovo pokrene pitanje odgovornosti za ovaj zločin. "Ni jedna ni druga vlast nisu htele da stanu iza porodica", tvrdi ona. "Očigledno su smatrali da im je u interesu da srpski narod i dalje živi u uverenju da je za sve kriv samo NATO..." Jedan od važnih dokumenata koji je gospođa Stojanović pribavila u septembru 2004, je i knjiga DOC (Dežurnog operativnog centra), iz koje se mogu saznati neke vrlo zanimljive stvari i u dobroj meri shvatiti, šta se ustvari dešavalo tih dana u RTS... Interesantno je i da je DOC iseljen iz zgrade u Aberdarevoj uveče, uoči noći bombardovanja zgrade i preselio u Hilendarsku ulicu... Uređaji su u zgradi isključeni, navodno zbog pregrevanja... U spomenutim beleškama, zavedenim rukom u knjigu evidencije, jasno piše da je dan nakon bombardovanja zgrade, 24. aprila, "iz poverljivih vojnih izvora", tačno u 23.50, stigla vest da će te noći biti bombardovani predajnici na Avali i u Košutnjaku, što se na Avali i dogodilo tačno kako je dojavljeno. Navodi se i ime osobe koja je tu vest primila... Žanka Stojanović veruje, a za to navodi još čitav niz podataka koje je slagala "kao deliće mozaika", da se moralo znati i za prethodnu noć. U medijima, naročito u kontroverznom "Nedeljnom telegrafu", s vremena na vreme se pojave intervjui "insajdera" koji otkrivaju da je državni vrh morao imati saznanja o vremenu gađanja zgrade RTS. "Sada imam nameru da se obratim Aleksandru Dimitrijeviću i Vladimiru Nikoliću, sa čijom ženom sam se, kada je on bio torturisan, zajedno borila, da se otvore dokumenta i da se izađe sa istinom. Nemoguće je da te informacije nisu dolazile do Miloševića. Istražujući oko toga, dobijala sam i informacije da su Rusi bili ti koji su prenosili i komunicirali..." Nebojšina majka sada žali što roditelji ubijenih nisu odmah, istovremeno sa krivičnim prijavama, tužili državu: "To je zločinačka država, to smem slobodno da kažem. Vlast, vojska i crkva, tu su svi bili zajedno". Za "normalnu državu" ako do nje ikad dođe u Srbiji, biće puno nedovršenih poslova i to onih iz "opasne zone".

Gorke pilule

PIŠE: VOJISLAVA VIGNJEVIĆ

Nacionalistička halabuka izazvana Svilanovićevim "ogoljavanjem" kosovskog problema, to jest, predočavanjem onoga što je zapravo svima u Srbiji jasno ali niko nije u stanju da to javno kaže – da će Kosovo biti nezavisno, bila bi još više zaglušujuća da je, kojim slučajem, bivši šef diplomatije SCG otišao korak dalje. I posle "A", izgovorio i "B" – da će i Crna Gora biti nezavisna. Da li to nije učinio zato što nešto više zna od običnog puka ili je podlegao, sva je prilika, Solaninom čvrstom stanovištu da manja republika mora i dalje ostati u raspadajućoj i ruiniranoj državnoj vezi sa Srbijom, ili je u pitanju nešto sasvim treće, a što bi se moglo označiti kao loš tajming za saopštavanje još jedne neprijatne i bolne istine? Dočim je Svilanovićev kolega iz Međunarodne grupe za Balkan dijagnosticao pomenuta dva problema otvoreno i do kraja rečima, kako Srbija mora "progutati dve gorke pilule – i samostalnost Kosova i samostalnost Crne Gore". Prva je "legla na rudu" međunarodne zajednice, druga ne još, ili ne u potpunosti. Zašto?

Pre tri godine, crnogorski referendum o nezavisnosti Brisel je sprečio strahujući da situacija na Kosovu nije dovoljno dobro sanirana, te da bi ista, odvajanjem Crne Gore od Srbije, izazvala dublje bezbednosne poremećaje pa čak i novo zveckanje oružjem na trustnom balkanskom području. Sada takvih simptoma nema, štaviše, međunarodni zvaničnici gotovo jednoglasno ocenjuju da su prilike u regionu do te mere unapređene da i Kosovo, odnosno tamošnja situacija beleži znake napredovanja i stabilizacije. Pa, u kom to grmu leži zec, te je Solana došao na iste pozicije na kojima je i Koštunica, zalaganjem za učvršćenje nečega što je bilo problematično od samog trenutka nastanka, da bi se zauzdale independističke snage u Crnoj Gori, odnosno učvršćenja državne zajednice, iliti provizorijuma kojim se imenuje to što nigde u svetu ne egzistira? Da li je prevagnulo tvrdokorno insistiranje na projektu kojem je dao lični pečat, strah od posledica dvostrukog gubitka (Kosovo, Crna Gora) koji bi mogao ojačati radikale i socijaliste (kao da oni u Srbiji već nisu dobrano ojačali), ili šire međunarodne igre u čijem je kontekstu jak lobi srpskih "istorijskih saveznika" Rusije i Francuske, plus

Italije koja se otvoreno protivi crnogorskoj nezavisnosti. Izgledalo je da su Crnogorci dobili bitku: u Beogradu su 7. aprila predstavnici srpskih i crnogorskih vlasti potpisali, uz blagoslov Solane, izmene Ustavne povelje kojima se neposredni izbori odgađaju za jesen 2006. Činilo se i da su vrata samostalnosti širom otvorena – u spomenutom tekstu referendum je spomenut uzgred. Ali, ne lezi vraže! Nije se ni osušilo mastilo na izmeni Povelje, a iz Brisela je stigao Solanin aber u vidu upozorenja da je “očekivanje da će se Crna Gora samostalno pridružiti Evropi pogrešna računica” te da kvalifikacija većine (na referendumu) mora biti jasno određena: “Odvojiti jednu zemlju od druge (kao da one faktički već nisu odvojene, izuzev u odbrani i spoljnoj politici, prim.a.), nije jednostavna stvar, ne može se imati većina od jedne osobe”. Očito, kada govori o potrebi kvalifikovane većine na referendumu, o stabilnosti u regionu i demokratskim standardima, Solana vuče jasan politički potez – da spreči crnogorski referendum početkom 2006. godine, kada mu vreme dolazi i po Beogradskom sporazumu i po Povelji. Na to upozorava i Blagota Mitrić, sudija Ustavnog suda SCG: Postoji opasnost od odlaganja referenduma posle održavanja neposrednih izbora za Skupštinu SCG i to zbog mogućeg pritiska međunarodne zajednice koja želi da “ispod žita odloži referendum”. Takvu mogućenost Mitrić objašnjava odredbom o odlaganju neposrednih izbora i njihovim vezivanjem za parlamentarne izbore u državama članicama, što je u Crnoj Gori, u oktobru 2006. Rok za referendum je februar 2006, pa, kako smatra Mitrić, predstavnici međunarodne zajednice mogu tražiti da se i referendum odloži posle neposrednih izbora. Posebno, ukoliko parlamenti usvoje i stav iz Sporazuma o izmeni Povelje, koji ne dovodi u pitanje referendum, ali koji Evropsku uniju od pregovaračkog faktora, što je sada, pretvara u ustavnu kategoriju.

Na stranu to što je Koštunica, po ko zna koji put, pokazao svoje “legalističko” lice, pristajući na izmednu Povelje u koju se koliko do juče kleo onoliko kao u akt koji se mora poštovati i po kome se moraju odmah raspisati neposredni izbori za parlament SCG. Solana mu ide na ruku jer se odlaganjem upravo tih izbora na godinu dana ne izlaže riziku gubitnika budući da bi, kako sada stoje stvari po rejtingu stranačkih lista njegova partija doživela još jedan poraz. I ono što je isto tako važno za srpskog premijera – olakšan mu je posao u usmeravanju crnogorskog (bolje reći srpskog) opozicionog bloka protiv referenduma, budući da je Brisel ovakvim stavom stavio pod veliki znak pitanja mogućnost postizanja konsenzusa unutar Crne Gore o uslovima pod kojima će se referendum raspisati. Čelnicima prosrpskih stranaka, naime, sada su puna usta o nepotrebnosti referenduma, pošto “to kaže Solana”. Nije zgoreg podsetiti da su svojevremeno, pre 13 godina, kada se u Crnoj Gori pripremao referendum za Miloševiću skraćenu Jugoslaviju (u Srbiji o tome nije bilo ni pomena), Bečković, Bulatović, Žižić i ine perjanice velikosrpstva

na sva zvona talambasali da je za isti potrebna prosta većina izašlih birača. Sada, naravno, traže kvalifikovanu većinu, baš kao i Brisel, a pride i da na njemu učestvuju crnogorski državljani koji žive u Srbiji računajući da se broj “beogradskih i terazijskih Srbo-Crnogoraca” može meriti stotinama hiljada glasova protiv nezavisnosti. U čitavom ovom političkom galimatijusu najveći profit izvlači srpska klerikalna, stranačka, vojnopolicijska i intelektualna nacionalistička bulumenta kojoj svesno ili ne, iz dobrih ili loših namera, svejedno, u jedra duva evo i Brisel! Nesagorelim imperijalnim i boljševičkounitarističkim željama kao da se šalje ohrabrenje – ideju velike Srbije, koja krajem prošlog veka nije ostvarena, treba sačuvati za novo vreme. Tu su vidljive barem dve stvari: pakovanjem Crne Gore u državni savez sa Srbijom, trajno se čuva šansa za obnavljanje srpskog velikodržavnog sna, a dešavanja na Kosovu upečatljivo su pokazala uzaludnost opstanka srpsko-crnogorske zajednice, jer ni nakon tri godine od njenog formiranja Beograd i Priština nisu bliže rešenju međusobnih odnosa. Iz navedenog bi se dalo zaključiti, bar na prvi pogled, da je briselskim činovnicima više do zabijanja glava u pesak i održavanja *statusa quo*, nego do sagledavanja realnosti i suočavanja sa njom. A ako je isto početo u odnosu na Kosovo – Evropska unija je 2006. godinu promovisala kao “godinu strategije za rešavanje pitanja Kosova” (izjava Petersena tokom posete Beogradu), zašto ne može i u odnosu na Crnu Goru? Briselska računica je u osnovi jednostavna, a kao što je poznato, jednostavnih rešenja u politici nema, posebno na ovako složenim balkanskim prostorima; no, navedimo je: Brisel nema nameru da Srbiju stavi pred dvostruki izazov – da se istovremeno odrekne ingerencije nad Kosovom i da “dopusti” crnogorsku samostalnost. Smatra se da bi takav rasplet pogodovao novom bujanju nacionalizma u Srbiji, da bi definitivno doveo Šešeljeve radikale na vlast (uprkos činjenici da Koštuničina vlada upravo opstaje zahvaljujući podršci “bratske” Miloševićeve partije koja nije manje radikalna i rigidna od stranke njegovog Ševeningenskog kolege). A da bi se izbegla takva situacija u briselskim kancelarijama smišljeno je “spasonosno” rešenje slično onom iz 2002. godine – ponovo Crnu Goru odvratiti od referenduma. Ipak, ključno je jedno: kako će na novonastalu situaciju reagovati crnogorska vlast, odnosno independistički blok. Kako za *Helsinkišku povelju* komentariše politički analitičar iz Podgorice Srđan Darmanović, biće ovo teška godina u kojoj će se pripremati referendum: vlast u Crnoj Gori nije avanturistička, ona je pragmatična i vuče oprezne poteze. Ona stoji iza referenduma i sigurno će ga raspisati na vreme, jer je i njen program kojim je osvojila vlast pre tri godine bio baziran na crnogorskoj samostalnosti. To što se EU kroz izmenu Ustavne povelje javlja kao neka vrsta regulatora referenduma ne treba shvatiti odveć dramatično, jer bi se Brisel ionako pitao, i da nije izmenjena Povelja. Po mom mišljenju, vlastima predstoji otpočinjanje dijaloga sa drugom

stranom oko referendumskih uslova, sa opozicijom, odnosno najrelevantnijom partijom, Socijalističkom narodnom strankom Predraga Bulatovića, kaže Darmanović. On ističe i da vladajuće partije u Podgorici i dalje drže do predloga kojeg su uputili Beogradu o savezu suverenih država. Takvo rešenje, ne samo da bi zadovoljilo i najvatrenije zagovornike samostalnosti, jer su i oni za bliske veze sa Srbijom, već bi i povećalo broj pristalica referenduma, odnosno smanjio rizik od njegovog bojkota. Međutim, on sumnja da bi Koštunica i njegova vlada pristali na ovakvo rešenje, ali podvlači da će, ukoliko se bez obzira na to, na referendumu izglasa crnogorska nezavisnost, i ako on bude organizovan po demokratskim, evropskim standardima, EU takav rezultat priznati.

Zvanično, EU nema krupnih primedbi na tekst crnogorskog Zakona o referendumu. To je prilikom posete Crnoj Gori potvrdio i Dimitrij Rupel, predsedavajući OEBS. Evropska referendumaska praksa takođe govori u prilog crnogorskom referendumu: osim radikalnih primera Škotske i Danske nema rigoroznijih propisa nego što ih predviđa crnogorski zakon. Nema, najzad, ni bojazni za stabilnost u regionu. Na Balkanu se prestalo zveckati oružjem i jasno je da crnogorski referendum neće dovesti do novih sukoba i razaranja. Rečju, ne bi trebalo da postoji nijedan krupan razlog zbog kojeg bi se Evropa protivila crnogorskom referendumu. Ali... Solana je promenom Ustavne povelje kupio potrebno vreme i obezbedio ugodnu poziciju – Podgorici je ispunjena molba za odlaganje izbora za skupštinu SCG, ali je Briselu, za uzvrat, obezbedio i formalno da se direktno umeša u proces odlučivanja o crnogorskom referendumu. No, bilo kako bilo, crnogorska vlast mora odraditi referendumski posao – transparentno i demokratski, a krajnji skor će odrediti birači. Ukoliko, na kraju krajeva, donese nezavisnost, moraće da ga priznaju i Brisel i Beograd. Bez obzira koliko će i kome takva odluka predstavljati gorku državopolitičku pilulu. ■

PIŠE: TODOR KULJIĆ

Monumentalizacija srpske monarhije

Nakon sloma hladnog rata i obnove kapitalizma devedesetih godina prošlog veka skoro sve balkanske države bile su suočene i sa restauracijom presocijalističkih monarhija. Premda bivši monarsi i njihovi naslednici nisu skrivali želju za povratkom na vlast, njihove pretenzije bile su ipak različite. Bugarski prestolonaslednik Simeon II priklonio se republikanskom ustavu i postao predsednik vlade Bugarske. Crnogorski princ Nikola Petrović izjasnio se kao republikanac i obećao da neće otvarati pitanje monarhije. I rumunski kralj Mihailo priznao je republiku i zauzvrat postao ambasador. Kralj Konstantin napustio je Grčku 1967, gde je monarhija ukinuta referendumom 1974, a sve do skora kralju je bio zabranjen povratak. U Albaniji je takođe 1997, na referendumu propao povratak kralja Leke I. U Jugoslaviji je na isti način monarhija ukinuta još 1945. na referendumu, ali se prestolonaslednik Aleksandar Karađorđević devedesetih godina prošlog veka vratio u zemlju, a 2000. godine službeno mu je vraćen i posed. Posmatrano u još širim kontinentalnim okvirima, osim Huana Karlosa I, koji je 1975. nakon Frankove smrti krunisan u Španiji (gde je monarhija bila zbačena 1931), u Evropi nije bilo restauracije monarhije. Može li kriza na Balkanu obnoviti monarhiju i u kakvom sklopu se u Srbiji obnavlja monarhizam?

U srpskom kolektivnom pamćenju, u službenoj slici prošlosti i kod srpske poslesocijalističke historiografije obnavlja se slika monumentalne nacionalne prošlosti. Deo monumentalne istorije, u Ničeovom smislu, jeste srpska monarhija kao znamen nacionalnog identiteta i jedinstva, ali su to i raznovrsna zalaganja za obnovu monarhije. Obnova interesovanja za monarhiju jeste rezultat tesnog prožimanja novostvorenog kolektivnog pamćenja i istorije. Ove dve vrste društvene svesti kod srpske historiografije prepliću se, premda im je saznajna i integrativna uloga oprečna. Dok je pamćenje apsolutno, istorija uočava samo relativno. U jezgri istorije je kritička rasprava, a pamćenje zadržava sadržaje koji pomažu integraciju grupe. Istorija je stalna sumnja u pamćenje, ona nastoji da ga razbije. Razvoj istorije je njena permanentna sekularizacija. F. Niče (Niče, 1979) i P. Nora (Nora, 1989), su jasno uočili da kritička istorija ne slavi, već detronizuje, dok pamćenje sakralizuje. Kritičku istoriju ne zanima društvena uloga niti negovanje slavnihih identiteta, već racionalna rekonstrukcija prošlog.

Tome nasuprot, svako kolektivno pamćenje, koje

ističe izabrana zbivanja kao osećajna i vrednosna središta pamćenja, jeste u isto vreme moralizacija prošlosti. Istraživanja svetle nacionalne prošlosti najlakše se podvrgavaju imperativima kolektivnog pamćenja. U renacionalizovanom kolektivnom pamćenju više nema mesta za stradanja komunista, već samo za žrtve njihove politike. U poslesocijalističkim istraživanjima prošlosti, koja se i dalje zaklanjaju Rankeovim načelom *wie es eigentlich gewesen*, nije teško raspoznati mobilizaciju pamćenja zbog obeležavanja moralnih zahteva. Da li je boom pamćenja prevaziđenih ustanova nacionalne države u Srbiji, sada zamena za hladnu kritičku istoriju nacije, i da li pamćenje postaje nova "svetovna religija", zamena za metafiziku, sa novim osećajnim potencijalom koji se lako politizuje? Odmah treba reći da ima i skrivenih oblasti između istorije i pamćenja, a ne prepoznati ih, znači biti pozitivistički slep i upasti u zamku postmodernizma u kojoj su sve krave crne (sve je tobože konstrukcija). Hobsbaum piše o sivoj zoni između pamćenja i istorije, kao ničijoj zemlji. Najbliža prošlost uvek skriva najviše iznenađenja i ona je najteži deo prošlosti za istoričare. Bez distance, vidimo onako kako želimo da vidimo, kako nas interesi nose. Ipak na ovom mestu ne zanima nas napetost između pamćenja i istorije, već prodor savremenog kolektivnog pamćenja u historiografiju, tj. ona uloga prošlosti u istoriji o kojoj je Habermas govorio kao o "javnoj upotrebi istorije" (Habermas 1987). Drugim rečima, u kakvom sklopu se odvija nova restauracija, tj. vraćanje presocijalističkim vrednostima iz prve polovine XX veka?

Globalizacija i rehabilitovanje monarhije

Na početku treba reći da nije lako razdvojiti istorijske od neistorijskih vrednosti, jer se u provali "novog" skrivaju mnogi arhaizmi. Domaća postmoderna oživljava čak i fašizam, a zagovornici ljudskih prava i pravne države brane crkvu i monarhiju kao ključne nacionalne ustanove. Uprkos haosu mogu se donekle razdvojiti sadržaji kolektivnog pamćenja, koje je društvenointegrativne prirode, od sadržaja kritičke istorije, koji su saznanjog karaktera. Uz malo kritičnosti nije teško uočiti nadmoć prvog oblika svesti koje se kostimira naukom. Ali, čak i kada se raspozna prilično normalizovana savremena hegemonija kolektivnog pamćenja nad istorijom, treba se dobro napregnuti da bi se uočilo šta je u prošlosti vredno znanja i očuvanja i šta je od ideja i ustanova podsticalo razvoj shvaćen kriterijima modernizacije. Strepnja u historiografiji se javlja kada istorija otkrije da je žrtva pamćenja, koje nastoji da prevlada (Nora). Grubo rečeno, razvijenog opreza ove vrste u savremenoj srpskoj misli o prošlosti nema. To se može uočiti samo kada se poredi domaća situacija sa evropskim okruženjem, a ne onda kada se ravnamo prema vlastitim kriterijima, ili kada se poredimo sa najbližim susedima.

Transnacionalna politička kultura koju nosi globalizacija, stvara novu kulturu sećanja u kojoj se herojska dela iz prošlosti sve više raspoznaju kao konstruisani mitovi. Premda i globalizacija nosi različite oblike fragmentizacije, i u direktivnom obliku nameće

saobražavanje centru procesa, nepoštovanje njenih pravila u osnovi vodi periferijalizaciji. Globalizacija je u Evropi podstakla rušenje različitih nacionalnih mitova, jer etnocentrizam koči tržište i kretanje multinacionalnog kapitala. Kada svetla prošlost i ponos izgube integrativnu snagu traže se druga sredstva politike. Ponos više nije sredstvo mobilizacije, a nikada nije ni bio poluga kritičke istorije. Svako slavljenje prošlosti guši budućnost, a monumentalizacija sputava kritičnost. Razilaženje Zapadnog Balkana i Evrope krajem XX veka pokazuje, između ostalog, i to kako posleherojska kultura globalizacije nije spojiva sa monumentalizacijom istorije. Novi milenij nameće nove okviri pamćenja, tj. nove potrebe koje oblikuju viđenje prošlosti. Nova kultura sećanja traži nove prioritetne tačke sećanja u prošlosti, kao graničnike novih vrednosti. Od karaktera potreba zavisi dubina i vrsta prerade istorije, ali i oštrina u razlikovanju trajnog od efemernog u prošlosti. Svedoci smo sapostojanja protivrečnog i nepredvidivog procesa globalizacije, s jedne i tvrdokorne balkanizacije, s druge strane. Ova napetost nije uvek vidljiva, jer se ideološki neutralizuje. Uprkos neprozirnosti sukoba globalnog i lokalnog, prilično je upadljiv novi osećajni nacionalni poredak sećanja u kom etnička pripadnost nameće restaurativno-monumentalni obrazac prerade prošlosti. Svedoci smo restauracije "prekomunističkih kostura" u nacionalnim istorijama, koji istovremeno razvijaju snažne mehanizme zaborava. Jedan od tih kostura čine različiti pokušaji rehabilitovanje srpske monarhije u opštem sklopu globalizacije. Nije reč samo o izričitim zahtevima za restauracijom krune, nego i o široj obnovi konzervatizma u čijem je jezgru monumentalizacija nacionalne i konfesionalne prošlosti.

Monumentalizacija monarhije i relativiacija antifašizma

U Istočnoj Evropi došlo je do eruptivne provale prošlosti, svuda je nacionalizam relativizovao dotadašnji osnovni antifašistički državno legitimacijski okvir. Konstituisanje novih nacionalnih država tražilo je izmišljanje i doterivanje presocijalističke monumentalne prošlosti. Dok je na Zapadu prošlost desakralizovana (oslobođena hladnoratovskog pritiska), na Istoku je grčevita potraga za osnivačkim mitovima i novim nultim časom, početkom autentične istorije. Jedan oblik novog osnivačkog mita u Srbiji jeste i revalorizacija monarhije. Monumentalizacija monarhije je druga strana relativizacija antifašizma. Da bi se sa monarhije skinula senka izdaje zbog bekstva iz zemlje 1941, potrebno je antifašizam proglasiti za iracionalni bunt, a kvislinštvo za razumnu nacionalnu politiku. Ili, kako je jedan savremeni monarhista (M. Bečković) rekao: "U Jajcu je 1943. godine izgubljeno Kosovo, porečeno Takovo, oboren Lovćen i poništen Oplenac". Rečju, slom monarhije je sinteza i vrhunac sveukupne srpske martirologije. Poraz monarhije nije samo nacionalno-državni diskontinuitet, nego i važna ponosna karika u lancu srpskih žrtava. A pošto je svako trpljenje zaloga budućeg spasenja, to je rojalistička martirologija važan segment monarhističke ideologije.

Slika pasivne srpske monarhije kao komunističke žrtve svakako nije dovoljno politički ubedljiva, pa je zato nužna dodatna revizija. Preradom prošlosti treba izgraditi čak i aktivnu antifašističku sliku srpske monarhije. Naime, da bi se neutralizovala uvrežena slika kralja kao izdajnika, jer je iz Nikšića odleteo još u toku vojnog rasula aprila 1941, a koju su komunisti vešto instrumentalizovali i trajno kastrirali boračku harizmu dinastije, treba sada bar njegove trupe uključiti u antifašizam. Najnoviji, samo naizgled oprečni obrazac spasavanja časti monarhije, jeste pokušaj uključivanja monarhijskih četnika u antifašistički oružani pokret. Četnici nisu samo antifašisti, nego navodno i prvi antifašisti u Srbiji. Nije teško videti da je cilj spomenutih konstrukcija umanjivanje značaja komunističkog otpora fašizmu, a time i potkopavanje legitimnosti komunističke vlasti. Na Balkanu je borački učinak uvek bio najviši suverenitet vlasti. A kastriranje ratne harizme direktno je vodilo sunovratu s vlasti. Monarhistička reakcija verovatno je sada aktuelnija i zbog toga što je socijalizam desakralizovao nacionalne mitove, pa se i slava monarhije, kao oblik nacionalnog mita, sada obnavlja i kao izraz zasićenosti dekretiranom komunističkom slikom prošlosti. U sklopu odmrzutog sećanja na Drugi svetski rat i stanje nakon njega, grade se nove dogme o nacionalnim junacima u monarhističkom, i o izdajnicima u antimonarhističkom sklopu. Ne treba ni podsećati da svaka monumentalna istorija počiva na dogmama. Jedva da je potrebno pominjati da se kritičko gledanje na nacionalnu prošlost razlikuje od monumentalne istorije. Ovo prvo podrazumeva zaborav monumentalnosti vlastite grupe. Slojeviti kritički pristup prošlosti razara društvenointegrativne iracionalne iluzije i problematizuje idejni sklop u kom one mogu jedino da opstanu. Niče je zapazio da je težnja za uspostavljanjem istorijske pravednosti "užasna vrlina jer uvek podriva i ruši ono živo" (Niče, 1979:50).

Njoj nasuprot, suđenje kritičke istorije uvek je detronizovanje monumentalnih privida i rasterećenje sadašnjice od imperativa prošlosti. U ovom prilogu biće reči samo o jednom segmentu savremene restaurativne srpske kulture sećanja, monarhističkom. Zato najpre treba (1) definisati suštinu monarhije uopšte, zatim (2) ukratko prikazati osobenosti srpske novovekovne monarhije, i (3) novu poslesocijalističku monarhističku kulturu.

Sušтина monarhije

Ono što svako pamćenje čini simbolički i politički uspešnim jeste njegova neodređenost, tj. mogućnost različitog akcentovanja i tumačenja. Neusaglašeno i različito tumačenje suštine monarhije dodatno usložnjava sukobe oko njenog značaja. Zbog nedoumica koje se javljaju u savremenim raspravama oko suštine monarhije trebalo bi objasniti ključni sadržaj ovog pojma koji se provlači kroz njegove različite istorijske oblike. Monarhija je državni oblik kojim rukovodi jedna fizička volja koja se ne može izvoditi iz bilo koje druge zemaljske volje. Monarh je iznad države, a time i izvan pravnog sklopa, pa je njegova vlast privatnopravne prirode. Nema monarha sa ograničenim mandatom, a teokratija

i patrimonijalizam su rodno tle monarhije. Monarhija je istorijski najtrajniji oblik lične vlasti, a monarhijsko političko-porodično nasledno pravo je najčvršće institucionalizovani kontinuitet lične vlasti. Lična državna vlast označava različite oblike nepodeljene vlasti koji ne počivaju na pokoravanju bezličnom opštem zakonu podjednako obaveznim za sve pripadnike društva, već na pravilima koja se izvode iz ličnog poštovanja poglavara. U pravnom pogledu ličnu vlast karakteriše: (1) postojanje autonomnog, manje ili više patrimonijalnog prava poglavara koje nema opšti karakter, i (2) u prostornom i vremenskom pogledu neograničena ovlašćenja poglavara i nepostojanje nezavisnih ustanova za kontrolu njegove vlasti (Kuljić, 1994:6).

U monarhijskom načelu su u nepretrusnom vidu ispoljeni nepogrešivost i neodgovornost kao čvorni sadržaji lične vlasti. Materijalni sadržaj ovog načela podrazumeva da se nijedna politička borba ne sme usmeravati protiv krune, jer je neophodno održavati njen apsolutni autoritet radi jedinstva države. Istoričari monarhijskog prava pokazali su različite istorijske oblike neodgovornosti prisutne u njemu (Hauke, 1913; Kantorowicz, 1990). Helenski bazileus bio je potčinjen samo bogovima i u osnovi neodgovoran. Rani rimski kraljevi i potonji imperatori, kao i vizantijski vasilevs, bili su još neodgovorniji. Vlast rimskog cara počivala je na kolegijalnim službama bez regulisane odgovornosti. Doduše, ni u rimskoj republici magistrati nisu bili među sobom odgovorni, već je garancija državnog uređenja bio kratak i omeđeni rok službe. U Rimu i Vizantiji dizanje na tron i obaranje careva, tj. sprovođenje "volje naroda", nije bilo pitanje prava, već moći. Moćni uzurpatori proglašavani su carevima, sa ili bez božje pomoći. Tek će u Srednjem veku struktura lenskog feudalizma donekle ograničiti neodgovornost monarha, jer je aristokratija shvatala svoju dužnost i vernost samo kao ugovor na temelju lenskog prava. U Zapadnoj Evropi u ovom periodu neodgovornog monarha ograničavala je i vrhovna vlast pape. Uprkos postojanju više centara moći, u Srednjem veku doktrina monarhomaha (o odgovornosti i kažnjivosti monarha) bila je nemoćna.

Nema monarhije bez crkvenog posvećenja. Sakralno društvo traži sakralnog vladara, a u mističnom sklopu Hristovog kraljevstva često je nejasno gde prestaje crkvena, a gde počinje svetovna podložnost. Kod monarhije je vidljiva sprega ovozemaljske pravde i svetog poslanstva, pa je i pravdanje monarha transcendentne prirode. Božja milost dugo je suzbijala svako pravo na otpor. Zato ni odnosi kraljeva sa ostalim moćnim grupama u pravnom smislu nikada nisu bili jasno regulisani, pa ni klauzura o odgovornosti monarha nikada nije mogla steći jasan i čvrsti oblik (Kern 1914: 50). Učenje o vlasti po milosti božjoj bila je složena i rastegljiva hijerokratska, ili cezaropapistička idejna tvorevina koja se mogla različito akcentovati i prilagođavati interesima konkretnog vladajućeg klasnog saveza. Uvek je u božjem mandatu kralja prisutno večno nezavisno pravo koje se ne može izvesti iz volje podvlašćenih. Iako je kralj smrtnan, njegovo dostojanstvo i političko biće su besmrtni

(Kantorowicz, 1990:73). U krajnjoj instanci teokratsko-monarhijska legitimnost ne počiva na volji podvlašćenih već na iracionalnom božanskom mandatu. Ni vlast ni narod nisu suvereni, već bog. Vladar i podvlašćeni su u svim monarhijama uklopljeni u teokratsku zamisao o suverenitetu i podvrgnuti iracionalnom i transcendentnom božanskom pravu, koje tumači manje ili više samostalna verska ustanova. Dakle, kod svakog pravdanja vlasti preko božje milosti, monarh se razlikuje od republikanskog magistrata po tome što i njegovo subjektivno vladajuće pravo (a ne samo neotuđive prerogative monarhije kao ustanove) izvire iz božjeg htenja i nastaje bez sudelovanja ljudske volje. Najkonkretniji izraz ove ideologije je shvatanje o urođenom vladajućem pravu dinastije.

Sve do sada doktrina o neodgovornosti monarha nije napuštena. Da bi se kruna izuzela od dnevne politike, kraljevi se izuzimaju iz nadležnosti civilnog sudstva, i nikakav propust im se ne može staviti u krivicu. To je katkada pravdano ideologijom o vlasti po božjoj milosti (klasični), a katkad, učenjem o društvenom ugovoru (prosveteni apsolutizam) koje je imalo isključivo ukrasnu ulogu. Čak su i neki klasici konstitucionalizma i pravne države bili slabi prema monarhiji. Monteskie je pisao da je rđav savet monarhu kažnjiv, ali se samom monarhu ne može suditi. B. Konstan je tvrdio da kralj ne može grešiti, Jelinek je pisao da položaj monarha kao vrhovnog organa, od koga ishodi sva vlast, nije spojiv sa odgovornošću, a Gerber se zalagao za pravnu zaštitu integriteta monarha. Okolnost da je monarhijska krvna harizma uvek bila genetski hazardna, jer je na vlast, preko nasleđa mogao dospeti genije, ali i zvekan, pravdana je višim imperativima državnog ili nacionalnog jedinstva. U oba slučaja trebalo je negovati iluziju o njegovoj nepogrešivosti. U stvarnosti monarsi su najčešće posedovali samo ono što se naziva božanski diletantizam.

Ipak u istoriji neodgovorni vladar nije uvek bio goli uzurpator, jer su neodgovornost monarha prihvatale ostale uticajne grupe iz različitih razloga. Najčešće je to bila kriza i rat. Još je, naime, u Rimu važno da je zbog bezbednosti države neophodno da za vreme vršenja službe magistrati budi sveti. U nestabilnim srednjovekovnim državama učiniti državnog poglavara odgovornim, značilo je detronizaciju i unošenje revolucije u ustav. Za legitimiste bilo je to rušenje idejnog i realnog autoriteta, nered i krv. U novovekovnim konstitucionalnim monarhijama stav o neodgovornosti monarha, takođe je izričit. Jelinek je otvoreno priznavao da svuda gde je zamisao državnog jedinstva jasno izražena, u suštini pojma monarha leži neodgovornost. Za razliku od monarha, predsednici republike izričito su podvrgnuti jurisdikciji. Pošto nisu božji izaslanici, njihova smena nije potresala državu. Republikanski poreci štitili su se od rasula stvarajući čvrsta pravila smene poglavara, a ne time što bi ove smene sprečavali. Međutim, u određenim kriznim situacijama republika, kada bi položaj vladajućih grupa bio ugrožen, svesno je prihvatana neodgovornost vladara da bi se sprečilo državno rasulo. Kultovi fašističkih i nekih socijalističkih vladara, takođe su oblici pravdanja neodgovorne vlasti. U vremenu sadašnjem neodgovorni

monarh se javlja kao garant željenog nacionalnog jedinstva.

Harizmatična nestabilnost srpske monarhije

Monarhije mogu biti različite, uprkos osnovnoj neodgovornoj strukturi svake od njih. Monarhija raspolaže velikom sposobnošću prilagođavanja različitim istorijskim i socijalnim prilikama, pa su različito organizovane države spojive sa pojmom i suštinom monarhije. Važan izvor elastičnosti monarhije jeste način njenog pravdanja preko božje milosti. Harold Laski je davno zapazio da se metafizički sadržaj britanske krune otima racionalnoj kritici. Pored toga, kao i svi drugi politički oblici i monarhija se oblikuje u sklopu konkretne političke kulture i protivrečnosti prostora. Novovekovna srpska monarhija formirana je u sklopu patrijarhalnog društva, a orijentalni (ruski i osmanski) cezaropapizam dao joj je naročitu boju. Ona se osvedočavala uglavnom u ratovima i bila je lišena duge dinastičke krvne harizme, a katkad i božje milosti. Prve vladare nezavisne Srbije narod je birao u ustanku, a sve dok je Srbija bila vazalna, ovi su postavljeni po milosti sultana. Milost sultana zamenjivala je milost hrišćanskog boga i njegovog opunomoćenika - patrijarha. Turski sultan je dugo izlivao milost na vazalnu srpsku vladarsku kuću. Srpske dinastije, izrasle iz stočnih trgovaca, nisu, doduše, bile uvezene (kao kod ostalih mladih balkanskih država XIX veka), iako je početkom XIX veka srpska kruna nudena Habzburzima, ali su ipak bile harizmatički nestabilne. Okolnosti da je samo Srbija u svom okruženju imala neuvezene dinastije, kod nekih stvara osećaj etničke superiornosti, ponosa i samozadovoljstva, jer je to, tobože, dokaz državotvorne snage Srba. Ove okolnosti ne bi trebale da jačaju ponos, niti sujetu monarhista, jer je međunarodno priznanje Srbije i njene monarhije uvek zavisilo od interesa velikih sila. Ustoličenje srpskih dinastija bilo je više rezultat neprihvatanja diplomatskih pokušaja srpskih ustanika da vezivanjem za zapadne sile, preko prihvatanja njihove krune, steknu podršku protiv Turaka. Osim toga, stalno trvenje domaćih dinastija davalo je dodatnu skorojevićevsku boju srpskoj monarhiji i pretorijanski ton njenoj novovekovnoj istoriji. Pretorijanske oficirske garde uvek su bile u blizini dvora. Početkom dvadesetih godina prošlog veka komunistički poslanik Ž. Milojković je monarhijsku skupštinu uveravao da Šumadija nije monarhistička. Tu je narod, za poslednjih sto godina, jednog vladara ubio sekirom, drugog i trećeg proterao, četvrtog ubio, a petog čak sa ženom ubio (Ribar 1965: 224). Ove reči potvrdio je i kasniji razvoj. Vojska je zbacila kneza Pavla u martu 1941, a na izborima novembra 1945, narod je zbacio monarhiju, po svemu sudeći, ne zbog toga što je više verovao u demokratičnost novog vladara, nego zato što se prethodni nije osvedočio na ratištu. Osvedočena harizma ratnika je srpskim monarhijama ulivala autoritet, a povlačenje sa bojišta kralja Nikole i poslednjeg Karadorđevića kastriralo je harizmu njihovih dinastija. U austrijskom i britanskom parlamentarizmu prava krune postepeno su prenošena na manje ili više razvijene staleške parlamente, a na Balkanu su vladari

uvek zadržavali natparlamentarnu moć, jer nije bilo staleža niti razvijene buržoazije, sile koje bi ih nagnale na realno konstitucionalizovanje. Najveći deo balkanskih država još je bio u vazalnom položaju pod Osmanskim carstvom u dobu kada su u Evropi apsolutizam zamenile ustavne monarhije. Tek je knez Mihailo Obrenović (1823-1868), stvorio dvor, zakasneli relikv apsolutizma, ukidajući patrijarhalni očevo apsolutizam, ustaničkog vođu okruženog momcima. Pašinski konak kneza Miloša Obrenovića (1780-1860), smenjuje dvor kneza Mihaila u dobu kada se u Zapadnoj Evropi snažno širi republikanstvo i organizovani radnički pokret. U Srednjoj, Istočnoj i Južnoj Evropi monarsi su bili realni, a ne simbolički, posednici najviše vlasti i stvarni zapovednici vojske.

Skorojevićevske srpske dinastije

Nulti čas srpske monarhijske tradicije nije 1804, niti 1814. godina, jer ustanički vođi nisu odmah birani za monarhe, niti im je ovaj titular bio priznat unutar i van zemlje. Tek 1882, Srbija je postala kraljevina. Sve do 1878, titular srpskih vladara bio je vazalne prirode. Pretpostavka postojane monarhije su državna nezavisnost, homogena nacija, nacionalna crkva, priznata i osvedočena dinastija i plemstvo. Poslednja dva uslova nisu postojala u Srbiji. Labilnost srpske monarhije uzrokovana je nestabilnim načinom izbora vladara i pretnjom rivalske dinastije, takođe snabdevene ustaničkom i boračkom harizmom. Intronizacija mladih dinastija bila je labavo regulisana čak i tradicijom. Vođe ustanka narod je birao aklamacijom, a u miru to su činile oligarhijske grupe ratnika-knezova (ustavobranitelji), ili zaverenika (crnorukci). Vreme je oblikovalo nepoverljive, pritivorne i dušmanske crte prvih srpskih političara (junak i krvopija). Borba za opstanak stvarala je političku kulturu primerenu okruženju, opterećenu lukavošću, pritivornošću, hajdučijom i zavereništvom. To kao da je uočavala jedino domaća inteligencija formirana na Zapadu. Monarhijski ceremonijal i dvor bili su takođe nerazvijeni. Srpski monarsi-ratnici negovali su nezvanično saobraćanje vladara sa narodom, prisutno još u ustaničkoj tradiciji. Bila je to relativno spontana plebejska kultura mladih dinastija izraslih iz ratnika i stočnih trgovaca, a ne izdvojenog staleškog plemstva sa ekskluzivnom kulturom i stolećima dugim genealoškim stablom (Kuljić, 1994:31-51). Srpske monarhije bile su u senci antidinastičkih vojnih zavera, a izbor vladara nije bio vezan za čvršći predstavnički sistem. Usled odsustva neprikosnovene dinastičke harizme, položaj kneza i kralja bio je nesiguran i kolebao se između hilijastičke kultizacije ratnika i njegovog iznenadnog sunovrata.

Pretorijanstvo i labilnost monarhije

Pretorijanstvo je najvidljiviji segment haotičnog i nebirokratski regulisanog nasleđa srpske monarhije, ne samo u odnosu vladara i podvlašćenih, nego i pogledu stabilnosti harizmatski kvalifikovane kuće-dinastije. Orijentalno nasleđe je ovde ostavilo značajan trag, pre svega kod nestabilnog odnosa vojske i vladara. U sultanizmu su vladari morali stalno podmićivati vojsku

darovima i obećanjima, ali su istim sredstvima i vojnici odmamljivani od vladara, pa su ih zbacivali. U Srbiji je vojska obarala ne samo kraljeve nego i dinastije, jer su ove bile neukorenjene. Nije bilo neprikosnovene domaće dinastičke harizme, kao, na primer, kod Burbona, Hoencolerna ili kod Habzburga. Za specifičnu labilnost srpskih monarhija, odgovorna je i Srpska pravoslavna crkva kao glavna "ustanova spasenja", koja je doduše monopolisala pristup bogu, ali nije bila u toj meri hijerokratski isključiva da bi ustrajavala u stavu da samo vladavina jedne dinastije jemči vezu sa bogovima. Cezaropapistički podređeni patrijarsi i mitropoliti bez većih otpora prenosili su božji dar milosti osloboditeljima i uzurpatorima prestola, a pretorijanci nisu strepeli od uskraćivanje božje pomoći niti od anateme. U permanentnom ratnom stanju bila je suverena oslobodilačka politička kultura. Harizma je sticana na bojnopolju, a ne u crkvi. U ovoj tradiciji i ubistvo vladara (tirana) pravdano je solunaštvom, tj. polaganjem prava boraca na apsolutnu vlast na temelju ratnih zasluga (Kuljić, 1998:40-44) Moralni kapital boračkog učinka bio je neprikosnoven, a junak je bio stariji od službenika. Toma Vučić nije poštovao Miloša Obrenovića, a "Crna ruka" je bila stalna pretnja za obe dinastije. Uprkos nastojanju da legitimnost obezbede kombinacijom harizme krvi i crkvenog posvećenja, upravo zbog neprekinutog pretorijanstva, srpske monarhije nisu raspolagale elementarnom birokratskom stabilnošću.

Treba spomenuti još jednu važnu okolnost koja je podrivala stabilnost srpske krune. Nema, naime, stabilne monarhije bez staleške aristokratije kao šireg prstena - oslonca krune. Knez Miloš je sprečio nastanak naslednog plemstva, što će kasnije bitno olakšati posao republikancima. Zauzvrat će dugo Toma Vučić ponavljati "svi smo ravni, što je knjaz to je i svinjar" (Jovanović, 1925: 189-190), a ustavobranitelji su bili latentni republikanci. Odsustvo aristokratije ulivalo je osobenu labilnost srpskim dinastijama, koje su se više oslanjale na vojsku i trgovce. Kod stabilnih dinastija aristokratija (koja se takođe poziva na harizmu "plave krvi") jeste nužan temelj dinastije, a kralj je prvi plemić. Nasledna aristokratija je životno zainteresovana za naslednu monarhiju i na različite načine je podržava i osmišljava. Srpski dvor lišen oplate plemstva bio je stalno na udaru pretorijanskih grupa. Karađorđe i Miloš stekli su vlast borbom, a ne krvnim pravom. Koliko god bila zaslužena i priznata, njihova boračka harizma i vlast njihovih naslednika, mogla je na sličan način biti od budućeg oslobodioca i kastrirana. Obaranjem dinastija i sami pretorijanci sticali su harizmu rušitelja prestola ("Crna ruka"). Miloša su vojvode prognale, a njegovoj mladoj dinastiji vojska je stalno pretela. Uprkos labilnosti, prva srpska vazalna monarhija (kneževina) na čelu sa Milošem, obavila je krupne modernizacijske zadatke. Miloš je vladao despotski, ali je u spoljnopolićkom pogledu ojačao srpsku autonomiju, a u unutrašnjoj politici ozakonio slobodni seljački posed i ubrzao razvoj kapitalizma. Na neki način, učinak svih potonjih monarhijskih režima bio je manji od Miloševog.

Aktuelnost i anahronizam monarhije

Aktuelnost i istorijsku funkcionalnost srpske monarhije nemoguće je pratiti izvan sklopa evropskog okruženja. Teško je reći da je sve do početka XX veka srpska vladarska kuća, koja se postupno oslobađala istočnjačke boje, bila ispod duha vremena monarhijske Evrope svoga doba. Ona je imala i državotvornu ulogu, jer se Balkan morao prilagođavati političkoj kulturi okruženja. Sve do kraja Prvog svetskog rata, dominantna kontinentalna politička kultura bila je monarhijska. Zato je nerealno ceniti da je republikanstvo na Balkanu moglo direktno isteći iz oslobođenja od osmanskog despotizma, kao balasta, ali i kao uzora. Po svemu sudeći, to nije bilo moguće sve do kraja Prvog svetskog rata, kada se sa slomom evropskih carevina srušila i monarhijska kultura. Srpska monarhija preživela je ovaj epohalni republikanski udar, jer je pripadala taboru ratnih pobednika. Kraj svetskog rata označio je široki izlaz republikanstva na scenu Evrope. Proboj nije uvek bio demokratski. Nemački fašizam je reakcionarni izraz sloma nemačke krune i aristokratije. Pre 1918, republikanstvo, izuzev francuskog i američkog, nije bilo dominantno, niti zarazno. U SAD je republika ustoličena znatno ranije, jer je multinacionalna država bila antiteza pretećem britanskom monarhizmu od koga je izborila nezavisnost. U otporu britanskoj kruni, SAD se okreću republici 1783, a na isti način i katolički Irci 1949. Tri francuske republike (Prva 1792-1804, Druga 1848-1852. i Treća 1870-1940) takođe nisu sve do kraja Prvog svetskog rata ugrožavale monarhizam. Srpsku monarhiju najviše je uzdrmao slom ruskog carstva.

Po svemu sudeći, Oktobarska revolucija jeste najzaslužnija za rušenje evropske monarhijske kulture, jer su pod njenim zaraznim uticajem nezadovoljne radničke i vojničke mase oborile carevine u Nemačkoj i Austro-Ugarskoj. Antimonarhističkih buna bilo je i ranije, ali je tek nakon Prvog svetskog rata u oslabljenim evropskim državama, potresenim ratnim nezadovoljstvom i pod uticajem boljševizma, rušenje prestola postalo delotvorni zarazni virus. Na sličan lančani način odvijalo se rušenje kapitalizma početkom dvadesetih i krajem četrdesetih godina XX veka, ali i nagli slom evropskog socijalizma posle 1989. Na kontinentu su snažni idejopolitički obrti uvek bili zarazni i brzo se širili po domino efektu (1789, 1848, 1917, 1989), zbog toga što je evropski etnički izmešani prostor u društvenoekonomskom, verskom i idejopolitičkom pogledu isprepleten, srodan i povezan. U sklopu sve ubrzanije dinamike širenja ideja, preko socijalnog nezadovoljstva širokih slojeva, a pod uticajem pre svega Oktobarske revolucije, evropska monarhijska kultura dovedena je 1918. do sunovrata. Staro društvo izgubilo je nebesko ovlašćenje, a rušenjem moćnih carstava postale su i kraljevine anahrone. Slom ruske pravoslavne carevine 1917. bitno je oslabio sve ostale pravoslavne monarhije, gotovo u istoj meri u kojoj su promene u Sovjetskom Savezu krajem osamdesetih godina XX veka bile od odlučujućeg značaja za urušavanje evropskog socijalizma. Doduše, Kraljevina SHS je još kratko vreme bila potrebna Hrvatima i Slovencima zbog

straha od obnove Austro-Ugarske i Francuzima, kao antikomunistički *cordon sanitaire*. Ako se, uz to, imaju na umu permanentno nestabilni balkanski uslovi, gde je u sumrak raspada evropskih carevina nastao i nakon njihovog sloma ostao trajno eksplozivan prostor etnički izmešanih malih nacija i njihovih nedefinisanih granica, lakše je pojmiti težinu stvaranja stabilne monarhije. Slava srpske vojske iz prethodnog rata nije domaćoj monarhiji mogla duže jačati međunarodni ugled, pre svega zbog uspona Nemačke, ali i zbog nezainteresovanosti Sovjetskog Saveza. Istovremeno je solunaštvo (koje je brutalno iskazao Puniša Račić revolverom u parlamentu) trajno remetilo odnose u novoj državi, a jugoslovenstvo je sve više tražilo republikansku federaciju, umesto krutog monarhijskog centralizma. Ukratko, Karađorđevići ni zbog spoljnih, niti zbog unutrašnjih razloga nisu mogli postati Habzburzi, tj. vladari multietničke države. S druge strane, zbog snage Kosovskog mita, osnivačke idejne konstrukcije srpske nacije, monarhija na Balkanu bila je prirodno upućena na jednu crkvu i na jedan narod. Uzgred rečeno, smešno je i pomisliti na mogućnost stvaranja jugoslovenskog plemstva. Slično američkom i irskom antimonarhističkom separatizmu, i hrvatski se uobličavao u naglašenom republikanskom obličju. Na njega je poslednji srpski monarh odgovarao militarističkim *ultima ratio*: „Ama, doći će njima Pera (Živković), oca im hrvatskog“ (Stanković, 1995:74). Rečju, u Evropi i u Jugoslaviji između dva svetska rata anahronizam krune postao je sasvim upadljiv, a sa jačanjem evropskih i domaćih republikanskih snaga različitog usmerenja (levičarskih i desničarskih) monarhija je postala nepovratna. Slom carevina značio je i slom klasičnih kraljevina, koje se sada u obliku konstitucionalnih monarhija kostimiraju novim neharizmatičkim sadržajima i bore za opstanak. Slom ruskog, nemačkog, austro-ugarskog i turskog carstva konačno je i nepovratno učvrstio evropsko republikanstvo. Na ruševinama dva zadnja multietnička carstva nastala je višenacionalna jugoslovenska monarhija, opterećena međunacionalnim i socijalnim sukobima i prožeta anahronizmom *dei gratia* u novoj republikanskoj Evropi. Uprkos unutrašnjim napetostima, Jugoslavija je bila najmaštovitija politička ideja koja je nastala i primenjena u Istočnoj Evropi (Stevan Pavlović), jer je značila raskid kontinuiteta beskonačnog stvaranja etničkih država, zasnovanih na tvrdokornom spoju jezičkog i verskog jedinstva, negovanog u školi, parohijskoj crkvi i u vojsci. Na ovom konzervativnom jedinstvu počivala je i srpska monarhija, pa je otuda upravo jugoslovenstvo, a ne nacionalizam, bilo njena radikalna antiteza.

Način ostvarenja jugoslovenske države više svedoči o državotvornom potencijalu raznih političkih kultura nego o njenoj nemogućnosti. Nacionalni, liberalni i levičarski otpori srpskoj kruni počeli su još 1920, a brutalno su obelodanjeni fašističkim atentatom 1934. u Marseju. Republikanci su bili otvoreniji prema prosvetiteljskom i evropskom okruženju, naročito nakon sloma evropskih carevina. Liberalni i komunistički antimonarhizam posvetovljavao je političku kulturu. Kod komunističke vlasti bila je na delu autoritarna

modernizacija i kosmopolitizacija, dok je obnovljeni poslesocijalistički višepartijski sistem normalizovao militantni nacionalizam. U opštem okviru oslobodilačke političke kulture tekao je dijalektički sukob balkanskog monarhizma i republikanstva. S druge strane, nacionalni konzervativci gledali su uvek u monarhiji branu ne samo protiv socijalizma i liberalizma, nego i protiv kosmopolitizma i internacionalizma. Kako isti kažu, monarhiju nisu ukinuli Srbi, nego je ova ukinuta Srbima u Jajcu. Idejnopolitička polarizacija ogledala se prilično jasno u podeli na monarhiste i republikance. Monarhizma nema izvan nacionalizma, dok je republikanstvo obuhvatalo i nadnacionalne struje.

Monarhistička konvertitska politička kulture Srbije

Već je spomenuto da je osnovni obrazac pravdanja novovekovnih srpskih monarhija bio jednostran i labilan. Srpske skorojevićevske dinastije i monarhije nisu se pravdale harizmom krvi (dugim redom nasleđa), već pretežno solunaštvom, tj. pravom na neograničenu vlast na osnovu osvedočenog ratnog učinka. Ratniku, ustaniku, po prirodi stvari, pripada neograničena vlast i plen. Svaka harizma se osvedočava, a u hroničnom ratnom stanju najviši ulog je rizikovanje života u borbi. Nakon obožavanja vladara – vojskovođe, sledila je njihova demonizacija. Nagli uspon neretko se završavao sunovratom. Spasitelji su lako postajali upropastitelji. U kriznim periodima otkazivanje lojalnosti vladaru bilo je samorazumljivo. Prevteljivost je bila uslov preživljavanja. Solunaštvo i konverzija su nerazdvojne strane srpske oslobodilačke političke kulture. U ovom sklopu javlja se apologija i detronizacija monarhije.

Ocena monarhije nije potpuna bez ocene monarhističke političke kulture u koju spada i nova monarhistička historiografija. Vrlo uopšteno rečeno, ova zadnja se nalazi u svojoj zoni između kolektivnog pamćenja i istorije. Savremena srpska historiografija je pod snažnim uticajem potreba sadašnjice ne uspevajući dovoljno da očuva rezervat i distancu od kolektivnog pamćenja koje oblikuju nove vladajuće snage. Vruće sećanje dominira nad hladnim, društvenointegrativno pamćenje se izmešalo sa istorijom. Ne samo što u „istoriografiji tranzicije“ nije prioritet razdvajanje istorije od pamćenja, nego se kod nas ne razvijaju istorija pamćenja i kultura sećanja, discipline koje se bave proučavanjem uticaja istorije, tj. analizom prisustva slike prošlosti u aktuelnoj svesti pojedinaca, grupa i nacija. Kultura sećanja je važan segment političke kulture. Aktuelnost monarhije naglo je izbila na videlo nakon sloma poslednjeg evropskog socijalističkog sistema u Srbiji 2000. godine. Vlast obnovljenog srpskog kapitalizma vratila je pretendentu na presto posed, doduše, bez dvorskog ceremonijala. Ponovno uvođenje u posed pretendenta na srpski presto trebalo je da još više istakne radikalni raskid sa „komunističkim periodom“. Iz istog razloga i srpski krupni kapital ubzano se pravoslavizira, naglašava patriotsku retoriku, a verovatno bi iz straha od levice prihvatio i monarhiju. Monarhija je „revoluciji iz 2000“ bila sredstvo za podvlačenje novog nultog časa.

U isto vreme u javnosti se aktivira uloga tzv. krunskog saveta, sa jasnim restaurativnim pretenzijama. Ovde je važno napomenuti da su apologete monarhije, ne manje od monarha, ogledalo političke kulture. Utoliko nije ni čudno što i monarhija ima svoju inteligenciju. Bilo bi pogrešno misliti da je presedan i paradoks to što se u Srbiji dobar deo monarhističke inteligencije regrutuje iz bivših uglednih komunista (P. Nikolić, R. Stojanović, V. Drašković). Ovaj proces samo je uži i manje značaj rukavac opšteg toka konverzije s leva u desno. Možda bi se mogao nazvati dvostrukom konverzijom. Nije, naime, reč samo o zaokretu od pravdanja socijalizma ka apologiji kapitalizma, nego i o obrtu od republikanstva ka monarhizmu. Ovi zaokreti različito se obrazlažu, a pravdanja duple konverzije trivijalizovana su. Bilo bi neopravdano isticati presedan ovih zaokreta. Stvari postaju manje zagonetne, ako se ima na umu da je u političkoj kulturi nestabilnog balkanskog prostora konverzija više pravilo, nego izuzetak. Najpre je J. Cvijić, a zatim i V. Dedijer, u naglašeno krutom boračkom mentalitetu uočio sklonost koja mu je potpuno oprečna. To je konvertitstvo ili dogmatsko preobraćanje kao sastavni deo dinarskog mentaliteta. Cvijić je pisao o konvertiranju i promeni vere usled seobe i teškog života (islamizovanje i katoličenje). Strasnu borbu protiv Turaka smenjivala su razdoblja prelaženja u tursku službu (Dedijer, 1991). U odnosu prema vođi konvertitstva je još trajnije i upadljivije. Ogleda se u kolebanju između oduševljenog prihvatanja i strasnog demonizovanja, od potpune odanosti do mržnje, od gole apologije do negiranja svakog učinka. Egzistencijalna ugroženost i pragmatizam, neobuzdane nade i razočarenja jesu neke od okolnosti koje mogu pomoći poimanju konverzije kao gotovo normalnog segmenta političke kulture, a ne kao nenadanih zaokreta, koje treba moralistički osuđivati. To što i Tito, kao žrtva osvete bivših lakeja, nije prošao bolje od srpskih kraljeva samo svedoči o konverziji kao procesu dugog trajanja.

Prvi zadatak kritičke istorije nije brisanje vlastite prošlosti, nego kritički zaborav njene lažne slave. Kakav je zaborav aktivan u poslesocijalističkom svetu? Samo naizgled je prirodan i spontan. Rušenje Titovih spomenika i masovnu osudu socijalizma kao totalitarne prošlosti, prati ćutanje o vlastitoj upletenosti u bivši režim. Iz ove napetosti rađaju se nove isključivosti prenaplašenog pokajanja: nova lojalnost dokazuje se žestokim demonizacijama socijalizma. Praćena je iskrivljenim samopoimanjem konvertita kao žrtava socijalizma ili unutrašnjih disidenata. Suočavanje sa prošlošću odvija se na javnom društveno poželjnom ceremonijalnom planu antikomunizma. Antikomunizam je okvir novog poretka sećanja, ali i zaborava. To je nekažnjeni prostor za pokazivanje vlastite demokratske usmerenosti i lojalnosti novom duhu vremena, dok je na planu pojedinačne biografije suočavanje sa komunističkom prošlošću, ne toliko tabuizirano koliko ignorisano kao nebitan detalj biografije. I ovde je stvorena prećutna zajednica zaborava konvertita oko gledišta da je komunistička prošlost nebitna, slučajna i prolazna epizoda koju ne treba

spominjati.

Bilo bi pogrešno zaokret ka monarhizmu objašnjavati samo nepostojanošću idejnopoličkog opredeljenja usled egzistencijalne ugroženosti. U svakoj krizi javlja se zov za jedinstvom čiji je simbol harizmatički junak i nepogrešivi vođa. Oдавно je uočeno da rasulo stvara potrebu za ocem nacije, nepogrešivim autoritetom, stožerom okupljanja i neprikosnovanim nacionalnim simbolom. Manje ili više iracionalizovano jedinstvo grupe (klase, nacije, rase) traži čelnike naročitog soja. Krajem osamdesetih godina XX veka lični znamen srpskog jedinstva još uvek je mogao da predstavlja komunistu, da bi se početkom XXI veka nacionalna potreba Srba radikalizovala u još neodgovornijem pravcu i počela da iskazuju u restaurativnom zovu za kraljem, jer je nacija obezglavljenija i u državnom pogledu razbijena. Iznova se sugerira da nacija ne može biti bez poglavara čiji autoritet treba bezuslovno osigurati, a u ovom momentu ta potreba kostimira se ustavnom monarhijom. Potreba za kraljem pravda se i savremenom nestabilnom političkom strukturom koja je lišena nadpartijske instance. Načelo „Kralj kraljuje, a ne vlada“ – tvrde savremeni monarhisti ublažilo bi nestabilnost države nastalu usled stranačkih sukoba. Briga za državno jedinstvo kod mnogih je pobudila sumnju u republikanstvo. Udeo bivših komunista u krunskom savetu i oko njega može takođe biti svedočanstvo dvoznačnosti domaće političke kulture, uprkos tome što je konverzija normalizovana. Možda i otuda što se opaska da je najteže prvi put prevjeriti na svakoj novoj prekretnici iznova potvrđuje. Zalaganje bivših komunista za monarhiju može se, kao uostalom i kod ostalih konvertita i renegata, tumačiti kao izraz prenaplašenog pokajanja radi dokazivanja nove lojalnosti, ali i kao spontana psihološka čvrstorukaška reakcija. Naime, što su bile veće nade, to je bolnije otrežnjavanje i dublje razočarenje. Kao da su se najvatreniji, a ne najdosledniji komunisti najbrže i razočaravali. Intelektualci ova kolebanja iz ekstrema u ekstrem samo naizgled veštije osmišljavaju i pravdaju kvazikonstitucionalnom frazeologijom (demokratiji je potrebno da „kralj kraljuje“), ili konzervativnom retorikom („bog, kralj, domaćin“). Bar za sada ostaje opori ukus „patriotizma“: ako je u pitanju nacionalno jedinstvo žrtvovaćemo i odgovornost poglavara.

Fazit

Iz rečenog ne sledi da je novovekovna srpska monarhija bila od početka istorijski nefunkcionalna, a još manje da je uvek bila anahrona. Funkcionalnost srpske monarhije treba pažljivo raščlanjavati i istorično tumačiti uklapajući je uvek u širi sklop okruženja i dominantne političke kulture svakog užeg istorijskog razdoblja. U celini uzev, srpska monarhija u XIX veku nije imala alternativu, a u otporu Osmanskom carstvu potvrdila je državotvornu ulogu. Sa epohalnim zemljotresnim promenama sveta nakon Prvog svetskog rata labilna monarhija bila je osuđena na propast. Jugoslavija između dva svetska rata, bila je anahrona zbog monarhizma, a ne zbog jugoslovenstva, a u XXI veku povratak kruni direktno ide „uz nos“ istoriji. Teško je

naći državu koja se, nakon poluvekovnog republikanskog razdoblja, vratila monarhiji. Vaspostavljanje monarhije u Srbiji samo bi osnažilo stereotype o nepopravljivom balkanizmu nacije. Da li je savremeno prizivanje monarhije samo pokušaj obnove mitske oslobodilačke slave u sadašnjici koja nema šta drugo da slavi? Ili je, možda, govor o srpskoj monarhiji upadljiv zato što je od nje jako malo preostalo u kolektivnom pamćenju. Mitska monarhija najpre se izgubila u komunističkoj autoritarnoj modernizaciji, a danas je ugrožava i neherojsko pamćenje globalizacije. Konačno, da li monarhiju treba čuvati samo zbog identiteta njenih čuvara-istoričara? Ili je, kao i svakoj sadašnjici, i srpskom kapitalizmu potrebna slavna pozadina u kojoj oskudeva, a koju treba stvoriti bar rekonstrukcijom monarhijske prošlosti. Uprkos rečenom, savremeni monarhisti mogu biti korisni, jer nas podsećaju na oprez i potrebu raspoznavanja prurušenih verzija monarhizma?

Literatura:

Dedijer, Vladimir (1991): „Veliki buntovnik Milovan Đilas – prilozi za biografiju“, Beograd, Prosveta.

Habermas, Jürgen (1987): „Vom öffentlichen Gebrauch der Historie, in „Historikerstreit“ - Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung“, München, Piper.

Hauke, Franz (1913), „Die geschichtlichen Grundlagen des Monarchenrechts, Ein Beitrag zur Bearbeitung des österreichischen Staatsrechts“, Wien, W.Braumüller.

Jovanović, Slobodan (1925), „Ustavobranitelji – i njihova vlada 1838-1858“, Beograd, Napredak.

Kantorowicz, Ernst, H. (1990): „Die zwei Körper des Königs – Eine Studie zur politischen Theologie des Mittelalters“ (prevod s engleskog), München, Deutsche Taschenbuch Verlag.

Kern, Fritz (1914): „Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter“, Leipzig, K.F.Koehler.

Kuljić, Todor (1994): „Oblici lične vlasti – Sociološkoistorijska studija o ideologiji i organizaciji uticajnih evropskih oblika lične vlasti od antike do savremenog doba“, Beograd, Institut za političke studije.

Kuljić, T. (1998): „Tito – Sociološkoistorijska studija“, Beograd, Institut za političke studije.

Niče, Fridrih (1979): „O koristi i šteti istorije za život“ (prevod s nemačkog), Grafos, Beograd.

Nora, Pierre (1989): „Between Memory and History: Les Lieux de Memoire“ (prevod sa francuskog), Representations 26, Spring.

Ribar, Ivan (1965): „Iz moje političke suradnje (1901-1965)“, Zagreb, Naprijed.

Stanković, Đorđe (1995): „Nikola Pašić i Hrvati (1918-1923)“, Beograd, BIGZ.

PIŠE: OLGA POPOVIĆ OBRADOVIĆ

ZBOG MNOGIH ZABLUDA KOJE SRPSKI NAROD ČUVA U ISTORIJSKOM PAMĆENJU O "ZLATNOM DOBU" SRPSKE DEMOKRATIJE (1903–1914), *HELSINŠKA POVELJA* OBJAVLJUJE SERIJAL KOJI AUTENTIČNIM CITATIMA PRIPADNIKA TADAŠNJE POLITIČKE ELITE OSVETLJAVA OSNOVNE KONTROVERZE VEZANE ZA PREDSTAVU O SRBIJI OVOG DOBA KAO TIPIČNOJ EVROPSKOJ LIBERALNOJ DRŽAVI.

S OBZIROM DA SU U SRBIJI, IZMEĐU OSTALOG, AKTUELNE I RASPRAVE O OBNOVI MONARHIJE U OVOM BROJU OBJAVLJUJEMO RELEVANTNE STAVOVE NA TU TEMU IZ TOG VREMENA.

UREDNIŠTVO

Odnos prema kralju i monarhiji

"Posle 29. maja, dana kada je Srbija videla da je jedan vladar (ma kakav on bio) poleteo glavačke kroz prozor, sa neprikosnovenošću i prestižom monarhovim (je) svršeno." "I da monarhija u Srbiji živi još 1000 godina, vladar ne može više dostići raniji prestiž", zaključio je nakon Majskog prevrata naprednjački prvak, Pavle Marinković, koji je pripadao grupi, inače u Srbiji veoma malobrojnoj, pravih, doktrinarnih monarhista. Na sličan način razmišljao je i njegov stranački kolega, profesor Živojin Perić. Ono što je po njima, ovaj princip 1903. istinski dovelo u pitanje, to je bilo brutalno kraljoubistvo, posle kojeg izvršioce nije stigla kazna, nego slava i vlast. Ubistvo kralja Aleksandra, smatrao je Živojin Perić, bilo je "uništenje *nec plus ultra* monarhijskog principa" i to pre svega zato što radikali, kao nosioci vlasti u novom režimu, nisu kaznili ubice kralja, već su ih, naprotiv, slavili, odlikovali i pretvorili u vrhovnog političkog arbitra u zemlji.

Ali, spektakularna brutalnost ubistva poslednjeg Obrenovića koju su Marinković i Perić imali u vidu, kao i politička moć kraljoubica, nisu bile jedino čime je 1903. godine osporena neprikosnovenost vladalačke vlasti u Srbiji. Autoritet monarhije dovodile su u pitanje, manje ili više otvoreno, i same političke stranke, odnosno

narodno predstavništvo.

Majskim prevratom Srbija je ostala bez kralja i našla se u neustavnom stanju. Jedina zakonita dinastija ugašena je. Odmah je formirana privremena, tzv. revolucionarna vlada, koja je uživala poverenje vojske u čijim se rukama našla stvarna politička moć u zemlji. Preuzimajući na sebe vršenje kraljevske vlasti, privremena vlada je sazvala narodno predstavništvo i stavila mu u zadatak izbor novog kralja i donošenje odluke o pitanju ustava.

Nakon što je proglasilo da se "u oceni događaja od 29-og maja, prihvata i s oduševljenjem pozdravlja novo stanje, koje je nastupilo kao posledica toga događaja i složno i jednodušno proklamuje potpuna zajednica osećanja između srpskog naroda i celokupne srpske vojske", narodno predstavništvo je pristupilo poslovima koje mu je vlada stavila u zadatak, ali je promenilo njihov redosled i, prvo donelo novi ustav, a tek potom izabralo novog kralja.

Tako se narodno predstavništvo 1903. godine pretvorilo u revolucionarnu konstituantu i Ustav od 1903. donelo samostalno, kao suverena ustavotvorna vlast. Tek potom je izabralo novog kralja, Petra Karadjordjevića, pri čemu mu je stupanje na presto izričito uslovljeno pristankom na Ustav. Tako je Ustav od 1903, zapravo, ustanovio kraljevsku vlast i definisao je kao sekundarnu, izvedenu iz volje predstavničkog tela.

Pitanje izbora vladaoča faktički je bilo rešeno još pre sazivanja narodnog predstavništva, s obzirom na to da je vojska, odmah nakon ubistva Aleksandra Obrenovića, proglasila, tačnije izvikala, Petra Karađorđevića za novog kralja Srbije. Svojom odlukom, konstituenta je praktično samo potvrdila izbor koji je već bila napravila vojska, dajući mu tako legitimitet narodnog izbora.

Time je, kao rezultat ubistva poslednjeg vladara prethodne, dinastije Obrenovića, u Srbiji 1903. godine osnovana nova dinastija – dinastija Karađorđevića.

Sama okolnost da je 1903. novi kralj bio izabran, nije predstavljala nikakvu novinu u političkoj istoriji Srbije. Naprotiv, ona je samo potvrđivala da izborno načelo u srpskom monarhizmu ima prednost u odnosu na nasledno. Svi vladari, izuzev Mihajla i Aleksandra Obrenovića, došli su na presto putem izbora. Ni sam čin prevrata, uključujući tu i ubistvo vladaoča, takođe nije bio bez korena u tradiciji srpskog monarhizma, iako je svojom brutalnošću bio bez presedana. I jedno i drugo – izbornost i nasilna smena na prestolu – bili su samo novo svedočanstvo o odsustvu svake ideje o božanskom ili istorijskom pravu kao izvoru legitimiteta vladalačke vlasti u Srbiji, zbog čega je čak i ideja o krunisanju Petra I, kao čin religioznog karaktera, nailazila na otpor.

U samoj skupštini, često je dolazilo do otvorenog relativizovanja monarhijskog principa. Monarhizam kod nas ne postoji, a "verovatno se više neće moći ni stvoriti", jer u ovo "demokratsko vreme" "monarhijsko osećanje slabi i opada čak i u starim, viševkovnim monarhijama". "Niko od nas ne veruje da Kralj svoju vlast ima s neba i od Boga... Po našim pojmovima,

u dolasku Petra za kralja ima isto toliko božanskoga prava koliko i u dolasku g. Pašića za Predsednika Ministarstva". "Mi Kralja smatramo više manje samo kao državnog službenika", objašnjavao je šef srpskih liberala Veljković, dodajući tome još i činjenicu da je "od vladalaca i šefova naše nove države polovina (je) pobijena, a druga polovina prognana i naterana da se potuca po tuđini".

Iza ovog Veljkovićevog, radikalnog, direktnog i otvorenog relativizovanja monarhije u Srbiji, krio se republikanizam, koji, uprkos nesumnjivim republikanskim tendencijama, dominantna politička svest u Srbiji toga doba još nije bila prihvatila kao legitimnu političku opciju. U demonstriranju privrženosti kralju i dinastiji najrevnosniji su bili vladajući radikali. Oni su komentare poput navedenog Veljkovićevog, diskreditovali kao "kosmopolitizam" i "republikanstvo". Međutim, suštinu njegovih argumenata ni oni nisu doveli u pitanje, nego su umesto neukorenjenosti samog monarhijskog načela, u njima videli dokaz specifične sadržine koju to načelo ima u srpskoj političkoj tradiciji. Neki od njih isticali su ideju o neophodnosti postojanja jakog vođe u epohi borbe za nacionalno ujedinjenje, dok su drugi isticali potrebu za očinskom zaštitom koju narod, odgojen u patrijarhalnom duhu, očekuje od kralja. Na ovaj ili onaj način, i jedni i drugi su vladalačku vlast, odnosno njen opstanak, uslovljali narodnim poverenjem. Otud izbornost, česte smene na prestolu – "kod nas su se vladaoци po katkad menjali češće nego vlade u drugim državama" (Lj. Radovanović) – pa i nasilje nad vladaoцем, kao svojevrsna potvrda da izbornost i narodno poverenje imaju primat nad naslednim načelom. Sve ovo je imao u vidu francuski poslanik u Srbiji kada je, nakon prevrata republikanski pokret ocenjivao kao prilično rasprostranjen, očekujući da u bliskoj budućnosti postane značajna politička činjenica. On je kompatibilan s demokratskim i egalitarnim osećanjima velike većine naroda u Srbiji (isto kao i u Bugarskoj), zbog čega će u bliskoj budućnosti osvojiti širok politički prostor – bio je uveren francuski poslanik.

Parlamentarna praksa je gotovo svakodnevno pružala svedočanstva o percepciji kraljevske vlasti kao institucije koja se ne podrazumeva sama po sebi i koju političke stranke u svakom trenutku mogu dovesti u pitanje. U upornoj i jalovoj borbi za slobodne izbore, opozicija je, pozivajući kralja da u borbi protiv većine upotrebi svoje ustavne prerogative, pretećim tonom tražila od kralja da bude "čuvar Ustava i morala". To je poziv na "državni udar", napadali su ga većinski radikali. Ako kralj ni to ne treba da radi – odgovarala je manjina – "pa kakve su mu onda funkcije... zašto kralj postoji?" "Ako kralj neće slobodne izbore... on, u našim očima prestaje biti Kralj svih Srba, već postaje Kralj samo jedne političke partije. I mi ćemo se onda prema tome faktu i opredeljavati." Ili: "Njegovo dosadašnje pasivno posmatranje vladinih

nedela biće zaboravljeno, ako obezbedi narodu slobodne izbore..." U protivnom, on "daje maha građanskom ratu i revolucijama..."

U ovom nastojanju manjine da aktivira kralja u funkciji garanta slobodnih izbora artikulisao se zapravo jedan specifičan koncept aktivnog vladaoца, čiji su autori ozbiljno naginjali republikanizmu i stoga su kralja razumeli kao šefa države čije prerogative imaju praktičnu, a ne simboličku vrednost i svrhu i koji, shodno tome, ima i odgovarajuću odgovornost; onu odgovornost koju ima šef države čija se vlast temelji isključivo na suverenoj volji naroda.

PITANJE LIČNOG AUTORITETA KRALJA PETRA. JEDAN SLUČAJ IZ PRAKSE

Jedan slučaj iz 1908. godine izoštrio je problem autoriteta monarhije kao institucije nakon 1903. godine i, posebno, ličnog autoriteta kralja Petra I Karadjordjevića. Reč je o slučaju protivustavnog povećanja kraljeve civilne liste koje su u skupštini branili vladajući radikali, očigledno kao pokušaj korumpiranja vladalačkog doma. Suočeni sa sve snažnijom i organizovanijom opozicijom, a zazirući od njegove političke uloge, vladajući radikali su nastojali da kralja vežu za sebe, opredeljujući se za protivustavno materijalno zadovoljenje kralja kao obeštećenje za njegovu političku pasivnost. U predlog budžeta za 1908. vlada je unela jednu sumu novca koju je trebalo odobriti kralju "na ime apanaže za Prestolonaslednika" i "izdržavanje članova Kraljevskog doma". Radilo se, stvarno, o povećanju kraljeve civilne liste koja se, međutim, po ustavu, nije mogla određivati budžetom, nego samo posebnim zakonom. Da je u pitanju bilo protivustavno povećanje civilne liste bilo je nesumnjivo i vlada je na primedbe koje su joj u tom smislu stavljali poslanici manjine uglavnom ostajala bez komentara.

Pitanje apanaže dodatno se komplikovalo i zaoštrilo od trenutka kada je u januaru 1908, prestolonaslednik uputio jedno pismo skupštini, koje je njen predsednik, Ljuba Jovanović, ne samo odbio da pročita nego čak propustio i da skupštinu o njemu obavesti. Pismom, koje je inače u celini objavljeno u beogradskoj štampi, prestolonaslednik Djorđe želeo je da saopšti skupštini da odbija da primi apanažu koju vlada predlaže, kao i da je o tome već obavestio predsednika vlade Nikolu Pašića.

"To što ste vi hteli, to znači da se podmiti jedan kralj srpski", konstatovao je tim povodom jedan poslanik Samostalne radikalne stranke, izražavajući uverenje u kome je celokupna opozicija bila jednodušna. "G. Pašić, po svojoj staroj navici... da nudi bakšise i da ih prima, uneo je u budžet i ovaj bakšiš-peškeš...", rekao je jedan drugi poslanik. A Voja Veljković prokomentarisao je Pašićev postupak sledećim rečima: predsednik vlade "veruje u svemoć novca" i stavlja kralja "u onaj isti red ljudi u koji stavlja i lovce klase, koncesionare i

liferante”.

Međutim, ništa manje otvoreno i direktno opozicija je govorila i o moralnoj odgovornosti samog kralja. Samostalski šefovi, Ljuba Stojanović, Ljuba Davidović i Jaša Prodanović, svedočili su o činjenicama, neopovrgnutim ni sa jedne strane, koje su pokazivale da je između kralja i Pašićeve vlade već godinu dana postojao sporazum da se protivustavnim putem, koji je uključivao manipulaciju s ličnošću prestolonaslednika Djordja, izdejstvuje povećanje civilne liste. U svetlu te činjenice, smatrali su samostalci, postaje jasnija kraljeva tolerancija prema postupcima vlade kojima se očito narušavao “ustav i javni moral”. Štaviše, oni su verovali da je i sam dolazak Pašića na vlast, dve godine ranije, bio rezultat sporazuma o civilnoj listi. Apanaža je bila “unapred data... kralju kao nagrada za neparlamentarno dovođenje Pašićeve vlade na vlast”, konstatovao je Prodanović.

Bila je to otvorena optužba kralja Petra da položaj vladaoca upotrebljava za zaštitu sopstvenog finansijskog interesa, kome je podredio interes države i naroda. “Mi možemo slobodno kazati da je naš vladalac najbogatiji čovek u Srbiji”, skretao je pažnju Ljuba Stojanović. Dvor “neskromno troši”, ocenjivao je Dragoljub Joksimović; umesto da zida “raskošnu crkvu na Topoli kao grobnicu za sve Karadorđeviće”, trebalo bi “da zida crkvu prema svojoj kesi”. U isto vreme u Srbiji vlada “strahovita pojava umiranja od gladi”; čak i “bogata Mačva gladuje”; glad je “tako strahovita da... preti da narod strahovito pokosi”, upozoravali su mnogi poslanici. “Jednaka je potreba stomaka za sve; kakav je moj stomak, takav je i Kralja Petra”, govorilo se u skupštini. Dok se kralju dodeljuje apanaža, “u Srbiji ‘raju siromašnog čoveka’... ugnjezdio se jedan opak neprijatelj” – glad, pisao je *Odjek*.¹

Opozicija se, međutim, nije zadržala samo na kritici, nego je kralja – kao i onda kada ga je pozivala da ustane u zaštitu “pravne države” od “diktature većine” – opominjala na njegove vladalačke dužnosti i konsekvence s kojima će se suočiti ako se o njih ogлуši. Te konsekvence uključivale su i mogućnost revolucije, pa i nove fizičke egzekucije. Dužnost je kralja Petra, isticali su poslanici opozicije, da bude skroman, isto onako kako su skromni, s jedne strane, narod nad kojim vlada, a s druge, rezultati njegove dosadašnje vladavine u Srbiji. On mora biti svestan da neskromnošću svojih prohteva rizikuje da izgubi krunu, poručivali su oni. Kralju treba “otvoreno” reći: “Veličanstvo odrecite se Vašega zahteva apanaže, Srbija je zemlja sirotina... Pomislite samo da ste vi skorašnji Kralj u ovoj zemlji i da imate tek da tečete ljubav naroda nad kojim vladate... Nemojte jednim neopravdanim zahtevom dražiti protivu sebe narod...” “Često puta sud koji se na tome forumu (naroda- prim. O.P.) pripremi i izrekne opasniji je od svakog drugog suda”. Kralju treba reći: Gospodaru, ti još nisi uspeo da za svoje ime i za svoju vladavinu vežeš kakvu nacionalnu tekovinu državnu, i za to se narod ne oseća obaveznim da predlog tvoje vlade primi.” Srpski kralj treba da

ima u vidu da je narod u Crnoj Gori i Srbiji razdvojen “čitavim ambisom” samo zato što se ne slažu njihove dinastije – “ranije Petrović i Obrenović, sad Petrović i Karadorđević”. “E pa gospodo, ja mislim da je to već dosta, pa i suviše”. Narod ima prava “da se jednom razuzda i da vikne onom koga se tiče: ... i ja kao narod imam pravo da se čujem i da zahtevam...”

Brojni poslanici išli su tako daleko da su isticali nesigurnost ne samo krune nego i glave kralja Petra. Oni su ga podsećali na Francusku revoluciju koja je izbila jer je “gladan narod (je) hteo da vidi na šta se rasipa narodni novac” (Prodanović), na sudbinu Luja XVI (Prodanović, Radoslav Agatonović), ali i na ostale primere “pogibije” “raskalašnih kraljeva” (Prodanović, Sima Katić).

Tako je pokušaj vlade da u sukobu s ujedinjenom opozicijom osigura podršku kralja povećanjem njegove civilne liste, od jednog pravno-političkog pitanja prerastao u pravu aferu, koja je u središte pažnje postavila dvor, isprovocirala sveobuhvatnu problematizaciju pitanja kraljevske vlasti pod Petrom Karadorđevićem i, kao rezultat, jasno pokazala njenu suštinsku slabost. Sama odluka vlade da u svom sukobu s manjinom potraži podršku kralja svedočila je, doduše, o značaju kraljevih “simpatija” u odlučivanju o sudbini vlade. Međutim, način koji je vlada izabrala da utiče na kraljevo opredeljenje kao i reakcija opozicije koja je usledila, svedočili su o percepciji kralja Petra kao ustavnog nosioca određenih prerogativa vlasti čiju (ne)upotrebu treba staviti u službu ovog ili onog političkog interesa i u kom cilju je legitimno upotrebiti sva sredstva – počev od novca do upozorenja, pa i pretnji revolucijom i ubistvom. U tom smislu, između slučaja apanaže i apela opozicije kralju da na strani manjine interveniše u političkom životu postoji očigledan paralelizam. I vlada i opozicija imale su isti praktično-politički cilj: pribaviti podršku kralja. Način na koji se taj cilj pokušao postići pokazao je, međutim, potpuno odsustvo uvažavanja ne samo ličnog nego i vladalačkog dostojanstva Petra Karadorđevića. Što se tiče same opozicije, odnosno njenog najvećeg dela, slučaj s apanažom samo je izoštrio, odnosno na brutalniji način izrazio, još jednu dimenziju njenog odnosa prema kralju Petru – onu istu koja se mogla uočiti u njenim ultimativnim zahtevima kruni da se aktivira u političkom životu. Reč je o tendenciji da se kraljevska vlast pod Ustavom od 1903, kao takva, relativizuje. Bila je to jedna od najotvorenijih manifestacija nepriznavanja načela neprikosnovenosti i neodgovornosti krune od strane srpske skupštine, iz koje je, iako implicitno, proizlazila i relativizacija monarhijskog načela kao takvog.

Napomena:

¹ *Odjek* je napravio aluziju na knjigu H. Viviana, *Serbia the poor's man's paradise*, koja je u Srbiji bila dobro poznata još iz vremena objavljivanja, 1897.

Papa koji je promenio svet

PIŠE: SLOBODANKA AST

“Slovenski papa” je po nekima najveći papa XX veka, ali po drugima i najprotivrečniji papa XX veka

Sahrana pape Vojtile pretvorila se u planetarni događaj, sasvim u skladu sa pretenzijama Vatikana o univerzalnoj misiji i papi kao duhovnom lideru sveta. Bio je to najveći državnički skup ikad vidjen na tlu starog kontinenta, kao i medijski spektakl sesildemilovske scenografije: sahrani je prisustvovalo oko 200 svetskih lidera, predsednika, premijera, krunisanih glava i vrhovnika drugih konfesija. Sahrana Jovana Pavla Drugog, “najprepoznatljivijeg lica XX veka” i jednog od ključnih istorijskih protagonista epohe potvrdila je da je Papi Vojtili pošlo za rukom ono što nije uspeo niko drugi: bio je stvarno svetski lider, verovatno najpopularniji papa u istoriji.

Papa Vojtila je bio politički aktivista, pacifista, antiglobalista i apsolutista, zakleti branitelj teološkog konzervativizma. Taj “slovenski papa” po nekima je najveći papa XX veka, ali po drugima, i najprotivrečniji papa tog veka. Ralf Derendorf, naučnik nespornog ugleda kaže da je papina baština “priča velike jačine i značajne slabosti”. I teolog Hans King govori o “poljskom papi” kao o “papi sa mnogo velikih talenata i mnogo pogrešnih odluka”. Dobijao je različite epitete i - etikete: reformista, konzervativac, modernista, reakcionar...

Odavno na tronu Svetog Petra nije bilo tako uticajnog i tako popularnog pape kao što je to bio ovaj “slovenski papa”. “Njujork tajms” ga je još osamdesetih nazvao - geopolitičkim papom.

Jedna škola mišljenja tvrdi da je “poljski papa” odlučujuće doprineo osvajanju slobode; to mišljenje dele i neke od ključnih ličnosti ove epohe: od Leh Valense i generala Vojćeha Jaruzelskog, do Mihaela Gorbačova i Džordža Buša, seniora. General Jaruzelski je rekao da je to bio detonator velikih političkih promena. I Mihail

Gorbačov je posle raspada Sovjetskog saveza odao papi svojevrsno priznanje: “Sve što se desilo u istoriji Evrope poslednjih godina ne bi bilo moguće bez pape”.

SLOBODA OD STRAHA: Taj “*Il Papa slavo*” možda će najviše ostati upamćen po svojoj poruci Poljacima: “Nemojte se plašiti!” U tami hipokrizije, konformizma i straha, on je svoje zemljake učio hrabrosti i heroizmu. Na taj način on je usmerio hiljade ljudi da i težak život žive dostojanstveno, ocenio je Adam Mihnjik.

Počelo je prvom papina posetom Poljskoj 1979: bili su to zaista deset dana koji su potresli svet. Tokom tih deset dana papa je održao četrdeset propovedi, predavanja, govora čija suština je bila - živeti uspravno, boriti se za slobodu, ne plašiti se, suprotstaviti se se komunističkoj “kulturi laži”, kako je to jednom rekao Vaclav Havel. Vojtila je otvoreno govorio o “pravu na slobodu...o unutrašnjoj slobodi...o slobodi od straha...

Bilo je to hodočašće bez presedana: papa je govorio o ljudskom dostojanstvu, o slobodi, o revoluciji duha, a ne vaskrsenju... Blagosiljao je radnički sindikat “Solidarność”, upozoravao lidere da borbu vode mudro, strpljivo, hrabro, ali bez krvoprolića... Slušali su ga milioni: vernici, laici, radnici, intelektualci, sindikalci, seljaci, nomenklatura.

Poljaci su posle papine posete shvatili da predstavljaju moćnu većinu, došlo je do “psihološkog zemljotresa i masovne političke katarze”. Bio je to početak kraja sovjetske vladavine.

Većina savremenih istoriografa smatra da su papa Vojtila i Ronald Regan najzaslužniji za pad komunizma. Skeptici među istoričarima ipak nisu skloni jednostavnim tumačenjima po kojima su ta dva velika (bivša) glumca podigla gvozdenu zavesu i označila

kraj svetskog poretka čiji je scenario napravljen na Jalti. Sovjetski režim se po njima srušio pre svega zbog svojih ekonomskih i socijalnih protivrečnosti.

U jednom se svi slažu: Jovan Pavle Drugi bio je veliki zaštitnik ljudskih prava i ljudskog dostojanstva, moćan glas protiv socijalnih nepravdi.

GODINE OTPORA: Kao sveštenik u Krakovu u prvim posleratnim decenijama, Vojtila se nije direktno politički angažovao: primenjivao je strategiju "kultura pre svega" - držanjem časova filozofije, organizovanjem "letećeg univerziteta" i tajnih kružoka pružao je otpor komunističkom režimu koji je Poljacima nametao "novo čitanje" poljske istorije i kulture. Ulagao je ogroman trud u organizovanje pozorišnih, književnih, verskih, pa i ilegalnih kurseva na Jagjelonskom univerzitetu u Krakovu. imao je tajnu mrežu za rasturanje antirežimskog materijala širom čitave Istočne Evrope, rukovodio je čak štrajkovima gladju, finansijski pomagao "Solidarnost", spasavao disidente zatvora...

Akcentat njegovih predavanja je bio na kulturi, istoriji, etici i - solidarnosti. Bio je to zapravo sjajan temelj budućeg "civilnog društva".

Poljsku varijantu komunizma papa je uzdrmao pokazavši da zapravo crkva ustaje u odbranu radničkih prava, a ne partijska birokratija koja osluškuje direktive iz Kremlja. "Solidarnost" je bila njegova velika inspiracija. Papa Vojtila je voleo da u svojim propovedima i često vrlo intelektualno sročnim enciklikama, papinim

poslanicama biskupima i katoličkim vernicima, govori o pravima radnika organizovanim u sindikate i partije, o pravom dostojanstvu rada. Kao i klasični socijalizam, i njegovo učenje je imalo dinamizam i energiju masovnog pokreta.

ANTIGLOBALISTA: Papa Jovan Pavle Drugi je bio antiglobalista pre nego što su ovu ideju prihvatili laički liberali i pre nego što je ovo postao masovni pokret: nije bio "u ljubavi" sa Amerikom, elokventno je govorio protiv "divljeg kapitalizma" i "materijalističke civilizacije", potrošačkog duha, sebičnosti, preterane razvijenosti: "Amerika ima sve, sem ideja". Nedovoljno je poznato da je Jovan Pavle Drugi u mnogim svojim propovedima oštro kritikovao "korumpirani savez" bogatih, vojne vrhuške i ultrakonzervativne crkvene hijerarhije. Južnoameričkim diktatorima umeo je da čita bukvice o ljudskim pravima i slobodi govora. Papa je digao glas protiv dugova trećeg sveta, kao i protiv "skandalozne trgovine oružjem". Njegove poruke bile su rukavica bačena liberalnoj savesti čovečanstva.

Papa Jovan Pavle Drugi nesumnjivo je bio i čovek mira: među prvima je digao glas protiv aparthejda u Južnoj Africi, u Londonu je 1982. govorio protiv rata na Foklandima, 2003. godine je vrlo decidno osudio napad na Irak, u Japanu je njegova poruka bila nedvosmislena: "Nikad više Hirošima! Nikad više Aušvic!" Papa je po ovim pitanjima, ali i drugim, javno kritikovao i Džordža Buša i Tonija Blera, otvoreno im je

Izvinjenje za grehe prošlosti

Papa Jovan Pavle Drugi je 2000. godine javno izgovorio *Mea culpa*, priznavši istorijske greške "u ime hrišćanstva" počinjene tokom duge istorije katoličke crkve - od inkvizicije do današnjih dana nad disidentima i pripadnicima drugih vera. Pedantni analitičari su uočili da je papa tom prilikom govorio o greškama "sinova i kćeri crkve", ali ne i same crkve koja po doktrini ostaje nepogrešiva.

"Il Papa slavo" će u istoriji ostati zabeležen i kao prvi papa koji je ušao i u sinagogu i u džamiju. Sociolog religije Mirko Djordjević ga naziva "hrabrim papom": nudio je viziju Hristove globalizacije sa svim bogatstvom različitosti. On je prvi pokušao da ublaži "sudar civilizacija", smatraju neki analitičari.

Papa Vojtila je pružao ruku i nehrišćanski religijama, nastojao je da povede ekumenski razgovor o saradnji svih religija i svih crkava... Imao je vrlo dobre odnose sa većinom muslimanskih verskih lidera, ali je njegov najveći uspeh, istinski istorijski podvig, promena odnosa sa Jevrejima.

Kada je početkom 2000. godine papa Jovan Pavle Drugi *urbi at orbi* objavio da se izvinjava za sva zla i nepravde koji su učinjeni u ime katoličke crkve i kada je na Trgu svetog Petra u Rimu zatražio oprostaj za sve grehove i počinjeno nasilje bio je to događaj od istorijskog značaja: papa Jovan Pavle Drugi je mislio i na Aušvic, kada je Vatikan hladno posmatrao "konačno rešenje jevrejskog pitanja", ali i na istorijsku povezanost antisemitizma i crkve. Papa je eksplicite tražio oprostaj za vekovni progon Jevreja. Rekao je da su Jevreji "naša starija braća u veri". Izvinio se pravoslavcima i muslimanima zbog krstaških ratova, izvinio se i svetu nauke i priznao da inkvizicija

nije smela da osudi Galileja. Sve to su ogromni koraci u prevazilaženju vekovnih grehova Rimokatoličke crkve koja je zapravo usporila razvoj čovečanstva.

Eli Vizel je često naglašavao da zahvaljujući Jovanu Pavlu Drugom hrišćansko-judejski odnosi nikad nisu bili bolji. Nijedan papa u istoriji nije toliko govorio protiv antisemitizma i rasizma. Za vreme ovog pontifikata suštinski je promenjena katolička doktrina: Jevreji nisu krivi za Hristovu smrt, hrišćanstvo nije zamenilo judaizam kao Božju religiju. Judaizam ima svoj sopstveni integritet i on je paralelan sa hrišćanstvom. Papirić sa ovom porukom papa je stavio između kamenova na Jerusalimskom Zidu plača. Ovim gestom je poništio 2000 godina hrišćanskog učenja.

Izvinio se pravoslavcima i muslimanima zbog krstaških ratova, izvinio se i svetu nauke i priznao da inkvizicija nije smela da osudi Galileja.

Poznato je da je neostvarena želja "slovenskog pape" bila da poseti Moskvu, "treći Rim", kako u Vatikanu zovu rusku prestonicu, aludirajući na istorijski treći centar hrišćanstva (drugi je Konstantinopolj). Ruski vaticanista Anatolij Krasikov veruje da je "Rusija ispirisala duboki hrišćanski identitet pape Vojtile." Gorbačov i Jeljcin su pozivali papu Jovana II (Mihail Gorbačov je sa suprugom Raisom bio i u audijenciji kod pape), ali papa ipak nije došao u Moskvu. Kategorično "Njet!" je izgovorila Ruska crkva koja ne krije neprijateljstvo, između ostalog, i zbog katoličkog širenja i misionarstva na tradicionalno ruskim i pravoslavnim prostorima.

Nedolazak Vladimira Putina na sahranu Jovana Pavla II koja se pretvorila i politički samit bez predsedina možda najbolje ilustruje komplikovane i zategnute odnose Vatikana i Ruske pravoslavne crkve.

to govorio i u privatnim audijencijama. Papa je osudio i NATO bombardovanje Srbije i Crne Gore. Klaudio Magris, poznati italijanski intelektualac sumirajući pozitivne istorijski bilans pape Vojtile ipak kaže da prerano priznavanje Slovenije i Hrvatske, a samim tim i dezintegraciju Jugoslavije baca senku na ovu stranu opusa ovog jedinstvenog "geopolitičkog pape".

Neki su mislili da će papa Jovan Pavle Drugi zbog stavova o trgovini oružjem, ali i oštrem kritike ratnog pohoda na Irak, kao i višegodišnjih poruka da svaki čovek ima pravo na minimum ljudskog dostojanstva što znači da bude slobodan i da ne bude gladan, biti nagrađen Nobelovom nagradom za mir.

Papina politička vizija je bila ujedinjena Evropa: govorio je da su Istočna i Zapadna Evropa dva plućna krila. Sličnu metaforu je upotrebljavao i kada je govorio o rimokatoličkoj i pravoslavnoj crkvi. Veliku satisfakciju je doživeo kada su neke bivše zemlje "istočnog bloka" primljene u visoko evropsko društvo, ali je pretrpeo neuspeh kada je ujedinjena Evropa odbila da unese u svoj ustav sintagmu o "hrišćanskim korenima Evrope".

Neki analitičari misle da papina najveća ostavština za budućnost nije kritika kapitalizma, pa ni borba protiv komunizma, već fokus na trećem svetu: papa Vojtila, prvi "stranac" u Svetoj stolici posle 450 godina, prvi je progovorio o moralnoj globalizaciji, o neophodnosti saosećanja i solidarnosti sa svim ljudima na svetu, naročito sa onima koji najteže žive. On je bio glasnogovornik najsiromašnijeg dela čovečanstva, tražio je da oni bogatiji brinu i o "minimumu ljudskog dostojanstva" i o ljudskim pravima onih sa geografske i socijalne margine. Često je ponavljao da on govori u ime onih čiji se glas ne čuje. Putovao je od Afrike do Brazila, leteo u Indiju, skrhan artritismom i parkinsonovom bolešću stigao je i do Kube: više nije mogao da klekne i poljubi zemlju, na poslužavniku su prineli parče kubanske zemlje da ga poljubi. I to je bila slika hrabrosti, i političke i ljudske: najmoćnijem severnom susedu poručiti da greši u svom ostrakizmu Kube, ali istovremeno ni ne skrivati svoju ljudskost, starost i bolest iza zidina Vatikana.

"KULTURA SMRTI": Ostavština pape Jovana Pavla Drugog puna je kontradikcija: on se zalagao za radnička prava, za brigu o onima koji najmanje imaju, tražio je mesto pod suncem za izbeglice, bio je protiv smrtno kazne. Ali, Vatikan je osudjivao "kulturu smrti": svojim nepomirljivim stavom o zabrani upotrebe kondoma direktno je odgovoran što afričkim kontinentom hara sida, što su hiljade dece u Africi postali siročići, jer su im roditelji umrli od side, ali i što su mnogi od ovih mališana zaraženi opasnim virusom. Još pre dvadesetak godina u Keniji, Tanzaniji, Raundi i Zambiji gotovo 15 odsto stanovnika je bolovalo od side. Pa ipak, na velikom dočeku pape u Najrobiju 1986. vrhovni poglavar katoličke crkve je zahtevao od svojih afričkih vernika da ne koriste kondom. Svetska zdravstvena organizacija je prošle godine iznela zastrašujući podatak

Jovan Pavle superstar

Kao prava medijska zvezda i kao karizmatični sagovornik "poljski papa" je imao naročito veliki uticaj na mlade ljude: to se videlo i prilikom njegove sahrane - hiljade mladih ljudi, hiljade pokliča "*Santo subito!*" (Svetac odmah!). Ti mladi ljudi su bili naglasniji "fanovi" pokojnog pape. U vreme kada mladim nedostaju ubedljivi lideri, kada u ovom "okrutnom, nasilnom, punom pohlepe veku", vlada globalna kriza autoriteta, kada su gotovo svi političari, pa i druge javne ličnosti, persone sumnjivog ličnog morala, i uopšte ljudi malog formata, mlade su privlačila masovna okupljanja kojima je "činodejstvovao" ovaj starac krhkog zdravlja, ali čiste biografije: sjajno obrazovan, do poznih godina atletski jak i aktivan, hrabri borac protiv totalitarizama koji je pokretao velike teme o solidarnosti među ljudima i ljudskom dostojanstvu. Jedan od najmoćnijih ljudi svoje epohe, lider pastve od više od milijardu ljudi, iza sebe nije ostavio nikakva materijalna bogatstva. Sve je to za mlade bio magnetski amalgam privlačnosti "Jovana Pavla superzvezde".

da sidom zahvaćenim afričkim zemljama, čak 40 odsto populacije boluje od "mršavca" ili "slima" kako opaku bolest zovu Afrikanci. Kada se ova sumorna statistika ukrsti sa činjenicom da najmoćnije farmaceutske kuće ne daju, na primer, Južnoj Africi licencu za jeftinu proizvodnju lekova kojima se donekle stabilizuje stanje obolelih od opakog virusa, onda se zaista može govoriti o "beloj mafiji" koja vlada ovim moćnim institucijama. I crkvom – i farmaceutskom industrijom.

Veliki obožavatelj i poštovalac device Marije, popularni poljski papa se veoma ogrešio i o žene. Biskupi koji su bez pogovora podržavali Vatikan okrenuli su ledja polovini svoje pastve: papa je na primer 1999. naredio nemačkim biskupima da zatvore savetovališta koja su ženama izdavala specijalne potvrde kojima su one onda mogle da legalno prekinu trudnoću. Neki liberalni zapadni katolički mislioci, među njima je najglasniji teolog Hans King, govore čak o papinom "neandretalskom odnosu" prema ženama, o njegovom krstaškom ratu protiv savremenih žena: bio je protiv kontrole rođanja i prekida trudnoće čak i u slučaju incesta i silovanja, pa su žrtve njegove rigorozne doktrine bile i silovane monahinje u Bosni. Jovan Pavle Drugi je bio protiv razvoda braka, beskompromisno se protivio da žene budu sveštenici. Papa je bio i protiv veštačke oplodnje, kao i protiv istraživanja sa matičnim ćelijama... Rezultat svega ovog je da su hiljade žena okrenule ledja crkvi.

Serija pedofilskih skandala u katoličkim crkvama od SAD i Irske, do Austrije i Italije, godinama je zataškavana. Mnogi kritičari ukazuju da unutar Crkve postoji artikulisana "kontrakultura" koja ima svoja tajna pravila i da postoji veza između serije skandala vezanih

za pederastiju u udruženja *Opus Dei* koje je sve uradilo da se ovaj zločin zataška. Papa se, istina, izvinio svim žrtvama, ali vinovnici nisu kažnjeni, niti će ova trauma ikada biti izbrisana iz života ovih ljudi. Sveštenici koji su se usudili da o ovome javno govore degradirani su. O ovom sistemskom problemu crkve nije bilo ni otvorene saradnje sa policijom, niti primerenog lažnjavanja vinovnika kao da je seksualno zlostavljanje dece utrašnji problem crkve.

Muškarcima koji su se posevtili sveštenučkom pozivu, katolička crkva zabranjuje da se žene. Neki stručnjaci kažu da je i ovaj papa, kao i drugi pre njega, zapravo zanemarivao učenje Biblije i katoličku tradiciju prvog milenijuma koje od sveštenika nije zahtevalo celibat.

Seksualni moral koji Vatikan striktno propoveda u velikom je raskoraku sa vremenom. Mnogim svojim potezima rimska kurija je pokazala da zapravo ne poštuje zakonsku odvojenost od crkve i države.

U Vatikanu je neka vrsta savremene inkvizicije predvodjena kardinalom Racionerom pretila ekskomunikacijom svim disonantnim tonovima. Sada je taj najrigidniji sledbenik Pape Jovana Drugog izabran za njegovog naslednika. Neki analitičari prognoziraju da će mnogi liberalniji, pa i obrazovaniji teolozi koji ne pristaju da se povinuju rigoroznoj doktrini o papinoj nepogrešivosti zapravo postati disidenti. Broj sveštenika u mnogim zapadnim zemljama rapidno je opao već za vreme Jovan Pavle Drugog koji je bio liberalan "spolja", ali je istovremeno učvrstio totalitarizam Svete stolice.

U Južnoj Americi, gde katolička crkva ima najveći broj vernika, gotovo pola milijarde, liberalnije teologe papa je "počistio" sa scene: oni su saslušavani, optuženi da su pobunjenici i ekskomunicirani što je je dovelo do toga da su se najsiromašniji vernici okrenuli raznim evangelističkim sektama.

Za vreme ovog popularnog pape gotovo da ništa nije ostalo od novih vetrova Vatikana II koji su crkvom počeli da struje šezdesetih godina prošlog veka po kojima je papa trebalo da bude samo prvi među jednakima. Ne, papa Vojtila je bio *capo di tutti capi*. Autoritarni, neprikosnoveni i nepogrešivi lider katoličke crkve.

ZAŠTO SU GA VOLELI: Jovan Pavle Drugi ostaće verovatno najpopularniji papa u istoriji: dok su njegovi prethodnici boravili uglavnom iza zidina Vatikana, papa Vojtila je u svojim globalnim putovanjima pokazivao energiju neke rok superzvezde: 248 puta je putovao u inostranstvo, posetio je 129 zemalja, održao hiljade propovedi pod vedrim nebom, čuli su ga milioni, voleo je da razgovara sa ljudima, bio je nesumnjivo harizmatična ličnost, intelektualac *par excellence*. Govorio je jezikom hrišćanskog učenja, ali i univerzalnih vrednosti čovečanstva. Reči koje je najčešće i najuverljivije izgovarao bile su sloboda, pravda, mir, ravnopravnost, ljudsko dostojanstvo.

Neki su za papu Jovana Pavla Drugi rekli i da je bio "najveći politički glumac poslednje četvrtine XX veka". I kad je govorio pred milion ljudi njegove jednostavne reči

dopirale su do ljudi kao da se njima lično obraća. Svakako da ovu veliku veštinu komunikacije treba pripisati njegovoj nesumnjivoj inteligenciji i obrazovanosti, ljudskim kvalitetima... Prvi "*Il Papa Slavo*" bio je izuzetno karizmatičan: školovani filozof, daroviti poeta, stasiti sportista, sjajan poliglota, govorio je osam jezika, a uz to topao i srdačan čovek. Umeo je da razgovara sa čileanskim rudarom, da uzme u naručje malog Indusa, da raspravlja sa intelektualcima "koji veruju da ne veruju u Boga".

Kada je 1981. teško ranjen u pokušaju atentata papa je na opšte iznenadjenje otišao u zatvor da razgovara sa atentatorom Ali Agdžom, oprostio mu i blagosiljao ga.

Možda je tajna njegove nesumnjive harizmatičnosti i velike popularnosti bila u samom ljudskom materijalu: borac protiv fašizma i totalitarizma, izuzetno hrabar, inteligentan, obrazovan, skroman, jednom rečju, čovek nesumnjivog moralnog integriteta, dakle osobine koju je danas tako teško naći u svetu politike, pa i šire. Jovan Pavle Drugi je istinski verovao u ono što je propovedao.

Filozof Lešek Kolakovski smatra da je u našem okrutnom, nasilnom, punom pohlepe veku papa Vojtila promenio svet na bolje, i ako sme tako da se kaže, nas sve učinio boljim. I tu dolazi do najparadoksalnijeg obrta: Jovana Pavla Drugog i milioni katolika, pa i ljudi drugih vera i opredeljenja voleli su i cenili pre svega kao čoveka, čak i onda kada nisu sledili, ili se čak duboko nisu slagali sa njegovim verskim učenjem.

Izgleda da je suštinski u pravu londonski "Observer" koji piše da će sa odlaskom Karola Vojtile nestati ono najbolje što je donela njegova era, a ostaće ono najgore.

Sušтина i privid

PIŠE: LATINKA PEROVIĆ

Sa Stojanom Cerovićem upoznao me je njegov ujak Milovan Đilas. Neke daleke zimske večeri, iz polumraka Palmotićeve ulice kojom sam prolazila, neko me je pozvao po imenu. Prepoznala sam karakteristični glas Milovana Đilasa i prišla. "Ovo je moj sestrić Stojan Cerović, psiholog", predstavio mi je Đilas svog sagovornika. "Da li Vi imate neke veze sa Stankom Cerovićem koga veoma rado slušam na Radio Fransu", zapitala sam mladog vitkog čoveka još držeći njegovu ruku. "To je moj rođeni brat", odgovorio je Stojan.

Nekako ubrzo posle toga, uz Vesnu Pešić i Srđu Popovića, počela sam da viđam Stojana Cerovića. Od zloslutne Osme sednice i pojave Slobodana Miloševića, sretali smo se češće u mojoj kući, i u raznim sastavima. Ponekad su tu bivali Mirko Tepavac i Aleksandar Nenadović. O tim susretima Stojan je ostavio trag u dnevniku koji je vodio za zagrebački "Danas". Tada smo taj list, najviše zbog pisanja Jelene Lovrić, iščekivali kao samo nešto kasnije beogradsko "Vreme" zbog pisanja Stojana Cerovića.

Kada su počeli da se nižu ratovi, nismo se, čini mi se, ni rastajali. Zajedno sa Vesnom Pešić, Draganom Babićem i Sonjom Biserko ostajali smo do duboko u noć: analizirali, pronalazili istorijske analogije, predviđali... Na kraju jednog takvog bdenja, Dragan Babić je rekao: "Bojim se, da ćemo potrošiti živote vičući jedni na druge u svojim sobama". Znali smo već tada da smo, kako god da se završe ratovi, poraženi. U opštoj obnevidelosti, jasno smo videli i šta se događa i šta sledi, ali smo bili apsolutno nemoćni.

Razaranje Jugoslavije bilo je fizički vidljivo i izazivalo, kakav-takav, otpor. Samorazaranje Srbije bilo je unutrašnji proces čiji je krajnji rezultat, kao u svakoj diktaturi, postao tek naknadno vidljiv u svojoj nakaznosti. U vreme hiperinflacije kakvu dotad istorija nije poznavala, Stojan je godinu dana proveo na studijskom boravku u Americi. U prvom susretu po povratku pitao me je: "Da li su ljudi ovde oboleli? Više nikog ne prepoznajem, svako je izmenjen". Tada mi je rekao da mi je iz Amerike napisao pismo, ali je odustao da ga pošalje, odlazući tako priznanje poraza.

U događaje koje su dalje uticali na njegovo "rezonovanje i opredeljivanje, i na tok srpske istorije, to jest na *srpski izlazak iz istorije*", Stojan je ubrajao: NATO bombardovanje, 5. oktobar i ubistvo premijera Đinđića.

Bombardovanje je i zaustavilo i produbilo agoniju Srbije. Po njemu, "zemlja, koja ionako oduvek neguje

protivrečna osećanja prema Zapadu i Evropi, dobila neodoljivo snažan podsticaj da se zatvori i ostane zaključana u paranoidnim teorijama o antisrpskoj zaveri".

Za Stojana 5. oktobar 2000. godine je bio istorijski dan. Revolucija, sa svim rizicima koje takav poduhvat podrazumeva. On nije podcenjivao pokolebanost masa koje su Miloševiću dale legitimitet, njihovo nezadovoljstvo koje je prerastalo u otpor. Nije prećutkivao ni veliku međunarodnu podršku da se Milošević sruši. Ali je u Zoranu Đinđiću, čoveku "s kombinacijom osobina kakva se retko sreće, pogotovu u ovom delu sveta", video glavnog arhitektu promena. Ako 5. oktobar i nije revolucija u udžbeničkom smislu, Zoran Đinđić je revolucionar: "U zemlji slomljenoj, poraženoj, besnoj i očajnoj, zemlji koju su nesmetano pustošile oluje svakojake ludosti, u kojoj nikome nije bilo ni do čega, on je širio veru u rad, razum, uspeh i pobjedu... On sam, takav kakav je bio, izgledao je najluđe, kao neko ko pokušava nešto očigledno nemoguće..." To je morao biti i neko ko je spreman na najveću ličnu žrtvu: "Oteti državu iz ruku Slobodana Miloševića koji je dokazao da zna šta je vlast i kako se brani i to onda kad je on znao da s državom gubi i slobodu i sve ostalo – to je mogao samo neko ko je smrti gledao u oči"...

Prema novoj vlasti Stojan je, i javno i privatno, postao "pozitivno pristrasan". Smatrao ju je, najzad, *svojom* vlašću: "Vlast je za mene uvek bila nešto strano, neprijatno, preteće... 5. oktobra dvehiljadite dogodilo se ono što sam želeo i smatrao sam da nemam pravo da se smesta distanciram i postanem kritičar..."

Odmah posle 5. oktobra u Beogradu je, u organizaciji Instituta za mir iz Vašingtona, održan jedan skup na kome smo govorili i Stojan i ja. Atmosfera je bila pobjednička, očekivanja optimistička. Svaka sumnja delovala je uvredljivo, gotovo nepristojno. Pomalo iznerviran onim što sam rekla, Stojan me je, u pauzi skupa, upitao: "Zar je moguće da Vi mislite da će ove zlikovce loviti jednog po jednog, od kuće do kuće?" "Ako ne bude pameti", odgovorila sam, "bojim se da će biti baš tako". Zatim je došla polemika u "Vremenu". Stojan je sumnjao da demokratija može početi "lovom na veštice", a ja, da se ona ne može utemeljiti bez razgraničenja sa prošlošću koju su ispunili zločini. Ni sada, a pogotovo tada, nisam smatrala da su te razlike banalne. Ali, ni da su razlog za prekid prijateljstva. Tako sam razumela i Stojana: "Doslednost i nemenjanje stavova ne smatram posebnom

vrlinom, ali takođe verujem da neka bazična uverenja, a pogotovu neke vrednosti čovek može da zadrži vrlo dugo”.

Pojavila se Stojanova knjiga sa metaforičnim naslovom: *Izlazak iz istorije*. U njoj su bili sabrani njegovi tekstovi iz “Vremena” od 1999. do 2004. godine. Iz perioda, dakle, kada su se i odigrala ona tri čina koja su, po njemu, odredila srpsku istoriju: bombardovanje, 5. oktobar i ubistvo premijera. Svaki tekst ponaosob bio mi je poznat. Ali sada, svi zajedno, sa Stojanovim uvodom, bilansnim i oprostajnim, delovali su neverovatno prodorno. U suštini, Stojanova knjiga je lucidna istorija pomenutih događaja u kojoj se jasno razaznaju njihov privid i njihova suština.

Nasleđu Slobodana Miloševića kao morbidnom amalgamu staljinizma i velikodržavnog nacionalizma primerenija je bila revolucija nego reforma. Kao njegov konstitutivni element, kriminal je morao prožeti sve sfere države i društva: ekonomsku, socijalnu, moralnu, medijsku. Branio se vlastitim oruđem. Revolucionarnog premijera je kriminalizovao računajući na tradicionalnu osetljivost na nejednakost, bogaćenje, pljačku. Nastavio je da posthumno kriminalizuje premijera i njegovu vladu stvarajući tako zaklon za sopstvenu rekonsolidaciju. Stojan je to prozreo. Zato je, po njemu, borba “protiv organizovanog kriminala” nedeljiva od raskida sa politikom “koja se na taj kriminal kladila, koja je kulminirala u ‘ubistvu iz uverenja’, to jest u veri u ubistvo, dovodeći zločin gotovo do ranga vrhunske religioznosti”.

U zemlji u kojoj politički sukob “tako lako dobija karakter krvne osvete”, u kojoj “malo ko veruje da protivnici jedni drugima ne žele smrt” i u kojoj na javnoj sceni nisu “samo oni koji znaju razliku između politike i zločina” – demokratija i Evropa, bez obzira na retoriku, ne mogu biti više od privida.

Kada sam sklopila Stojanovu knjigu, napisala sam mu pismo. Javio mi se telefonom onog sunčanog subotnjeg ili nedeljnog jutra kada je polazio za Pariz. Ubrzano je disao i govorio sa prekidima. “Idem za Pariz. Imam neku retku bolest”. Pravila sam se nevešta. “Eh, da nije povisoko, ne bi bilo crnogorsko – što rekao Boro Krivokapić”. “Javiću se kad se vratim. Nas dvoje imamo dve velike teme: Jugoslaviju i komunizam”. “Čekam Vas, Stojane...” A znala sam da se sa njim zauvek opraštam. ■

Kikinda: Grad iz anegdote

PIŠE: GORDANA PERUNOVIĆ FIJAT

Kad je Boris Tadić obilazio, početkom aprila, opštine severnog Banata, u Kikindi nije bio. Kao da u Kikindi vlada šap, besnilo, ili radikali. Mlađan Dinkić, Ivana Dulić Marković i svi ostali ministri poslali su istu, pretpostavlja se, dovoljno jasnu poruku o saradnji sa lokalnom samoupravom sa SRS-SPS većinom. Nedugo zatim, radikali su izgubili sela: prilikom izbora “seoskih knezova”, kako su sada nazvani predsednici sela, svega dva od devet sela je ostalo radikalno. Situacija je, sportski rečeno, mirisala na opak autogol, kao logičan sled apsurdnosti koje su se događale posle dolaska radikala na vlast. Skupština opštine Kikinda, sudeći po priznanjima sveta, svojevremeno najtolerantnije opštine u Srbiji, počela je prošle zime - prve radikalne zime posle dugog perioda - nekako čudno da izgleda. Na svakom spratu posetioce dočekuju visoki momci u odelima, koji legitimišu svakog ko uđe, i pitaju ga kuda ide i kod koga. Sin jedne od SRS odbornica, nedavno zaposlen kao obezbeđenje u zgradi SO, jednom prilikom je jurio *građanina* kroz hodnik, kojim se ovaj usudio da prođe posećujući rođaku koja radi u jednoj republičkoj inspekciji. Posete zaposlenima u opštini su zabranjene, kao i prolaženje kroz hodnike, jer sada na nekoliko mesta piše “zabranjen pristup besposlenima”, ili već nešto tako tolerantno. Ličilo bi na anegdotu, namenjenu zasmelijavanju onih koji znaju Kikindu iz nekih drugih dana, ali, nije. Tolerantni grad pretvorio se, za vrlo kratko vreme, u nešto drugo.

Političke stranke preostale u kikindskoj lokalnoj vlasti od nekadašnjeg DOS - sporazumele su se da krenu u zajedničku akciju protiv radikala. Tako će zajedno nastupati LSV, DS, SVM, G17+, PSS, čak i kikindski ogranak DSS, iako zbog ovakve odluke ima problema sa svojom centralom. Što se tiče PSS, situacija je još interesantnija: od dva odbornika, koliko ih ova stranka ima u lokalnom parlamentu, jedan se pridružio opoziciji, a drugi, dr Milovan Blažić, rođeni brat predsednika SO dr Branislava Blažića(SRS) - svom bratu. Zoran Milešević, vlasnik i osnivač VK radija i televizije (svojevremeno a i sada mnogo kažnjavanih i progonjenih medija), izjavio je posle ovakve odluke da su sve sadašnje opozicione stranke mogle ovako da se dogovore i jesenas *pre izbora*, pa bi sada imale većinu u SO Kikinda i uopšte ne bi postale opozicija. U Kikindi se upravo ostvaruje stara poslovice da je školovanje besplatno, samo se svaka škola plaća. S druge strane, SRS, SPS i KI 39, stranka Dmitra Šegrt, oformile su svoju koaliciju, po mnogim ocenama, sasvim prirodnu i očekivanu, koja bez teškoća ostvaruje sve što je naumila, glasa bez problema, i deli sve funkcije na ravne časti, jer opozicija uopšte ne učestvuje u deobi funkcija. A onda, još jedan autogol: kad su radikali pokušali da ukinu regionalnu televiziju u osnivanju, njihovi “prirodni partneri” su glasali protiv! Tako se vlast na kikindskom lokalnu još jednom zaklimala.

Slučaj Pavla Markova, sekretara SO, kome je kikindska opozicija zamerala što nema dovoljno staža za funkciju na koju je imenovan, još nije *adaktiran*, iako je mnogo učinjeno da bude zaboravljen.

Radikali su najpre tvrdili da Markov ima dovoljno staža; opozicija je pribavila uredna dokumenta od beogradskog Pravnog fakulteta gde lepo piše da je Markov diplomirao krajem 1999. godine, sa prosekom 6,21, tako da ni uz najbolju volju nije uspeo da stekne pet godina radnog staža do dana kad je postao sekretar, pa čak ni kad bi mu se vojni rok računao u staž. Radikali su na ovo odgovorili "da, znali smo da nema dovoljno staža - ali *to nije važno*", i zamerili opoziciji što toliko insistira na primeni zakona. Aman, ljudi, što ste dosadni, kakav zakon? Navodno su se za ovu priču zainteresovali Opštinski sud i Tužilaštvo, a da li će nadležni nešto preduzeti, ostaje nestrpljivoj javnosti da čeka i vidi. Inače, pravničke poslove za SO Kikinda obavlja advokat Nikola Markov, otac Pavla Markova. Opozicija nemilosrdno računa koliko "tandem Markov" staje kikindsku opštinu, i stavke su, izgleda, poprilične. A ako se nekim čudom (pukom srećom) nadležni pokrenu s mesta, pa dovedu u pitanje postavljenje sekretara SO, onda, ako se dobro sećamo zakona, a sećamo se, mogu da padnu i sve odluke koje je sekretar potpisao od vremena kad je postao sekretar. Samo što takve opasnosti nema; nadležni, po pravilu, neće ništa preduzeti, osim ako ih neko ne *natera*. Uzgred, Markovi tuže za duševnu bol svake novine koje ih spomenu.

Priču o sekretarovom stažu smenila je nova, i to takva da su se njome danima bavili dnevni mediji, a nije izostala ni prilikom tv duela Nenada Čanka sa zamenikom jednog od haških zatvorenika. U pitanju je bila zemlja DP "Mokrin" koje je upravo privatizovano. E, od oko 6.000 hektara zemlje u vlasništvu ove firme, oko 1.190 hektara je prepisano nekim vlasnicima, navodno bliskim SRS, i to po *cijeni, pravoj sitnici* od 9,34 dinara po hektaru. Da su nekretnine u Vojvodini u poslednje vreme vrlo jeftine, i da je moguće kupiti kuću s placem u selu za oko 4-5.000 evra, poznato je; ali, nepunih deset dinara za hektar zemlje, to je ipak malo mnogo. I da nestane iz zadruga lep radni sto, ili kompjuter, pa, hajde - de; ali, 1.190 hektara zemlje, ipak nije prošlo nezapaženo, osim ako bi iko normalan poverovao da je moguće toliko mokrinske crnice, peskuše i slatine strpati u akten- tašnu i odneti. Svu potrebnu dokumentaciju i u ovom slučaju uredno je potpisala lokalna samouprava, predsednik opštine i ostali - da bi, čim se priča suviše usijala, sva rešenja bila brzometno poništena. Za sada su se iza brave našli neki od bivših rukovodilaca DP "Mokrin", a zlonamerni ali dobro obavešteni krugovi tvrde da su najveće ribe opet izbegle mrežu. Posle su paori zadrugari probali da organizuju i neki protestni skup, da uzmu iz preduzeća i sa svinjogojske farme sve ono što im novi vlasnici nisu platili - ali, hoćeš, na prilazu farmi bio je postavljen jedan veliki kombajn i jedan kordon velikih momaka u crnom, od čizama do neobičnih crnih kapa na glavama, a svi *oboružani* pendrecima, vatrenim oružjem i dobermanima, pa su paori brzo odustali i nestali sa lica mesta. Policija se nije pojavila. Sud i ostali nadležni izjavili su nešto kao "ne želimo da se mešamo u prljave političke igre". Ma nemojte? A, platu da nose kući, to

žele? Dokle ćemo takve da *plaćamo* - mi, bezvezni poreski obveznici, kojima stižu izvršioci ako samo zakasnimo sa uplatom računa?

Tako poljoprivreda, a ni ostala privreda ne prolazi najbolje; "Kikindski mlin" prodat je, pa preprodan, jer se vlasnik suočio sa mnogo većim dugovima nego što su mu u početku prijavljeni. Poljoprivredne firme, razne zadruge i kooperacije, odlaze u stečaj, a o kršenju prava tzv. "malih akcionara" nekad uspešnih fabrika mogu da se pišu knjige. Većina ovih ljudi je na smrt preplašena pričama rukovodilaca, da će svi koji prodaju akcije - ostati bez posla, i niko ih ne bi ubedio da vlasništvo nad akcijama nema nikakve veze sa pravima iz radnog odnosa. Da ironija bude veća, mnogi koji nisu prodavali akcije, u strahu da će se rukovodioci "svetiti", ipak su dobili otkaz, a novi se otkazi spremaju i dalje. PIK, nekad uzor klanične industrije, upravo je otišao pod led, i na evidencije republičke zajednice za zapošljavanje stiglo je još oko 170 ljudi. U takvoj situaciji, dok se sve raspada i ruši, stiže Johan Ševeland, direktor norveške fondacije "Jearen", s namerom da ispita mogućnosti investiranja u Kikindu, i ponudi način i modele. Kad je ušao u kancelariju radikala koji je zadužen da ga dočeka u opštinskim robnim rezervama, a ono na zidu - velike fotografije Radovana Karadžića i Ratka Mladića, spremne za uramljivanje. Posle će da ispadne da stranci neće da investiraju u Kikindu otkada su u njoj na vlasti radikali. Hoće stranci da investiraju, nastaviće Norvežani da grade i ekološku deponiju, kao što je i dogovoreno i potpisano za vakta DOS ekipe - samo će da preduzmu neke male mere predostrožnosti. Naime, sav posao oko deponije obavljaće ovlašćena agencija, tako da lokalna samouprava (radikali) neće videti ni dinar od ovog projekta, pa je odmah izgubila svako interesovanje za njega, čak je prestala i da ga pominje prilikom javnih nastupa čelnih likova. Kraljevina Norveška, a naročito grad Narvik, s kojim se Kikinda odavno bratimila, još od kada su Norvežani spasavali Kikindane smeštene u logoru Beisfjord tokom Drugog svetskog rata, pomagali su Kikindu i Kikindane tokom proteklih godina šaljući lekove, kompjutere, opremu za bolnicu, obezbeđujući seminare, druge oblike edukacije, i iznad svega, podršku i ohrabrenje i pre i posle 5. oktobra 2000. Centar za podršku ženama u Kikindi realizuje projekte namenjene učešću žena u lokalnoj samoupravi upravo uz podršku iz Norveške. ADF i drugi donatori takođe nisu "nestali" iz kikindskog miljea, naprotiv, po svemu sudeći, nastaviće da pomažu kikindske krugove željne normalnog života - samo će takođe da preduzmu izvesne mere zaštite svog ulaganja, koliko da ne bude posle - "nismo znali". Ili će, možda, netom uljuđeni i sve sa kravatama, radikali toliko da se svide stranim ulagačima i donatorima, da će ipak dobiti pare? Rade na tome - baš nastoje da se uljuđe. Čak, o čuda, kikindska SO ima najveći procenat žena odbornica u Vojvodini (34 odsto) - zahvaljujući brojnosti odbornica SRS! Radikali nastoje da budu skroz demokratski, ali nekako uvek uspreju da se odaju.

Na primer, SRS direktor Doma omladine postavio je radikalske zastave na vidna mesta u Domu - nek vide stranci u šta ulazu.

“Kad su naši gimnazijalci išli u Norvešku, da budu gosti dece iz Narvika, koja su jesenas bila u Kikindi, niko iz opštine nije čak ni došao da ih isprati! Niko iz opštine nije ni pogledao te učenike i profesore, koji treba da nas predstavljaju tamo u normalnom svetu, od koga očekujemo pomoć! Samo smo mi najbliži pratili gimnazijalce, a oni su otputovali 28. februara, po snegu, po jakoj hladnoći, vozilima Crvenog krsta, jer nikakvo drugo vozilo nisu mogli da dobiju od opštine. A kad su norveška deca jesenas bila kod nas, prvo što su videli bilo je privođenje jednog mladića iz Kikinde, koji ih je dočekaao sa svojim *bendom* i priredio im besplatan koncert, tako su Norvežani barem uživo videli kako izgleda život kod nas”, komentariše jedan nezadovoljni otac dvoje srednjoškolaca. U Sajanu, selu nastanjenom Mađarima, agilni seljani su organizovali “Uskršnji susret”, smotru starih već zaboravljenih narodnih igara i običaja. Smotra je organizovana po trinaesti put, i, kao što je uvek bio red, pozvali i opštinare da im budu gosti. Za manifestaciju organizatori (Društvo za negovanje tradicije i ekologije “Delibab”, uz podršku MZ, škole, vrtića i celog mesta) nisu dobili ni dinar od opštine - od koje inače nije bilo ni pisma, ni razglednice: niko iz lokalne samouprave nije se pojavio ni tada, ni prilikom otvaranja Doma kulture

u Sajanu. Dom je građen prilično dugo: radovi su počeli 1988. godine (čitaj: u doba pre nego što je ukinuta autonomija Vojvodine), okončani 18. marta 2004. godine, a da nije bilo novca od ADF i Pokrajine, pitanje je i da li bi ikada bili završeni. Sajanci, predstavnici onog dela biračkog tela koje tradicionalno *ne glasa za radikale*, smatraju da je kažnjavanje njihovog sela zavrtnjem svih finansijskih slavina očekivan potez nove vlasti, i nisu iznenađeni, iako su veoma nezadovoljni; u selima koja su glasala za radikale, ljudi su očajni što su im upravo oni za koje su glasali uskratili svaku pomoć. Tu lekciju upravo je izučio Mokrin, koji ovog puta nije glasao za radikalnog kneza, a i u drugim mestima možda će doći do nekog velikog trežnjenja i okretanja političkih simpatija i očekivanja prema nekom drugom političkom faktoru. U takvoj klimi, Željko Bodrožić i ekipa organizuju u hotelu “Narvik” tribinu “Politika i mediji - buka i bes”. Gostuju Biljana Kovačević - Vučo, Želimir Žilnik, Teofil Pančić i Dragutin Guta Grubački. Sala puna, oko 200 ljudi sluša i postavlja pitanja, kao u vreme otpora Miloševiću. Ponovo se poteže pitanje odgovornosti za zločin i zlo - i to krivične, kako kaže g. Pančić. Dobra energija, vidljivo, počinje da se okuplja. Opozicija najavljuje prikupljanje potpisa za smenu predsednika opštine Kikinda. Predizborni sat ponovo je počeo da otkucava. Najavljuju ga u svojim konferencijama za sada stranke i poneka NVO. ■

Kako srbijaski političari tretiraju BiH kao državu

Izbjegavanje saobraćajnih veza Srbije sa F BiH

PIŠE: RADE VUKOSAV

Evo, već je skoro 10 godina od završetka rata u Bosni i Hercegovini (BiH), a iz Novog Sada, a vjerovatno ni iz Beograda, nemamo ni autobuske ni željezničke putničke veze sa glavnim gradom BiH, Sarajevom. Time se ovdje afirmiše i posesivizira Republika Srpska, a ignoriše se BiH kao punopravni i cjeloviti politički subjekt - država. Isto tako, u samoj RS koja je sastavni dio BiH, mnogi političari i antibosanski ekstremisti drže u svojim glavama da je RS - država. I da će se, kad li-tad li, priključiti Srbiji, u čemu imaju podršku sličnih struktura sa onu stranu Drine. Cilj je posebnost po svim mogućim pitanjima i zabijanje klinova u, silom oružja nametnute, pukotine između dva “entiteta” - RS i Federacije, e da bi te pukotine postale i ostale prepreke preko kojih se može, ali se ne želi. U ovome im pomažu kontraverzne specijalne veze utvrđene Dejtonskim sporazumom. Zbog tih “veza” nemamo saobraćajnih veza sa gradovima u Federaciji BiH. Nema niti drugih normalnih veza sa BiH.

Autobuska veza iz Novog Sada, a vjerovatno i iz Beograda, za Sarajevo postoji samo do “Srpskog Sarajeva”, koje je sada preimenovano u “Istočno Sarajevo”, ali su napisi na autobuskoj stanici, na redovima vožnje i putničkim kartama ostali stari - “Srpsko Sarajevo” - voze kroz Sarajevo - ne svraćaju na glavnu autobusku stanicu u Sarajevu nego voze ulijevo skoro 15 kilometara u okrajak Sarajeva koje se zove “Srpsko”, pa putnici koji idu u druge dijelove Sarajeva i dalje diljem BiH, moraju, ako su sa prtljagom, a većinom jesu, platiti auto taksi od 10 do 13 konvertibilnih maraka (420 do 540 dinara) do glavne autobuske stanice “Centrotransa”, odakle njihovi autobusi voze po cijeloj BiH i Evropi. Ili, moraju vući prtljag preko 300 metara do okretnice gradskih autobusa i trolejbusa, a nakon toga kod Muzeja izaći i opet pješaćiti sa prtljagom oko 400 metara do željezničke i autobuske stanice. Pa, kako ko voli, nek' izvoli. Taj napor putnike čeka i u povratku. Zašto navedeni autobusi ne svraćaju na autobusku stanicu Sarajevo?

Zašto se između SiCG i BiH ne obnovi željeznički putnički saobraćaj preko Vinkovaca, Vrpolja, Doboja, Zenice, za Sarajevo? Zašto se ne aktivira željeznička pruga, koja je izgrađena uoči samog rata, Zvornik - Tuzla i dalje? Kad već postoji putnički voz iz Beograda za Banja Luku, zašto nema i za Sarajevo? Pa makar jedan vagon toga voza što vozi za Banja Luku neka vozi od Beograda do Sarajeva? I iz Novog Sada, također. Sve ovo zavisi od dobre volje političara, koje, nažalost, kod njih nema.

Neko bi trebao biti nadležan da na ovo upozori gospodina Ešdauna i druge institucije međunarodne zajednice kako bi se to, u korist dvije države i samih putnika, sredilo. Ovo spada u međudržavne odnose SiCG i BiH i to neko treba pokrenuti. ■

PIŠE: NENAD DAKOVIĆ

Nasilje

Odavno nisam pisao za *Povelju*. U ovoj rubrici koju je, takoreći, osnovao Bora Ćosić, koji sada živi negde u Berlinu u kome sam i ja živeo neko vreme, pre više od deset godina. Pisac nastanjuje “nultu zemlju”, on je stanovnik “nulte zemlje”, rekao je on u nedavnom intervjuu koji sam pročitao. Moja je obaveza da se ponekad setim osnivača, ili utemeljitelja ove sada moje rubrike, koji eto, sada iz svoje pozicije govori o ovoj “nultoj zemlji” i piscima kao njenim možda najvažnijim žiteljima, ili stanovnicima na užas našim i inim domobranima i domoljubima svih boja, koji su preplašeni pobjegli iz ove nulte zemlje, kao da se iz nje uopšte može pobeći a ne može, i eto, sklonili se, ili bar iluziju imaju, bolujući od transcendencije i identiteta – da će u svom plemenu, ili naciji ozdraviti. I ne znam da li bolesti, ili zdravlja radi, nastupaju danas kao domobrani, ili tako nekako. Kada bih umeo da pišem kao Bora Ćosić ovu bih bežaniju možda i bolje opisao, kao da čovek može uopšte sebi da umakne.

Moj prijatelj Mida Belančić upravo je objavio knjigu pod naslovom ovog “umesto eseja”. “Nasilje je protiv-predmet mišljenja”, kaže Belančić u prvoj rečenici svoje zbirke ogleada o nasilju. Tako je ovaj “protiv-predmet mišljenja”, ili ovi protiv-predmeti, uopšte, postao i tema ovog umesto eseja o nasilju. “Umesto esej” je zato jedini oblik u kome se ponešto može zapisati o ovim “protiv-predmetima mišljenja”. Ali, zadatak filozofa je da misli o ovim užasnim protiv-predmetima mišljenja. Ja, šta više, mislim da je filozofija, kakvu je poznajemo do sada imala iluziju da razmišlja o “predmetima”, pa su se oni u ovom post-filozofskom dobu danas pokazali, odbacivši svoje metafizičke haljine, pošto nema ideja, ili “predmeta” bez ovih jezičkih haljina, kao ovi užasni “protiv-predmeti mišljenja”. Tako se može reći da je osnovni napor mog prijatelja upućen na to da kao filozof dekonstrukcije, ili razlike, ne samo uputi i upozori na ove “protiv-predmete mišljenja”, nego i ovom posebnom filozofskom metodom kakva je dekonstrukcija, osujeti uobičajeno pretvaranje i premeštanje ovih “protiv-predmeta” u “predmete mišljenja”, kao što je to do sada bio slučaj u teoretisanju o nasilju. Da samo podsetim da je Erih From napisao dve obimne knjige o nasilju, uveren da je, možda, došao i do anatomije ljudske destruktivnosti, kako se i zove njegova knjiga koja je pod ovim naslovom prevedena i na naš jezik, nekada srpsko-hrvatski, kako se nekada nazivao.

Kada se uporede ova teorijska nastojanja, očigledno da je, za razliku od Belančića, From bio uveren da je o ljudskoj destruktivnosti moguće misliti kao o “predmetu” i štaviše doći do nivoa njegove anatomije kao nekakav socijalni patolog, ili lekar nasilja. Zato je za Belančića osnovni problem kako, uopšte, misliti ove “protiv-predmete mišljenja” poput dijaboličnog i orgijastičkog nasilja, kako ih klasifikuje sam Belančić. Kako je, uopšte, moguće misliti nasilje, kako dekonstruisati, obeležiti tragove ovih protiv-predmeta mišljenja, bez ontoteološke, filozofske, ili uopšte neke datosti koja bi se mogla misliti. Evo i primera. Kažu da u svetu svake tri sekunde umire po jedno dete i daje negde konstruisan sat koji otkucava ove užasne intervale smrti umesto uobičajenog brojanja, ili odbrojanja ljudskog vremena. Pokušavao sam ovih noći da čujem taj sat koji otkucava smrt dece i zamalo nisam poludeo. Još uvek čujem taj sat. Možda je ovaj esej pokušaj da se oslobodim ove more. Kao da je i ovo pismo deo istog mehanizma zaboravljanja koji nam omogućuje da živimo. Prisecam se da je Frojd ustanovio drugi, sekundarni nivo percepcije koja, kako je govorio, filtrira spoljašnje utiske poput neke membrane, spašavajući nas tako od ludila. Ovih dana Saša Petrović je realizovao video instalaciju “Požarna oluja u Drezdenu”, koja podseća na užasno dijabolično nasilje koje se 13. februara 1945. godine dogodilo u Drezdenu. Tog dana u Drezdenu se održavao karneval, piše autor u katalogu svoje instalacije. Na hiljade dece izašlo je na ulice, iako je Crvena armija bila na oko 100 kilometara od grada. Već nekoliko nedelja na stotine hiljada izbeglica slivale su se u grad, uz 600.000 ljudi koliko je živelo u Drezdenu. Oko deset časova i trideset minuta na nebu se pojavilo 245 teških bombardera, koji su počeli da bacaju mombe teške dve tone na grad. Odmah posle ovih razornih, na grad se sručila “kiša” zapaljivih bombi. Bombardovanje je bilo tako koncentrisano da su se raštrkani požari za petnaest minuta ujedinili u more plamena. Drezden je, veli umetnik, postao gorući pakao, centar takozvane “požarne oluje”. Desetine hiljada su se ugušile kada je posle prvog napada nestalo kiseonika, hiljade drugih je vazдушna struja povukla u vatru dok su pokušavali da pobjegnu od plamena. Očajni roditelji su bacali svoju decu u Elbu, gde su se ona udavila ili su živa izgorela, jer je na nekim mestima reka ključala od gorućeg asfalta koji se sručio u vodu. Tako se ova video instalacija u galeriji podudara sa objavljivanjem knjige čija je tema nasilje. Za razliku od teoretičara koji – kao što sam rekao – odbacuje poziciju identiteta, ili pojma, pošto je u pitanju “protiv-predmet mišljenja”, umetnik insistira na identitetu istorije i fikcije kao mogućem odgovoru, ili objašnjenju nasilja. Drugim rečima, istorija i fikcija su ljudske konstrukcije, sistemi označavanja koji svoj zahtev za istinom izvode iz ovog identiteta.

Ko je ovde u pravu, umetnik koji govori o metaidentitetima, ili filozof dekonstrukcije, koji polazi od toga da nema ontološke datosti iz koje je moguće ustanoviti odnos između nasilja i uma (mišljenja). Jer ne-

nasilje je početak i telos filozofije. Filozof se suprotstavlja logocentričkoj obmani, prema kojoj je nasilje uopšte "predmet mišljenja". Jer, kako piše Belančić, "razlika komanduje polemomom a ne obrnuto". "Istina je prikriiveni rat (nasilje), jer rat (nasilje) nema svoju istinu". Nema metafizičkog ustrojstva za ovo čudovište koje zovemo nasiljem. Za razliku od Rene Žirara, koga su s pravom nazivali "Hegelom hrišćanstva", prema kome je nasilje i njegove sakralizacije u žrtvenom obredu temelj naše kulture, ma koliko liturgija obredne žrtve bila samo tanka skrampa koja kulturu deli od varvarstva, za Belančića je "sila zakona mistični temelj autoriteta", kako je pisao Žak Derida. Ali, razlika je velika. Dok je obred prinošenja žrtve mehanizam sakralizacije koji proizvodi kulturu kao zaštitu od izvornog nasilja, za mislioca dekonstrukcije zakon je samo "mistični temelj autoriteta", jer u temelju nasilja deluje razlika, a ne identitet. Nasilje je "protiv-predmet mišljenja". Nema metafizičkog, onto-bio-teološkog uporišta za čudovište, za dijabiličko i orgijastičko nasilje. A opet, čudovišta povremeno ipak ima! Pri tom, kao što nastaje, tako ono i nestaje... Bez obzira kako bismo definisali vezu čoveka sa čovekom, ta veza bi u političkom polju prijateljstva morala biti de-homogenizovana, de-sedimentirana, de-supstancijalizovana, morala bi biti obeležena tolerantnim mogućnostima razlikovanja i poistovećenja, odnosno divergencije i konvergencije, otprilike kao u Heraklitovom fragmentu: "Spojevi: celo i n ecelo, konvergentno i divergentno; skladno i neskladno". Zar to ne znači da su efekti sekularizacije, kao i sakralizacije samo povremeni, neizvesni i kao trag na pesku? Kao i sve drugo. ■

Buntovnik s razlogom

PIŠE: ZLATKO PAKOVIĆ

"Luter", scenario: Kamila Tomason, Bart Gavigan, Džon Ozbourn, režija: Erik Til, uloge: Džozef Fajns, Piter Justinov, Bruno Ganc, Džonatan Firt, Alfred Molina, Kler Koks... produkcija: Overseas Film Group, 2003.

Život Martina Lutera (1483 – 1546), jednog od najoštrijih kritičara crkvenog licemerja u istoriji zapadnog hrišćanstva, osnivača novog hrišćanskog pravca i novog koncepta verske zajednice – sa dalekosežnim kulturnim, političkim i ekonomskim posledicama, bio je neprestana dramatisacija društvenog života svog doba i podneblja. Stoga je i površan film o ovom buntovniku i reformatoru, kakav je "Luter" Erika Tila, gledaocu neminovno interesantan.

Tilov film prikazuje život Martina Lutera od trenutka kada se ovaj odlučio na monaški poziv do trenutka kada su protestantska veroispovest i nemački jezik kao propovedni legalizovani u Nemačkoj. Dakle, biografski

film "Luter" zanemaruje kako period detinjstva i dečaštva, tako i periode Luterove pune i pozne zrelosti. To što je zanemareno prikazivanje ranog doba Luterovog života, sasvim je opravdano, jer je reč o godinama u kojima se ne naziru niti lične posebnosti niti događaji od sudbinskog značaja. Tek sa odlukom da postane monah i da se posveti crkvenoj službi Bogu, započinje reforma života budućeg reformatora. Međutim, zanemariti period vrlo produktivnog zrelog Luterovog doba, kada postaje i dekan Univerziteta u Vitenbergu i kada piše veliki broj spisa, kada, najzad, od pobunjenika postaje kodifikator – predstavlja redukcijom, koji pod sobom ima skrivene ideološke razloge. U ovom periodu svog života Luter piše, između ostalog, i "Protiv rimskog papstva, od samog đavola uspostavljenog", delo izrazito vulgarnog stila, ilustrovano skatološkim crtežima Luke Kranaha, a dve godine pre toga, objavljuje "O Jevrejima i njihovim lažima" (1543), delo koje otvoreno poziva na linč Jevreja: njegov rečnik, jedna je od prethodnih reinkaracija govora mržnje i ubijanja koji pripada nemačkom nacizmu za vreme Adolfa Hitlera. Završavajući biografski film o Luteru mnogo ranije nego što se Luterova biografija završava, autori filma su počinili ne samo moralnu već i estetsku grešku.

Lik Lutera, kako nam je u filmu predstavljen, izgubio je mnogo od svoje impulsivnosti i kontradiktornosti, o kojima, pored brojnih portreta i zapisa savremenika, najbolje svedoči stil Luterovih spisa. Ovaj gubitak psihološke reljefnosti ne duguje samo pogrešnoj glumačkoj podeli (Ralf Fajns; Lutera bi trebalo da igra glumac psihofizičkog tipa pokojnog Olivera Rida) nego, pre svega, izbegavanju da se pokaže i druga strana Luterove ličnosti, koja se otkriva u godinama kada je on bio zaogrnut plaštom društvene moći.

Nedostatak psihološke reljefnosti, odlika je celog filma. Nijedno predočeno zbivanje nema dubinu. Ovu površnost najlakše je uočiti u hroničnom nedostatku scenografije. Ona postoji samo u jednoj jedinjoj sceni, kada papa Lav X lovi divljeg vepra, a glasnik mu donosi vest da se mladi sveštenik Martin Luter ne odriče svojih spisa. Sve ostale scene nalaze se u dekoru. Dakle, samo u jednoj sceni, prisustvovali smo prizoru, a sve ostalo vreme, slušali smo dijaloge upriličene ispred prigodne "kulise".

Najzad, autori su, za nepuna dva sata filma, hteli da detaljno ispričaju priču o jednoj, događajima prepunoj etapi života Martina Lutera. Prvo, to je nemoguće učiniti za period koji obuhvata dvadeset burnih godina. (Na primer, nije ispričano o zgodi kada u ruke mladog Lutera dospeva spis Jana Husa "Crkva u Pragu", koji na njega ostavlja dubok i delotvoran utisak.) Drugo, to je poetička greška. Ukoliko se teži detaljnom biografskom prikazu, onda je tu reč o epopeji, a ona zahteva seriju filmova. Ukoliko se teži prikazu psihološkog portreta znamenitog čoveka, što je moguće učiniti u jednom filmu od nepuna dva sata, onda se pažnja mora usredsrediti na jedan bitan događaj iz njegovog života. ■

PIŠE: LATINKA PEROVIĆ

Jedna monumentalna knjiga

Nensi Adler, Preživeli iz Gulaga – s one strane sovjetskog sistema, Beogradski krug, Beograd 2005. Biblioteka “Tranziciona pravda”

Nensi Adler, profesor u Centru za proučavanje holokausta i genocida pri Kraljevskoj holandskoj akademiji nauka i umetnosti i Amsterdamskom univerzitetu napisala je knjigu monumentalnu po sadržaju i jedinstvenu po metodu. Njeno delo “Preživeli iz Gulaga – s one strane sovjetskog sistema” rezultat je višegodišnjih kolosalnih istraživanja sudbina onih od 20 miliona (po R. Konkvestu) ili 21 miliona (po D. Volnagonovu) koji su se, posle godina i decenija provedenih po logorima širom Sovjetskog Saveza, našli na “slobodi”. Kroz sudbine ovih izmenjenih ljudi, koji su se vratili među takođe izmenjene, Adlerova je bacila svetlo na čitavo sovjetsko društvo u XX veku i na taj način dala savršen obrazac društvene istorije. “Ova studija”, kaže ona, “nije samo istraživanje individualnih pamćenja, iako su obaveštenja koja ćemo upotrebiti dobijena od pojedinaca. Mi ćemo, naprotiv, iskoristiti metodologiju usmene istorije ne da bismo posmatrali *pojedince*, već da bismo *kroz* njih posmatrali politički sistem”.

Suočavanje sa prošlošću u Sovjetskom Savezu nije uporedivo sa tim istim procesom u Nemačkoj i Japanu. Ali, ne samo zato što su poslednje dve zemlje bile vojno poražene u Drugom svetskom ratu iz koga je Sovjetski Savez izašao kao pobednik. Na procesima u Nirnbergu i Tokiju suđeno je odgovornima za ratne zločine. Milionskim žrtvama data je moralna satisfakcija: “Nikad više”.

Suočavanje sa istinom o žrtvama državnog terora, masovne i okrutne represije nad milionima u Sovjetskom Savezu je izostalo jer je, kako kaže Adlerova, bilo antitetično samom sistemu. Sistem, smatra Saharov, nije samo počivao na represiji već je bio “prilagođen narodu”. Adlerova staljinizam definiše kao “susreće čoveka i sistema, koje ne samo da ga je nadživelo, već mu je i prethodilo”.

Carska Rusija bila je autokratska država. Zemlja

zakasnelih političkih i društvenih reformi, ona je na sve zahteve imala jedan odgovor: represiju u veoma širokom dijapazonu. U ambijentu nasilja rađalo se nasilje. Ideje careubistva, planirane revolucije, političkog i socijalnog inženjeringa starije su od pojave boljševika, *lenjinizma* i *staljinizma*.

Čitavo sovjetsko razdoblje, taj “kratki” XX vek, obeleženo je terorom i represijom: dvadesetih godina obračun sa stvarnim i potencijalnim protivnicima sistema; tridesetih sa protivnicima kolektivizacije, osumnjičenima za ubistvo Kirova, sa vrhovima komunističke elite (partijske, državne, vojne); četrdesetih sa čitavim narodima; pedesete su počele optužbom grupe lekara jevrejskog porekla za zaveru protiv Staljina.

Kontinuirana represija bila je u logici sistema koji je, dotakavši se bukvalno svakog, čitavo sovjetsko društvo pretvorio u jedan prostrani Gulag. Zato je on, Gulag, “bio i ostao nepoželjni deo javne svesti”.

Tek je jedan “biološki događaj”, Staljinova smrt 5. marta 1953. godine, usporio žrvanj represije. U periodu između Staljinove smrti i Tajnog referata Hruščova na XX kongresu KPSS, 1956. godine, kada je zapravo otvorena Pandorina kutija, iz raznih logora pušteno je, prema istraživanjima Adlerove, možda i svih sedam miliona ljudi. Za ovaj udar sovjetsko društvo je bilo apsolutno nepripremljeno ne samo politički nego i emotivno.

Rehabilitacija nedužnih žrtava državnog terora bila je predstavljena “kao čin velikodušnog praštanja od strane vlasti, a ne kao molba žrtvama... da one oprostite sistemu”. Otuda, za bivše logoraše, “oslobođenje je isto što je bilo i hapšenje, isti onaj ubitačni prelaz iz jednog stanja u drugo, prelaz koji ti pršti svu tvoju nutrinu, sav način tvoga života, tvojih shvatanja, a ništa ti zauzvrat ne nudi”. U pitanju je, po Adlerovoj, *emotivna prezahtevnost*, paradoks osećajnosti koja je predstavljena kao bezdušnost, koju je Frojd ilustrovao anegdotom o bogatašu koji je, pošto je saslušao priču prosjaka koji mu je kroz otkrivena vrata neopaženo ušao u kuću, pozvao svog batlera i rekao mu: “Nikada do sada nisam čuo ovako potresnu priču o ljudskoj nesreći. Ja to uopšte ne mogu da podnesem. Molim vas, izbacite ovog čoveka napolje”.

Ipak, granice suočavanja sa istinom bile su prevashodno političke prirode: kako osuditi državni teror a sačuvati sistem čije je oruđe on bio? U pitanju su bili interesi i to opet miliona ljudi. Hruščov, i sam odgovoran za represiju u Podmoskovlju, Moskvi i Ukrajini, osudio je Staljinove zloupotrebe, ali ne i sistem. Njegova uloga odražavala je duh vremena: “Uzmak od prošlosti i bojazan pred nepouzdanom budućnošću”. Otuda ambivalentnost, dualizam i hpokrizija, destaljinizacija i restaljinizacija u isto vreme. Jedni ljudi su izlazili iz zatvora, drugi, istina u manjem broju, ulazili su u njih. Likvidirana je grupa Molotov, Maljenkov, Kaganović i iz Mauzoleja je izmešten Staljin.

U isto vreme, došlo je do okupacije Mađarske...

Dualnost je, ipak, dopuštala da se klatno sa "kulta ličnosti" počne pomerati ka sistemu. Iako samo u književnosti (Solženjicin, Jevtušenko), ipak dovoljno da vlast shvati da je led krenuo, odnosno da je Hruščov prekoračio granice. Njegov pad i dolazak Brežnjeva označili su početak restaljinizacije. Ona je počela na nivou simbola (vraćanje Staljinovog poprsja), da bi se nastavila u pojačanoj represiji u zemlji ne samo prema ljudima nego i prema idejama (hapšenja i progoni disidenata) i brutalnom gušenju reformatorskih pokreta u istočnoevropskim zemljama. Proces restaljinizacije kulminirao je okupacijom Čehoslovačke 1968. godine koja je, u isto vreme, potrošila poslednju nadu u mogućnost reforme sovjetskog modela.

Gorbačov, po Adlerovoj "najprosvećeniji reformator", oprezno se vratio na žrtve državnog terora i represije. To je bilo privodno potcenjivanje, da bi se stvorila šira osnova destaljinizacije. Počele su da niču nezavisne i neformalne organizacije, često inspirisane od žrtava terora. Po svom značaju, oprezna izjava Gorbačova uporediva je, smatra Adlerova, samo sa istinama koje je Hruščov izneo u referatima na XX i XXII kongresu KPSS. Iako je *perestrojkom* i *glasnošću* imao u vidu reformu a ne napuštanje sistema, Gorbačov je izazvao plimu i dao dotada najširu osnovu destaljinizaciji. Njegove "kampanje destaljinizacije koincidirale su sa raspadom Sovjetskog Saveza, a možda su, čak, i značajno doprinele njemu". Napuštajući državni teror kao instrument sistema, Gorbačov ga je objektivno

lišavao mogućnosti opstanka. Kako, prošavši kroz vek represije, Nensi Adler sada vidi Rusiju? Najbliži odgovor bi bio: još uvek ambivalentnom. Ona je svesna da Rusija promišlja svoju istoriju, ali i da to čini selektivno: arhivi su ponovo nedostupni istraživačima. Njeno vlastito iskustvo predavača na Ruskom državnom univerzitetu humanističkih nauka uverilo ju je da studenti prve godine ništa ne znaju o temi Gulaga: "Izgleda da se mlada generacija Rusa, sva usredsređena na budućnost, zaista sve više udaljava od sovjetske prošlosti, pa čak i od svesti od te prošlosti".

U isto vreme na nivou simbola uočljive su tendencije restaljinizacije (Staljinova himna; predlog Lužkova, gradonačelnika Moskve, da se obnovi spomenik Đeržinskom pred čuvenim zatvorom Ljubljanka). Prema jednoj anketi u Sankt Peterburgu, 45 odsto ispitanika ima pozitivan odnos prema Staljinovoj ulozi; 26 odsto odgovorilo je da bi najverovatnije glasalo za Staljina da je on jedan od predsedničkih kandidata, dok je polovina anketiranih starijih od 60 godina nedvosmisleno dala potvrđan odgovor.

Represivni sistem doživeo je politički slom, ali ne postoji pravni sistem koji bi garantovao prava ličnosti. Adlerova zaključuje: "Otpor Rusije da se suoči sa prošlošću primetan je u svim formama" i pozivajući se na Jaspersa dodaje: "Bez duševnog očišćenja nema političke slobode". Mentalitet može da nadživi svaki pa i represivni sistem i ostavi otvorenim različite mogućnosti razvoja.

Pjotr Jakir

Priča o Pjotru Jakiru je, za razliku od mnogih biografija predstavljenih u ovoj knjizi, vrlo dobro poznata. Međutim, ne možemo je preskočiti zato što ona na jedinstven i tragičan način govori o tome kako represija može uticati na političko stanovište povratnika iz zatvora, na njihovo fizičko i emotivno stanje. Pjotrov otac Jona, slavni komandant Crvene armije, streljan je 1937. godine kao "narodni neprijatelj". On je, navodno, trenutak pre nego što će biti streljan, uzviknuo: "Živeo Staljin!". Nikada nećemo saznati da li je iskreno verovao u vođu, ili je uobičajenim frazama hvalio sistem ili je, pak, naprosto štitio svoju porodicu koja je takođe bila u zatvoru. Nije nemoguće da je umro verujući u sovjetski sistem u čijoj je izgradnji učestvovao. Međutim, malo je verovatno da kao visoki vojni komandant nije bio svestan koju je ulogu Staljin (a i on sam, Jona Jakir) imao u strašnim stvarima koje su se događale.

Iste te, 1937, kada je pogubljen njegov otac, Pjotr Jakir, tada četrnaestogodišnjak, uhapšen je kao "društveno opasan element". Narednih sedamnaest godina je proveo po sirotištima, zatvorima, logorima i u izgnanstvu. Posle Staljinove smrti, rehabilitovani su i on i njegovi roditelji. Jona je rehabilitovan posthumno. Pjotrova sudbina je privukla pažnju Hruščova i on je na XXII partijskom kongresu čak i pomenuo tog sina pogubljenog generala. Pjotr je potom postao jedan od "Hruščovljevih logoraša", to jest, privilegovani povratnik kojeg Hruščov koristi za vlastite propagandne svrhe u akciji

destaljinizacije. Dobio je nameštenje u Institutu za istoriju i ponuđen mu je dobar stan u Moskvi.

Međutim, Pjotr se, zabrinut zbog pojave neostaljinizma, već 1969. godine aktivno priključio disidentskom pokretu. Partijskom časopisu *Komunist* poslao je pismo u kojem je naveo za koje bi sve zločine Staljin mogao da bude optužen po sovjetskom zakonu i na osnovu toga došao do zaključka da je Staljin bio jedan od najvećih zločinaca dvadesetog veka. KGB je zbog tog pisma, i borbe za ljudska prava, počela da ga proganja. Pjotr se još živo sećao košmara kroz koje je prolazio dok je kao dečak i mladić boravio po logorima. Neprekidno ga je plašila misao da bi opet mogli doći po njega. Na kraju se i dogodilo to što se moralo dogoditi: Pjotr Jakir je uhapšen 1972. godine. Njegovo priznanje KGB-u, dopunjeno priznanjem Viktora Krasina, sadržalo je više od 200 imena disidenata. To je uništilo ne samo živote tih pojedinaca, već je i zadalo težak udarac čitavom disidentskom pokretu. KGB je uspela da onemogući dalje izlaženje značajnog tajnog časopisa aktivista za ljudska prava – *Hronika tekućih događaja*.

Na suđenju 1973. godine, Pjotr Jakir je priznao da je kriv za "antisovjetsku agitaciju i propagandu". Njegove poslednje reči na sudu su glasile: "Ne želim da umrem u zatvoru". Za saradnju je nagrađen smanjenjem kazne na tri godine zatvora i tri godine progonstva. Pomilovan je nakon godinu dana. Kada je izašao na slobodu, njegovo zdravlje je već toliko bilo uništeno alkoholom da nije bio u stanju da se bavi svojim poslom. Nije se mogao vratiti ni starim prijateljima niti se pridružiti borcima za ljudska prava. Pjotr Jakir, savršena žrtva

Uhvati zvezdu i sačuvaj je na nebu

PIŠE: IVAN MRĐEN

Nadnaslov ove rubrike podrazumeva da se događaji u sportu i oko njega posmatraju najmanje iz dva ugla - činjenično i posledično. Kad se dogodi da prođe duži vremenski period između dva teksta - nagomilaju se činjenice, čije će se posledice dugoročno osećati, ne samo u sportu, već i u nečemu što bi se moglo nazvati kvalitetom ukupnog života, ovde i sada. Pri tome, veoma često čak i daleko veštiji hroničari upadaju u zamku da zbivanja u sportu posmatraju izolovano od ukupnog društvenog, političkog i moralnog ambijenta, da zgranuti nekim činjenicama - evidentnu krizu rezultata, vrednosti i odnosa u ovdašnjem vrhunskom sportu pokušavaju da objasne niskim kvalitetom svega što čini, ili treba da popravi te rezultate, vrednosti i odnose.

Pri tome se, isto tako veoma često, raznim uprošćavanjima klizi u opšte nipodaštavanje, a povremeni uspesi i iskoraci na planu organizacije i

sovjetskog sistema terora - izgubio je oca, mladost, prijatelje, integritet, samopoštovanje i zdravlje. Slomljenog duha i tela, umro je 1982. godine. Lična i politička priča Pjotra Jakira je zapravo priča u malom o represivnom vremenu u kojem je živeo.

U postsovjetskoj eri, Pjotrov život i sudbinu možemo da pogledamo u svetlu onoga što smo u međuvremenu saznali o perfidnosti samog sistema. U tekstu objavljenom 1995. godine u časopisu *Kengir*, L. P. Petrovski, bivši disident i unuk jednog "starog boljševika", kaže da bi Pjotru Jakiru trebalo posthumno dodeliti titulu doktora istorijskih nauka, zato što mu za života nije bila pružena prilika da odbrani svoju već napisanu disertaciju. Pjotrovj ćerki Irini, takođe bivšoj disidentkinji, kojoj nije bilo dozvoljeno da se vrati u Institut istorijskog arhiva, trebalo bi dati počasnu diplomu. Priča o porodici Jakir je priča o sovjetskom sistemu kroz nekoliko generacija - Jona je bio general koji je dao svoj doprinos borbi za taj sistem, Pjotr je istoričar koji je verovao, barem jedno kratko vreme, da bi taj sistem mogao da funkcioniše, a Irina je zbog saradnje u *Hronici* na svojoj koži osetila KGB. Saga te porodice pokazuje da je sovjetski sistem u borbi za vlastito održanje pribegavao nemilosrdnoj represiji. Taj sistem je izgradio poverenje svojih prvih graditelja i razorio iluzije svojih najvatrenijih pristalica. Nije nikakvo čudo što ga je oslabio upravo nedostatak podrške.

(Iz knjige Nensi Adler, *Preživeli iz Gulaga* - s one strane sovjetskog sistema)

strateškog planiranja se tretiraju gotovo kao ekcesi ili, jednostavno, "slučajne pojave". Tu dolazimo do drugog pola nadnaslova ovih tekstova - do propagandista u sportskim redakcijama, rubrikama i listovima, koji se već dugi niz godina prosto (i prostački) utrkuju u omiljenoj ovdašnjoj disciplini rušenju i osporavanju dojučerašnjih ili potencijalnih idola. Oni će, ne trepnuvši, reći da ovdašnji sport ne samo da više nema sportskih veličina na domaćim terenima, već i da je većina sportista sa srpsko-crnogorskim pasošem, koji se povremeno okupljaju da reprezentuju ovu državu (naciju) daleko od svetskog vrha, tako da je gotovo nemoguće oko njihovog imena, lika i dela praviti nekakvu strategiju stvaranja uzora. Pri tome se, naravno, svi ti dušebrižni kritičari "očajne situacije u ovdašnjem sportu" ni u jednom trenutku neće upitati koliko su sami odgovorni za to što je svaka baraba sa čoška ili diler iz školskog dvorišta bliži tome da bude idol klincima iz kraja - nego neki istaknuti fudbaler, košarkaš, odbojkaš, teniser...

Da se razumemo, deo odgovornosti za takvo stanje koji pripada sportu u celini, sportskim forumima i ljudima koji vode određene organizacije i klubove - niko razuman neće prebaciti na račun i "dušu" sportskih propagandista. Ali, ako igde postoji prostor koji pripada samo njima ili u kome oni mogu da daju najveći doprinos - onda je to, ne samo kod nas, već i svuda u svetu, stvaranje, negovanje i poštovanje kulta sportskih zvezda, kao promotera šanse za bolji život, jednakih životnih mogućnosti i svetski priznatih dostignuća. Sportske organizacije, ovakve kakve su u našoj zemlji, to više nisu u stanju da urade, jer su trajno zapetljane u sopstvena neregularna takmičenja, logiku "napravi i prodaj", kratkoročna rešenja i improvizacije, tako da ponekad istinske zvezde doživljavaju kao smetnju i gotovo da jedva čekaju da ih se otarase.

Zato je, na primer, već godinama posle svakog fudbalskog derbija između "Crvene zvezde" i "Partizana" važnija priča o sudijama ili navijačima, nego što se pažnja javnosti zadržava na nekom sportskom dostignuću. Zato se i povremeni uspesi nacionalnih selekcija isključivo mere stepenom opštenarodnog veselja koje su "proizveli", a ne po umeću njihovih najistaknutijih članova. Zato se, na kraju krajeva, bez obzira što u sportskim forumima i klubovima figurira značajan broj bivših asova - ukupna politika tih organizacija formira negde u njihovoj pozadini, u užem krugu moćnih i uticajnih likova, koji parama pokrivaju sopstvene promašene ambicije.

Ovih dana je Državno veće Kine proglasilo košarkaša NBA ekipe Hjuston Jao Minga za "uzornog radnika u svojoj zemlji". Slično priznanje dobio je i atletičar Liu Sijang, osvajač zlatne medalje u trci na 110 metara sa preponama na Olimpijadi u Atini. Bez obzira što je u samoj Kini ovakva odluka kritikovana, jer se takvo priznanje ranije dodeljivalo najboljim radnicima u industriji, rudarstvu ili javnim poslovima - jasno je da modernija struja u tamošnjem državnom i partijskom

vrhu zna da ni budućih asova, ali ni uzornih i zdravih radnika i u industriji, rudarstvu ili javnim poslovima nema bez poređenja sa onima koji su dosegli vrh, pa makar to bilo i hiljadama kilometara daleko od rodnog kraja.

Nekako u isto vreme Brazilci su priredili veličanstven oproštaj istinskoj fudbalskoj zvezdi Romariju, najboljem igraču Svetskog šampionata 1994. godine, čoveku koji je u 88 utakmica za "karaoke" postigao 71 gol i koji je, i dok je igrao u Brazilu, i dok je igrao u Evropi (Ajndhoven, Barselona, Valensija), bio istinski uzor hiljadama mališana koji u ovoj zemlji prvo nauče da pikaju loptu, pa tek onda da hodaju.

Ako uporedimo ove dve najsvežije priče sa načinom na koji je u ovdašnjoj javnosti srozan jedan Vlade Divac ili Siniša Mihajlović, dve najkompletnije sportske figure koje trenutno imamo, kako su završene karijere mnogih istinskih asova, od Dragana Stojkovića i Predraga Mijatovića u fudbalu do Saše Đorđevića u košarci, kako se na sve moguće načine vredi i potcenjuje rekordan broj nastupa u fudbalskoj reprezentaciji Save Miloševića, kako se jedna ličnost kakva je Mateja Kežman, koja bi mogla da ima sjajnu komunikaciju sa mladima, olako "pušta niz vodu", jer, bože moj, tek povremeno igra za jedan od najskupljih timova na svetu (londonski "Čelzi"), kako se sistematski ismejava Darko Miličić, mladić koji je i dalje član šampionske NBA ekipe Detroita, kako je u "legendu" promovisan sve u svemu minorni košarkaš Milan Gurović samo zato što je izbio spor sa Hrvatima zbog njegove tetovaže (lik Draže Mihailovića), kako je hvaljena pa satanizovana teniserka Jelena Dokić – onda je sasvim na mestu ocena da ovdašnji sportski propagandisti, jednostavno, ne znaju svoj posao.

Kad bi sami mogli da shvate da je mnogo lepše i mnogo korisnije pisati o sportu kroz priče o nastajanju, održavanju i poštovanju istinskih asova, onda bi se možda mogli da odupru navali primitivizma, nasilja, rasizma i svega što ne samo da pritiska ovdašnji sport, već i trajno uništava mogućnost da se takve zvezde, idoli i uzori uopšte pojave. I održe.

Nije, dakle, stvar da se "uhvati zvezda padalica", već da se ona prepoznata još dok to nije i što je moguće duže sačuva na nebu.

Dönme

PIŠE: OLGA ZIROJEVIĆ

Reč se javlja, u starijim istorijskim i putopisnim delima (srpskim i bugarskim), u više grafija: *dönme*, *dunme*, *deunme*, *đunme*, *dumne* – a nema je u raspoloživim srpskohrvatskim, bugarskim i makedonskim rečnicima. Navodi je samo Gliša Elezović u Rečniku Kosovsko-metohiskog dijalekta: "vrsta jevrejskih poturčenjaka kojih je bilo najviše u Solunu. Tur. *dönme* – poturica, koji je verom prevrnuo". Toliko.

U turskim rečnicima ova glagolska imenica (od glag. *dönmek* – okretati se, vratiti se, menjati se, označava renegata, konvertita u religiji, posebno onog ko je, budući u drugoj veri, prešao na islam, a samo izuzetno se ovaj termin dovodi u vezu sa konvertima Jevrejima. Inače, u svim *Enciklopedijama islama*, kao i u *Jevrejskom leksikonu* i *Enciklopediji* imenom *dönme* (*doenmeh*) označavaju se, pre svega, pripadnici tajne jevrejsko-muslimanske sekte koja, pod muslimanskim imenom i odećom, živi, od XVII veka, u raznim gradovima, naročito u Solunu, a vezana je za lažnog proroka Sabataja Cevija. Tačnije, Šabataja ben Mordehaja Cvija, koji je osnivač jednog od najjačih i najpoznatijih mesijanskih pokreta jevrejstva. Rođen je 1626. godine u Smirni (Izmir) u bogatoj trgovačkoj porodici. Tu je dobio solidno teološko obvezovanje. Zna se da je od najranijih godina naginjao mistici (Kabala i Zohar). Između 1642. i 1648. pokazuje simptome ekstremnog slučaja ciklotimije (naizmenično smenjivanje veselosti i tuge, karakteristično za određen tip ličnosti). Posle pokolja Jevreja u Ukrajini (Bogdan Hmeljnicki) proglašava se mesijom – izbaviteljem Jevreja i počinje da menja vekovne tradicije i verske običaje, što dovodi do njegovog izopštenja iz jevrejske zajednice, pa napušta rodni grad. Obilazi mnoge zemlje zadržavajući se duže vreme u Solunu, Kairu i Jerusalimu povremeno objavljujući svoju mesijansku ulogu. Prilazi mu i jedan vatreni kabalist, rabin Natan iz Gaze (Benjamin Natan Aškenazi, 1643-1680), koji ga proglašava "kraljem mesija". Šabataj Cvi nastavlja sa svojim propagandnim putovanjima i svuda ga primaju sa oduševljenjem i kraljevskim počastima. O njemu su kolali razni glasovi, pa i takvi koji turske vlasti nisu mogli ostaviti ravnodušnim.

Po dolasku u Carigrad veliki vezir Ahmed Čuprilić ga hapsi i baca u tamnicu, što, opet, ne sprečava Šabataja Cvija da i dalje (uz pomoć bakšiša) drži propovedi hiljadama svojih pristalica koji ovamo stižu. Atmosfera mesijanstva i skorog izbavljenja prelazi granice Carstva šireći se u svim evropskim gradovima u kojima su živeli Jevreji. Dolazi do oštre polarizacije na Šabatajeve pristalice i protivnike. Na denuncijaciju kabalističkoig rabina iz Poljske, Nehamie Kohena, doveden je 1666. na divan i tu, u prisustvu sultana (po običaju skrivenog

iza zastora) i Kasim-paše stavljen pred dilemu: smrtna kazna ili prelazak na islam. Opremio se za ovo drugo. Dobija, za uzvrat, dvorsku službu (kapidžibaša) i, naravno, novo ime – Aziz Mehmed Efendija. Utiče na konverziju ne malog broja Jevreja koji mu dolaze iz raznih delova Carstva. Ipak, ne napušta ni staru veru, a njegovoj tajnoj sekti pristupaju prvo dvorski lekari.

Oslanjajući se na iskaze jevrejskih autora, ovaj pokret bio je uperen, pre svega, protiv sultanovog autoriteta i označio je početak nepoverenja prema Jevrejima (da bi njihovo mesto zauzeli Grci i Jermeni). Otuda, na žalbe Jevreja, Turci proteruju Šabataja Cvija u Ulcinj, gde on, nakon pet godina i umire (1676).

Šabatajevih pristalica – ovu jevrejsko-muslimansku sektu Turci će nešto kasnije nazvati *dönme* – bilo je najviše u Solunu. Među njima je, uz Jevreje, bilo i Turaka, Slovena, Makedonaca i drugih. U svim osmanskim provincijama šabatizam je putovao krišom i dominirala je kabala, povećavala se konverzija na islam. Tokom nekoliko generacija ćelije judeo-muslimanstva postojale su svuda, od Italije i Poljske do Persije, Gruzije i južne Rusije. Zna se da ih je bilo, takođe, u Kurdistanu i Maroku, kao i u velikim balkanskim gradovima: Carigradu, Jedrenu, Solunu, Skoplju, Beogradu, pa čak i u Amsterdamu. Konvertiti iz svih mesta dolazili su često da traže utočište u Solunu, i tako je ovaj grad postao Jerusalem nove vere. Turci nisu ozbiljno prihvatili *denme* (koji su bili u prijateljskim odnosima samo sa derviškim redovima), držali su ih na distanci i nisu skrivali svoj prezir prema njima. Jevreji su ih žigosali epitetskim Minim (reč koja se u Talmudu upotrebljava za pristalice mnogobrojnih gnostičkih sekta koje su bujale u periodu rađanja jevrejsko-hrišćanske crkve), a oni su sami sebe nazivali Maminim (pravi vernici), Habirim (drugovi, kompanjoni), dok su Jevreji za *denme* bili nevernici (koferim), jer odbijaju da priznaju spasonosnu ideju Šabataja Cvija.

Unutar same sekte dolazi, tokom vremena – zbog različitih tendenata na mesijansko nasleđe i vođenje sekte – do obrazovanja tri podsekte: *izmirlije*, *jakobiti* i *kuniososi*, kojima je zajednička bila samo vera u Šabataja Cvija kao mesiju. Za spoljni sevt, međutim, oni su činili jedinstvenu celinu.

Do sredine XIX veka *denme* su se strogo držale endogamije. Svaka sekta živela je u posebnoj četvrti i imala svoje groblje. Svadbeni obred bio je dvostruk: danju pred imamom (formalno), a noću, uz rabina, na jevrejski način. Od 1686. nose samo muslimanska imena (Ahmed, Mehmed, Sulejman, Abdulah), ali nastavljaju, među sobom, u intimnosti doma i pri molitvama, da nose i jevrejska imena, koja su u njihovim očima imala religijsku vrednost. Posećivali su džamije (čak su išli i u Meku na hadž), ali i sopstvene bogomolje, pridržavali su se nekih jevrejskih i nekih muslimanskih praznika i postova. U svakodnevnom životu služili su se turskim (ladino treba da je iščeznuo iz svakodnevnog života posle 1878), dok su molitve bile na judeo-španskom

i hebrejskom jeziku. Što se tiče posebnih praznika jevrejskog porekla, kabalističkih ili onih koji se odnose na uspomenu Šabataja Cvija, oni su se obavljali noću, pri svetlosti sveće i uz zatvorena vrata.

Prezreni od Turaka – pravi muslimani nisu prihvatili njihovu demonstraciju pobožnosti – omrznuti od Jevreja koji su ih kao kabaliste ekskomunicirali iz svoje zajednice, *denme* su se okrenule ljudima svoje sekte, gajeći nepoverenje i odvratnost prema strancima i beskrajni altruizam za svoje suvernike.

Dok je Evropa ulazila u epohu racionalizma, svetski judaizam tonuo je duboko u misticizam, a šabatajski pokret u celoj dijaspori karakteriše žalosno nazadovanje na duhovnom planu; život je apsorbovao celu religiju, a sa svoje strane, religija je ušla u sve delove života i u celini ih apsorbovala. Materijalni položaj jevrejstva popravice se tek početkom XIX veka, naročito posle Krimskog rata (1853-1856).

Prva grupa (odnosno podsekta) *denmi* uspostavlja bliske odnose sa muslimanima i državnu službu pretpostavlja trgovini, dok su se druge dve sa jakim instinktom bacile u trgovinu i zanate (ali je među njima bilo i obrazovanih). Osnivaju se posebne škole, među kojima su liceji *Fevzije* (učenic ove škole bio je i Mustafa Kemal-Ataturk) i Terekke sa svojim modernim metodama i francusko-turskom nastavom bili dostojni da se takmiče sa najboljim ustanovama zemlje. Mnogi mladi ljudi idu na fakultete i visoke škole Carigrada, Pariza, Lozane, na kojima stiču diplome lekara, inženjera, advokata, profesora. Početkom XX veka najprosvetljeniji među *denmama* počinju da napuštaju endogamiju i žene se muslimankama.

U mladoturskoj oragnizaciji i revoluciji iz 1908. godine (koja je započela u Solunu) *denme* su, budući obrazovane i evropeizirane, imale veliku ulogu. Nekoliko turskih državnika (Džavid-bej) bili su poreklom *denme*. Međutim, odbačeni su talasom nadolazećeg šovinizma i od 1908. počinje njihov egzodus. U vreme razmene stanovništva (ili etničkog čišćenja, kako se to u sadašnje vreme tačno zove) između Grčke i Turske (1923-1924), da bi избегli egzodus, *denme* su tvrdile da nisu Turci, ali je grčka vlada energično poricala njihov jevrejski identitet. Malom broju *denmi*, koji su se bavili trgovinom duvana, bilo je dozvoljeno da ostanu u zemlji, kao što su, takođe, mnogi otišli za Sofiju, da bi se tamo i dalje bavili kulturom duvana. U Tursku se odselilo 12.000 *denmi*.

Tamo je kemalistička laicizacija ubrzala njihovu evoluciju; aktivno su učestvovali u preporodu zemlje i nova Turska sigurno nije imala vatrenijih pristalica od njih. Šabataj Cvi, koga su očekivali, pojavio se sada u liku Mustafe Kemala, jer je on propovedao novu veru: jednakost rasa i bratstvo građana.

Tako epoha kemalizma obeležava kraj istorije *denmi*, jer su oni počeli da se mešaju sa intelektualnom i moralnom elitom Turske, i to na svim prostorima. Islam je cena koju su platili da bi se, na kraju, integrisali u tursku naciju.

Povratak (ratnih) raseljenika (II)

PIŠE: BRANKO PAVLICA

Pitanje izbeglica i raseljenih lica
posle Drugog svetskog rata

Neposredno po završetku Drugog svetskog rata postavljalo se pitanje izbeglica i raseljenih lica. Prema podacima UNRA bilo ih je oko 12 miliona. U masi raseljenih lica nalazilo se i nekoliko stotina hiljada Jugoslovena. Bili su to "naši sunarodnici: ratni zarobljenici, prisilno odvedeni radnici, internirci, politički krivci, stanovništvo deportirano iz naših krajeva koje je okupator bio pripojio svojoj teritoriji, lica koja su po ugovoru, do kojeg je najčešće dolazilo posrednom prinudom, odlazila na rad u Nemačku ili u zemlje pod nemačkom okupacijom".¹

Prema podacima Državne komisije FNRJ za utvrđivanje ratne štete u Nemačkoj je do kraja rata bilo 170.000 jugoslovenskih ratnih zarobljenika. U Nemačku i druge evropske zemlje koje su bile pod nemačkom okupacijom internirano je 320.000 Jugoslovena. Prisilno je odvedeno na rad u Nemačku ili je bilo angažovano na privrednim objektima u našoj zemlji koje je koristila Nemačka oko 270.000 lica. Prinudno je raseljeno 350.000 lica.²

"Pronaći i prikupiti preživjele, ukazati im najhitniju pomoć i omogućiti im da se što pre vrate svom narodu i svojim porodicama" – bio je zadatak Državne komisije FNRJ za repatrijaciju.³

Dakle, pri Ministarstvu za socijalnu politiku formirana je Državna komisija za repatrijaciju ratnih zarobljenika, prisilno odvedenih radnika, interniraca,

osuđenika i drugih, koje je okupator odveo iz Jugoslavije.

Utvrđeni su i pravni osnovi njenog rada – donošenjem Uredbe i Pravilnika o izvršenju Uredbe o organizaciji službe za repatrijaciju. Prema čl. 3 Uredbe zadaci Državne komisije za repatrijaciju su bili: (1) održavanje veza sa inostranim nadležnim vlastima i ustanovama u svrhu povratka naših repatriiraca; (2) organizovanje povratka u inostranstvu putem naših predstavništava i u saradnji sa međunarodnim organizacijama stvorenim u tu svrhu; (3) organizovanej povratka na području naše države putem Štaba za repatrijaciju i posebnih organa; (4) centralno vođenje evidencije o vraćanju repatriiraca; i (5) organizovanje prihvata i povratka stranih državljana.⁴

Međutim, repatrijaciju jugoslovenskih raseljenih lica i izbeglica sprečavali su pripadnici kvislinga, izdajnika i ratnih zločinaca. Takođe, i okupacione vlasti u Nemačkoj, Austriji, kao i italijanske vlasti ometali su njihov povratak: prvo, time što su tolerisale antijugoslovensku aktivnost ovih kvislinških formacija, i drugo, sprovodeći diskriminaciju između zarobljenika i deportiraca iz Jugoslavije i zarobljenika i deportiraca iz drugih zemalja.⁵

Relevantna je istorijska činjenica da su u logorima za raseljena lica i izbelice u Italiji, okupacionim zonama Nemačke i Austrije glavnu reč vodili pripadnici kvislinških vojnih formacija, među kojima su najbrojniji bili ustaše i četnici. "O izdajničkom i zločinačkom radu ustaša, četnika, belogardista, ljoticévaca, muslimana – SS-ovaca na čelu sa Pavelićem, Nedićem, Rupnikom, Ljotićem i drugim izdajnicima i kvislinzima" – govorio je pred Humanitarnim komitetom Skupštine OUN u Londonu 30. januara 1946. godine dr Aleš Bebler: "Svi ovi izdajnici i zločinci borili su se u redovima nemačkih oružanih snaga protiv sopstvenog naroda... i (oni) su pod zaštitom i uz pomoć okupatora pobjegli iz svoje zemlje i samim tim se našli u nekom tobožnjem položaju izbeglica".⁶ Ustvari, njihova "aktivnost" se svodila – kako je navedeno u jugoslovenskom memorandumu koji je podnet na zasedanju GS OUN 15. decembra 1946. godine – na "sprečavanje repatrijacije zastrašivanjem onih koji zahtevaju da se vrate u svoju zemlju".⁷ Nastojanja Jugoslavije, SSSR i drugih istočnoevropskih zemalja da se ovakvo stanje u logorima za raseljena lica i izbeglice prevaziđe, s jedne strane, a upornost zapadnih sila da se održi (priznavanjem ratnih zločinaca kao izbeglica, tolerisanje njihove aktivnosti i vojnog organizovanja u logorima pod vođstvom njihovih ratnih komandanata u bivšim kvislinškim armijama) bilo je aktuelno pitanje na mnogobrojnim zasedanjima GS (ili njenih pojedinih komiteta OUN). Krajem novembra 1946. godine na zasedanju GS OUN kada je i formirana Međunarodna organizacija za izbeglice i raseljena lica jugoslovenska delegacija je podnela rezoluciju o poboljšavanju rada na terenu u pogledu rešavanja pitanja izbeglica i raseljenih lica. Jugoslovenska

rezolucija preporučuje svim zainteresovanim državama da po logorima raspuste vojne i slične organizacije, da se izdvoje svi oni koji primenjuju teror ili nagovaraju druge da upotrebljavaju nasilje prema logorašima kako bi ih naterali da rade protiv interesa svoje zemlje iz koje su pobjegli. U jugoslovenskoj rezoluciji se, takođe, poziva "Generalna skupština OUN da donese odluku da se po logorima za raseljena lica pristupi savesnom izdvajanju ratnih zločinaca, kolaboracionista i izdajnika, vodeći pri tom naročito računa o onima koji po logorima sprovode sistem terora i nasilja nad ljudima. U 3. tački jugoslovenske rezolucije se preporučuje savestan rad na pronalaženju ratnih zločinaca, kolaboracionista i izdajnika, a u prvom redu onih koji sprovode teror i nasilja nad raseljenim licima, onemogućavajući na taj način repatrijaciju i kontakt delegata pojedinih savezničkih zemalja sa onim raseljenim licima koja žele da se vrate u otadžbinu."⁸

Do oktobra 1945. godine u zemlju je repatriirano više od 300.000 Jugoslovena, od toga 125.000 ratnih zarobljenika, 85.000 interniraca, 80.000 radnika i 40.000 ostalih, "uglavnom preseljenih slovenačkih porodica". Prema podacima Štaba za repatrijaciju Državne komisije FNRJ "u Nemačkoj i Austriji ostaje još svega 20.000 Jugoslovena, u Severnoj i Srednjoj Italiji oko 10.000 i u Africi (najvećim delom u Egiptu) oko 12.000. U ostalim zemljama (Francuskoj, Švajcarskoj, Belgiji itd.) postoji nekoliko neznatnih grupa čiji ukupan broj ne prelazi nekoliko hiljada".⁹

Uprkos svi teškoćama koje su pratile repatrijaciju, već 11. januara 1946. godine ministar unutrašnjih poslova FNRJ V. Zečević izdao je Zvaničnu objavu o završetku repatrijacije iz Nemačke, Švedske, Norveške i Danske.¹⁰

Međutim, "repatrijacija državljana FNRJ iz zemalja Nemačke i Norveške završena je tek danom 16. april 1946. godine, pošto usled transportnih i materijalnih teškoća nije mogla biti završena prema predviđenom planu i u određenom roku".¹¹ Posle toga jugoslovensko diplomatsko, odnosno vojno predstavništvo u Norveškoj, odnosno Nemačkoj, objavilo je dan završetka repatrijacije, odnosno "dan od koga teče rok od dva meseca posle koga nastupaju posledice po Zakonu o oduzimanju državljanstva oficirima i podoficirima bivše jugoslovenske vojske za lica koja ne budu dala izjavu da su spremna da se vrate u otadžbinu".¹²

Napomene:

1) Pravilnik o izvršenju Uredbe o organizaciji službe za repatrijaciju ratnih zarobljenika, prisilno odvedenih radnika, interniraca itd. Službeni list DFJ, 1945. br. 38, str. 321.

2) Nacistička Nemačka je "brutalno koristila jugoslovenski ljudski potencijal" na različite načine. Broj Jugoslovena – zarobljenika, interniraca, prinudno raseljenih ili odvedenih na rad – koji su uključeni u nemačku privredu, potpuno ili delimično

onesposobljeni za dalji rad, ili kojima je uništen ljudski život, teško je bilo utvrditi. M. Milić, Plansko i nasilno raseljavanje Jugoslovena tokom Drugog svetskog rata, JRMP, 1964, br. 3, str. 414; N. Živković, Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu, Boegrad, 1975, str. 265; B. Banović, Izvoz radne snage i deportacija stanovništva sa teritorije NDH u toku Drugog svetskog rata, "Putevi revolucije", 1963, br. 1-2, str. 379.

3) Izjava šefa Štaba za repatrijaciju Petra Kleuta, "Politika", 6. oktobar 1945, str. 4.

4) Vidi Službeni list DFJ, 1945, br. 30, str. 408.

5) Vidi: Većina raseljenih lica i izbeglica bila je sprečena da se vrati u svoje zemlje – izjavio jugoslovenski delegat dr Milan Bartoš na plenarnoj sednici GS OUN 18. decembra 1946, "Politika", 19. decembar 1946.

6) Vidi: Govor člana jugoslovenske delegacije dr Aleša Beblera na sednici Humanitarnog komiteta Skupštine OUN u Londonu 30. januara 1946, "Politika", 31. januar 1946.

7) Vidi: Osnivanje nove Međunarodne organizacije za izbeglice, Jugoslovenski memorandum iznosi nepobitne dokaze o fašističkoj delatnosti izdajnika i kolaboracionista po logorima za raseljena lica, "Politika", 16. decembar 1946.

8) Isto, str. 2.

9) Izjava šefa Štaba za repatrijaciju pukovnika Petra Kleuta – preko 330.000 zarobljenika, interniraca i radnika vratila se u otadžbinu, "Politika", 6. oktobar 1945, str. 4.

10) Službeni list FNRJ, 1946, br. 6, str. 40: "Posao koji je imao da se obavi bio je ogroman. U Zagrebu, Ljubljani i Novom Sadu formirani su veliki centri za repatrijaciju, a u pograničnim oblastima Slovenije i Vojvodine i na primorju, funkcionisalo je oko sedamdeset prihvatilišta". Tanjug: Preduzete su razne mere za zbrinjavanje iseljenika – povratnika, "Politika", 26. novembar 1950.

11) Na osnovu člana 5. Zakona o oduzimanju državljanstva oficirima i podoficirima bivše jugoslovenske vojske, koji neće da se vrate u otadžbinu, i pripadnicima vojnih formacija koji su služili okupatoru i odbegli u inostranstvo, a u saglasnosti sa Ministrom narodne odbrane, objavljujem: da je repatrijacija državljana FNRJ iz Nemačke, Švedske, Norveške i Danske završena". Službeni list FNRJ, 1946, br. 6, str. 40.

12) Rešenje o završetku repatrijacije iz Nemačke i Norveške, Službeni list FNRJ, 1946, br. 34, str. 386.

